

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

HANS H. FUSSING

BYBEFOLKNINGEN

1600 - 1660

UNIVERSITETSFORLAGET I AARHUS

1957

BYBEFOLKNINGEN 1600 – 1660

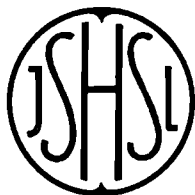
HANS H. FUSSING

BYBEFOLKNINGEN 1600-1660

ERHVERVSFORDELING
AMBULANS . INDTJENINGSEVNE

URBAN POPULATION, 1600 – 1660
DISTRIBUTION OF OCCUPATIONS . MIGRATION . INCOMES

With an English Summary

Skrifter udgivet af
JYSK SELSKAB FOR HISTORIE, SPROG OG LITTERATUR

1

UNIVERSITETSFORLAGET I AARHUS

1957

Udgivet med støtte af
STATENS ALMINDELIGE VIDENSKABSFOND

INDHOLD

	Side
Forord.....	VII
Hans H. Fussing 1897–1956. Ved <i>C. O. Bøggild-Andersen</i> ...	IX
Indledning.....	1
Skåne.....	13
Sjælland.....	17
København.....	23
Møn – Lolland-Falster.....	38
Fyn.....	40
Jylland.....	43
Arveladernes familief forhold.....	46
Arvefaldenes tidsmæssige fordeling.....	49
Sjettepenge.....	52
Bybefolkningens erhvervsmæssige sammensætning efter bor- gerskaberne.....	59
Erhvervsfordeling, indtjeningsevne og flytning.....	86
Bytabeller.....	90
English Summary. Translated by <i>Poul Ring</i>	123

FORORD

Sidst på året 1955 traf *Jysk Selskab for Historie, Sprog og Litteratur* aftale med lektor, dr. phil. *Hans H. Fussing* om udgivelse af denne bog. Kort før sin død i april 1956 afleverede dr. Fussing manuskriptet ledsaget af følgende kladde til et forord:

»*Statens almindelige Videnskabsfond* har bevilget mig en understøttelse til sekretærhjælp ved indsamlingen af materialet og *Undervisningsministeriet* har givet mig orlov til at bearbejde stoffet og for begge dele bringer jeg min ærbødige tak.

For omhyggelig hjælp med materialets indsamling og for gode råd takker jeg candd. mag. *Niels Amstrup* og *Ole Karup Pedersen*«.

Dr. Fussing nåede ikke selv at læse korrektur på bogen og dermed foretage de smårettelser, som altid viser sig nødvendige. Korrekturlæsningen er derefter udført af fru *Annegrete Dybdahl*, arkivar, mag. art. *Vagn Dybdahl* og mag. art. *Knud Prange*; under arbejdet dermed er man blevet opmærksom på en del af de småfejl, som uundgåeligt indsniger sig i et arbejde, ikke mindst i et arbejde, der som dette indeholder et meget stort talmateriale. En del af fejlene er det lykkedes at rette ved at benytte dr. Fussings første udskrifter af kildematerialet, men andre uoverensstemmelser har det ikke været muligt at klarlægge. Det drejer sig imidlertid kun om mindre afvigelser, der ikke påvirker de hovedresultater, der fremlægges.

Sammendraget er forfattet af magister Prange og oversat af cand. mag. *Poul Ring*. På selskabets vegne retter jeg en oprigtig tak til de mange, der således har medvirket ved bogens udgivelse, ligesom jeg retter en varm tak til professor, dr. phil. *C. O. Boggild-Andersen* for den oversigt over dr. Fussings forfatterskab, der indleder afhandlingen. Endelig beder *Jysk Selskab Statens almindelige Videnskabsfond* modtage dets ærbødige tak for støtte til bogens udgivelse.

TROELS FINK

HANS H. FUSSING

(18. marts 1897–30. april 1956.)

Ved dr. phil. Hans H. Fussings død har dansk historieforskning mistet en af sine mest nidkære arbejdere.

Vi, der har kendt Fusing som student, vilde den gang ikke netop have fremhævet fliden som hans særlige kendemærke. Den, som skriver dette, stod en gang en lørdag eftermiddag sammen med ham på bagperronen af en sporvogn fra København til Hellerup. Vi kom begge fra skriveøvelser paa universitetet over et emne fra den nordiske unionstid. Da vi drøftede vore besvarelser, opklaredes det, at Fusing havde anbragt Engelbrekt Engelbrektsson et aarhundrede for tidligt. Det ærgrede ham naturligvis. Men ufor-glemmelige var hans smil og hans afskedsord, da han stod af sporvognen for at begive sig til sit hjem i Ryvangen: »Hvor er det ligegyldigt. Nu skal jeg hjem og drive og læse Ludvig Holstein«.

Det var det almindelige indtryk, at han, der havde dansk som bifag og lunt smilende kaldte vor udmærkede lærer i nordiske sprog professor Verner Dahlerup for sin »kæreste fjende«, først og fremmest var grebet af studierne og tilværelsens æstetiske værdier. Mon ikke Svend Aakjærs afhandling om »Fjends Herreds Selvejrbønder« (1921), som han satte meget højt, og professor Halvdan Kohts forelæsninger og øvelser i Studiestræde bidrog til at vække hans siden saa stærke interesse for samfunds- og erhvervshistorie? Og saa naturligvis Arup, til hvis »Danmarks Historie« hans holdning i øvrigt senere hen var udpræget kritisk.

For alvor i gang med selvstændige studier gik han dog først, da han efter sin skoleembedsexamen (1923) ansattes som adjunkt i Odense og efterhaanden tilbragte flere og flere af sine fritimer i det fynske landsarkiv. De gamle arkivalier og deres tale fangede ham langt mere, end bøgerne havde gjort. Han blev en af de mest utrættelige arkivforskere, Danmark har ejet, ogsaa efter at han 1935 var blevet lektor ved Vestre Borgerdydskole og 1943 faglig medhjælper hos undervisningsinspektøren for gymnasieskolerne. De rejser rundt til landets lærde skoler, som den sidstnævnte stilling medførte, gav ham lejlighed til at uddybe sin viden om baade lands- og stiftsarkivernes og skolearkivernes indhold. Først og fremmest samlede han sin interesse om, hvad

jordebøger, tingbøger og godsregnskaber kunde oplyse om adelsmænds og bønders økonomiske virksomhed og indbyrdes forhold i 16. og 17. aarh. Men ogsaa befolkningsproblemer, belyst ved kirkebøgerne, og præste-, borger- og hørerkaar og -liv i fortiden drog ham, og adskillige strejflys skulde han komme til at kaste over mere upaaagtede sider af dansk litteraturhistorie.

Fussings første større trykte arbejde var udgaven, i Odense Katedralskoles Program 1928, af Erik Hardenbergs jordebog efter manuskriptet i skolens bibliotek. Det blev indledningen til et omfattende studium af de adelige godsarkivalier fra tiden 1536–1660, i første omgang de rantzauske jordebøger og regnskaber fra Løvenholms arkiv. Resultaterne offentliggjordes 1932–38, især i Jyske Samlinger og Historisk Tidsskrift. Mest indtrængende og mest velskrevet er afhandlingen »Gessingholm 1609–1663. En landbrugshistorisk Studie« (Hist. Tidsskr. 10. rk. III, 1935), men ogsaa afhandlingerne om Skovgaard, Demstrup og Sødringholm bringer adskilligt nyt af værdi.

Fejlfri er disse afhandlinger ikke. Det er således t. ex. ikke lykkedes Fusing at føre noget virkeligt bevis for sin paastand om, at »næppe nogen dansk adelsmand har drevet sin jord saa systematisk som Rantzauerne«. Men aldrig før var adelig godsdrift i 17. aarh.s Danmark belyst saa indgaaende som her. Gennem disse arbejder hævdede Fusing sig fra lokal- til landbrugs- og samfundshistorikeren og vandt som saadan et anset videnskabeligt navn.

1932 havde han, stærkt inspireret af Gustav Bangs kirkebogsstudier, i en afhandling i »Fortid og Nutid« optalt fødsler og dødsfald i de fra 1655–63 bevarede fynske kirkebøger og paavist, at fødslerne under Karl Gustavskrigen faldt til c. 40% af tallet i den foregaaende fredperiode, og at dødeligheden i 1660 steg til over det 5-dobbelte. Han udvidede og uddybede siden denne studie i »Øernes Befolkning under Karl Gustavskrigen« (Hist. Tidsskrift 11. rk. I, 1945), bygget paa kirkebøgerne. Han kom her for Sjællands vedkommende til det resultat, at epidemierne 1652–57 fik dødeligheden til at stige vældigt, mens noget tilsvarende ikke kan paavises for Fyn; under de paafølgende krigsaar laa forholdet omvendt, og ogsaa nedgangen i fødselstallet var da væsentligt større paa Fyn. Hans vistnok rigtige hovedslutning af undersøgelserne var, at befolkningen, omend i forskellig grad fra egn til egn, var svækket af epidemier og forringede ernæringsforhold som følge af det lille bygfoldudbytte 1655–58, før krigen satte ind. Indenfor dansk befolkningshistorisk forskning staar denne afhandling meget højt.

Når Fusing, da han var i midten af fyrrerne, samlede sig om det store værk, der blev hans disputats, skyldtes det i alt fald til dels, at han i koncentreret videnskabeligt arbejde vilde søge lindring for sorgen over hans første

hustrus død. Hendes minde er bogen »Herremand og Fæstebonde. Studier i dansk Landbrugshistorie omkring 1600« (1942) tilegnet. Et meget stort materiale er her udnyttet: adelige jordebøger, regnskaber og regnskabsbøger, lodsedler ved adelige skifter, pantebreve, skøder, breve og dagbøger og en del af de bevarede tingbøger.

Det er en bog, som er tung at læse. Fremstillingsformen – at fremsætte forskningsresultater i korte indledninger og derpaa gennemgaa alle bevissteder – virker trættende. Skellet mellem væsentligt og uvæsentligt udviskes ofte for meget, og der er talrige gentagelser. Hovedteserne er: Landgilden var (modsat Johs. Steenstrups teori) ikke uforanderlig, men landgildeforøgelserne havde i det hele ikke noget stort omfang og skyldtes muligvis til tider (hvor ofte?) udvidelse af gaardens jordtilliggende. Bestemmelsen i den kgl. forordning af 1639 om, at landgilderestancer hvert aar skulde tinglyses af herremændene, modvirkede, at bondens gæld hobede sig op, saaledes at han kunde dømmes fra gaarden. Naar bondens byrder øgedes i den behandlede periode, skyldtes det – bortset fra skatterne, som falder uden for bogens ramme – især udvidelse af hoveriet. Men til gengæld fæstnedes fæstebondens retsstilling mere og mere. Domstolene fra herredsting til kongens retterting og herredagen – og ikke mindst de sidste – fulgte saa godt som altid loven i sager mellem herremand og fæster, og gik man ud over den, var det til værn for den svagere part. »Danmark var et retssamfund« lyder bogens sidste ord.

Meget taler for, at denne dom, som i øvrigt næppe er uinspireret af det tidspunkt, da den blev skrevet, i det væsentlige er rigtig. Men til at bevise dette er det gennemgaaede tingbogsmateriale ikke tilstrækkeligt. Det er med rette indvendt mod Fussings disputats, at han her – som andre steder – er for tilbøjelig til at lave statistik paa grundlag af for spinkelt kildestof.

Uanset disse og andre anker er bogen dog et vægtigt bidrag til belysning af centrale spørgsmaal i ældre dansk samfundshistorie. Og helt igennem spores forfatterens trang til at være redelig og upartisk.

Fussing viser her som i sin øvrige produktion ofte meget skarpsind i enkeltundersøgelsen. Hvad det skorter paa, er stor videnskabelig fantasi, ogsaa i nogen grad dybere psykologisk indlevelsessevne. Skulde endnu en grundmangel nævnes, maa det blive mangelen paa bredere, mere alsidig viden om dansk og ikke-dansk historie. Den eminent flittige og metodisk skolede arkivforsker var aldrig de store syners mand.

Det her sagte træder ogsaa frem i Fussings næste store værk: »Stiernholm Len 1603–1661. Studier i Krongodsets Forvaltning« (1951), trykt i Videnskabernes Selskabs Skrifter.

Hvad en vurdering af dette arbejde angaar, kan forfatteren af nærværende henvise til sin udførlige recension i Hist. Tidsskrift 11. rk. III (1952). I redegørelsen for, hvad der kan udlæses af bevarede danske lensregnskaber med bilag fra den danske adels stortid, er Fussing her pioner, som han i tidligere arbejder var det m. h. t. den adelige godsdrift i samme periode. En gennemgang af samtlige lensregnskaber for et større tidsrum overstiger enkeltmands kræfter. Fussing, der i sin forskning var enspænder, hvad der i mange henseender betinger just det værdifulde i denne forskning, ikke team-work-officer, var berettiget til at begrænse undersøgelsen til et enkelt len, som i flere henseender er repræsentativt for len af middelstørrelse. Men det kan ikke nægtes, at værket undertiden vel meget har lokalhistorisk karakter, og at man for en række spørgsmaals vedkommende til sammenligning kunde have ønsket stikprøver fra det fra andre len bevarede materiale. Utilstrækkelig fordybelse i tidens politiske historie har ogsaa medført, at Fussing overser den rolle, som Christian 4.s deltagelse i Trediveaarskrigen har spillet bl. a. for den stærke væxt i antallet af adelens skattefri ugedagstjenere 1626–33.

Paa talrige punkter er dog ogsaa dette værk, vel Fussings mest modne, meget givende og meget inciterende. Blændende er det saa lidt som hans andre arbejder, men det bærer atter og atter vidne om hans bedste forsker-egenskaber: skyhed for vovede hypoteser, skarpsind i detailstudiet, dyb redelighed.

Nu fremlægges posthumt hans sidste større afhandling »Bybefolkningen i Danmark 1600–1660«, overvejende bygget paa de byfogedregnskaber, som han i sine sidste aar inddrog i sin forskning.

Til dette værk skal der ikke her tages stilling. Det maa være nok at udtrykke beundring for den store studieindsats, som ogsaa her er ydet.

Da Fussing var saa dansk i sind og gerning, og da en stor del af hans tid gik med rejser til vort lands forskellige arkiver, tør man maaske tillade sig til karakteristik af hans forskerid, med en lille ændring, at citere J. C. Hostrups vers:

Thi den evige Higen, som aldrig faar Fred,
er Arkivstudiets dybeste Hemmelighed.

At han allerede for flere aar siden maatte erkende, som han udtrykte det, at han »havde et hjerte«, fik ikke hjælpe. Det krævende arbejde som undervisningsinspektørens medhjælper og som censor ved skoleembedsexamen (fra 1943) skulde passes og blev passet med stor nidkærhed. Fussing nedlagde t. ex. et meget stort arbejde i gennemgangen af de specieleafhandlinger, han fik til

bedømmelse. Og mon nogen anden i hans funktionstid har haft en saa stor indsigt i historieundervisningen ved gymnasierne? Ganske særligt interesse-rede han sig for studiet af »mindesmærker« (især bygninger – ikke for intet var han af muremester- og arkitektslægt). Men hele hans otium viedes arbejdet i arkivlæsesal eller ved skrivebordet.

Som frugter af Fussings arkivstudier staar efter ham, ved siden af de omtalte mere omfattende værker, en vrimmel af mindre afhandlinger, strøet med gavmild haand rundt om i lokalhistoriske tidsskrifter og andre publikationer. Det er svært at holde tal paa dem, men der er da nok over 100. Der burde laves en bibliografi. Udgangspunktet er næsten altid arkivfund, emnerne meget forskelligartede – fra kendskabet til Holbergs komedier i 18. aarh. og episoder af Rasmus Rasks barndoms- og ungdomsliv til strejflys over herremands- og bonde-, præste- og lærer-, haandværker- og kræmmerliv i Danmark fra 16. til 19. aarh.

De, som kendte Fussing, vil vide, at han ud fra sin store evne til at opleve og se og sin af baade lune og medfølelse krydrede sans for menneskelige snurigheder sad inde med et vældigt fond af fortællinger og anekdoter om baade for- og samtidige personer og situationer. Naar han sad i vennelag, var det i regelen ham, som fortalte, og de andre, som lyttede til. De smaa afhandlinger og artikler er et varigt minde om denne side af hans personlighed.

Skønt Fussing i sit kulturhistoriske forfatterskab ikke tilstræbte nogen kunstnerisk-stilistisk udformning og undertiden lod detaljerne brede sig for meget paa helhedens bekostning, er dog flere af hans mindre ting i høj grad underholdende. Ikke sjældent bebudes pointen i titelen (»En tapper Skrædder«, »En forgjort Herremand«, »Døden, Djævelen og Digteren« o.s.v.). Aldrig glemtes dog for den underholdende fortælling udblikket til en større samfunds- eller kulturhistorisk sammenhæng. Typisk er i saa henseende hans afhandling i Jyske Samlinger 1954: »Mourids Podebusk. En herremands krænkelse af retssikkerheden og rettergangen mod ham«, hvor undertitelen antyder forbindelsen mellem det enkelte og det almene.

Hvor sørgeligt, at han skulde gaa bort paa sin forsker- og fortællerevnes højdepunkt.

C. O. Bøggild-Andersen.

INDLEDNING

Kendskabet til købstadbefolkningens struktur i den første halvdel av 1600-tallet er meget begrænset, og i al fald indtil man med kirkebøgerne fra 1645 får et nogenlunde sikkert talmateriale, er det vanskeligt at belyse spørgsmålet på en nogenlunde bred og repræsentativ basis. Desuden er købstædernes kirkebøger fra tiden 1645–60 kun bevaret i meget ringe omfang, og det er derfor naturligt at se sig om efter et andet talmateriale. Her frembyder byfogedregnskabernes lister over førlovsavgifterne et omend hullet så dog brugbart materiale til belysning av visse sider av befolkningens erhvervsmæssige fordeling, bevægelighed, fødested og indtjeningssevne. De indvundne tal bliver kun små, men man kan næppe ad anden vej få dem større, og de skulle være tilstrækkeligt repræsentative til at kunne bruges med varsomhed.

Byfogedregnskaberne er en fortrinlig kilde til lokalhistorien, men deres brogede indhold gør, at de også vil kunne anvendes til belysning av almene fænomener. Det ældste bevarede er fra 1591 fra Ronneby i Blekinge, men først fra et stykke ind i 1600-tallet er der så mange bevaret, at de kan bruges til generelle formål. I en række regnskaber findes toldlister og regnskaber for en del småavgifter: lastetold, bunkebrud, rorstold, markedstold og torvetold, hvorav ingen har noget med egentlig told at gøre, og kun listen over denne har betydning udover den enkelte by. I visse byer – København, Helsingør og i mindre omfang Køge og Roskilde – findes *vognlister* d.v.s. fortegnelse over de av kronen rekvirerede vogne til personkørsel, og her findes optegnet både rekvirenten, som regel kongen, passageren og rejsens mål. Vognlisterne har især betydning for personalhistorien, men de fortæller dog også noget om, hvilke kunstnere kongen brugte, og hvor de arbejdede og om kongens forhold til bestemte mennesker eller familier. Foruden førlovspengene, der er nærmere behandlet i det følgende, indeholder alle regnskaberne sagesafslister, der er særdeles oplysende om den kriminelle retspleje, ikke mindst i de byer, hvorfra tingbøger mangler fra denne periode som fx. i København¹⁾, og hertil kommer, at der ofte ligger bilag både til indtægter – fx. sekvestrerede boer – og udgifter, især til fængsel og bøddel.

¹⁾ V. A. Secher i Hist. Meddel. om København. I og III.

Det må strax fastslåes, at det i det følgende behandlede materiale har meget store svagheder og begrænsninger, således som det vil fremgå af fremstillingens enkeltheder, men selv med disse mangler udgør det et anvendeligt grundlag, fordi det stammer fra alle dele af landet omend ikke fra alle byer.

Førlov var en avgift²⁾, som oftest 3 mark, der skulle betales af den person, der flyttede med sine ejendele eller som flyttede en arv fra en jurisdiktion til en anden, idet hver arving måtte betale 3 mark af sin lod uden hensyn til dens størrelse. Materialets første begrænsning ligger derfor i, at der kun er tale om den del af befolkningen, der ejede noget, idet dog adelen altid og præstestanden som regel³⁾ var fritaget for at betale førlov. Man kan derfor udfra dette materiale intet oplyse om underklassens forhold, men på et enkelt punkt kan der fra byfogedregnskaberne hentes oplysninger om det rene proletariat, nemlig arrestforvarerens meddelelser om hjemstedet for en del af de i København arresterede personer i en vis periode.

Førlovsregistre indeholder kun oplysninger om dem, der faktisk har betalt, ikke om alle flyttede personer og arvelodder, og da avgiften var så lille, har det næppe kunnet betale sig at efterspore dem, der snød sig fra betalingen, og i al fald er der kun fundet to sager mod folk, der har forsøgt at unddrage sig betalingen af førlovspengene. En mand i Køge stævnedes til at betale førlov for fire arvinger efter hans hustru og gav byfogeden 1 dl.⁴⁾ Rasmus Jensen flyttede 1638 fra Nyborg til Bienne mølle i Rønninge sogn uden at yde sin førlov, men da byen krævede den af ham ad rettens vej, mødte han på bytinget og betalte beløbet den dag, hvortil han var indstævnet. Når de flyttede så prompte betalte, har forklaringen nok været den, at uden førlovsbetaling kunne de ikke få skudsmål⁵⁾. Der kan altså være smuttet nogen, og de her brugte tal må være minimumstal. Begrebet førlov synes nu at være så fast indarbejdet, at man betalte, selv om man ikke blev krævet. I Skelskør rejste således indenfor året 1658–59 Niels Thomsen fra byen, og i byfogedregnskabet hedder det, at han »efterlod sig førlovspenge indforseglet i et brev i boligen«, hvad der tyder på en fuldkommen selvfølge ved betalingen af førlov. Fra et par byer, hvor skifteprotokoller og førlovsregistre findes bevaret indenfor samme tidsrum, er det forsøgt at undersøge, om de to kilder er kongruente i deres oplysninger om arvefald, men de dækker slet ikke hinanden. Der er taget ret store stikprøver

²⁾ Hist. Tidsskr. 11. R. 3. bd. s. 210 ff.

³⁾ Kirkehist. Sml. 7. R. 1. bd. s. 473 ff.

⁴⁾ Køge rådstuebog 1596 ²⁹/₁₀.

⁵⁾ Nyborg tingbog 1638–40 f. 43b. – 1638 ²³/₇.

fra *Holbæk* og *Køge*, og begge steder er der betalt førlov av arv, som ikke findes i skifteprotokollerne, og omvendt er der ikke betalt førlov av alle de i skifteprotokollerne forekommende boer med udenbys arvinger. Dette skyldes vistnok delvis, at skifteprotokollerne fra denne tid kun indeholder de større boer, men der har ikke kunnet findes nogen forklaring på, hvorfor ikke alle arvinger udenfor byerne i disse boer har betalt førlov, og det forekommer i så mange tilfælde, at det næppe udelukkende kan skyldes sjuksket førelse av den ene eller den anden av de to kilderækker.

Som det vil fremgå av de nedenfor trykte tabeller fra de enkelte købstæder og av avsnittene om de enkelte landsdele, er materialet ujævnt både med hensyn til fordelingen over landet og det tidsrum de enkelte regnskaber omfatter, og især hvad regnskabernes førelse angår. Fra nogle byer mangler regnskaberne helt, fra andre findes de kun fra få år, men værre er, at de bevarede ikke er ført med samme omhu. Det er især uheldigt, at en række hele regnskaber og en mængde enkelttilførsler kun oplyser, at n. n. har betalt førlov, uden at det siges, hvorfor den er betalt, ligesom der tit mangler meddelelse om de flyttedes og arveladernes erhverv, om arvingernes bopæl og om det sted, hvortil en flyttet er draget hen. Særlig ringe er materialet fra Jylland. Dels mangler en række byers regnskaber helt førlov fx. det vigtige Ribe, dels er en del regnskaber meget sjuksket ført, men alvorligst er nok, at man i Jylland – delvis med undtagelse av Kolding – overhovedet ikke synes at have opkrævet førlov ved flytning av personer med deres gods.

Omhyggeligst ført er Københavns byfogedregnskaber, men de begynder først i 1624. I det hele er der bevaret så mange anstændigt førte regnskaber fra byerne øst for Lillebælt, at materialet for dette områdes vedkommende må anses for repræsentativt og tilstrækkelig indholdsrigt til at kunne vise en række almindelige bevægelser og tendenser.

For at forsøge at finde ud av hvorfra købstæderne fik deres tilgang fra landbefolkningen, er en række lensregnskabers førlovsregistre gennemgået, Malmøhus, København, Roskilddegård, Stegehus, Kalundborg, Vordingborg, Nyborg, Odensegård, Hagenskov, Stiernholm, Ålborghus og Århusgård. De indeholder imidlertid så få oplysninger om indflytning fra len til købstad, at dette materiale er uanvendeligt, og en gennemgang av flere len må derfor anses for overflødig. Forklaringen er formentlig den, at de mennesker, der fra et len flyttede til en købstad for det aldeles overvejende antals vedkommende intet ejede, hvorav de kunne komme til at betale førlov, og de indvandrede hjemsted må derfor belyses ad anden vej, og som det vil fremgå av det følgende (s. 7 f.) er det den del av de indvandrede, der har

klaret sig økonomisk godt, om hvilken man kan give oplysninger, og de må endda bruges med varsomhed. Selv om førlovsregistrene ingen oplysninger giver om de besiddelsesløses indvandring til købstæderne, kan man dog av lensregnskabernes tavshed slutte, at den velstillede del av landbefolkningen ikke slog sig ned i byerne, hvad jo heller ikke virker overraskende.

De tidligere av *Albert Olsen* foretagne undersøgelser⁶⁾ over, hvorfra de personer, der fik borgerskab, stammede, går kun undtagelsesvis tilbage til tiden før 1660, og derfor er der i det følgende brugt borgerskaber fra en del byer fra den foregående periode til supplement av førlovsregistrenes oplysninger. Der er kun tale om et supplement, da altfor mange byer mangler oplysninger om borgerskabserhvervelse eller der er for få realiteter, til at der kan skaffes et helt dækkende eller blot fuldt repræsentativt materiale til veje. Det her brugte, er dels de hos *Albert Olsen* anførte borgerskabslister fra før 1660, dels andre der har kunnet uddrages av rådstuebøgerne fra Køge, Helsingør, Kalundborg, Assens, Fåborg, Rudkøbing og Randers, og som oplyser noget om de nye borgeres erhverv og hjemsted.

Til bestemmelse av erhvervet, hvor det ikke direkte er anført, er brugt de til navnet føjede erhvervsbetegnelser, som findes i førlovsregistrene og andetsteds. Der kan ikke være tvivl om, at en *Hans Jensen* Snedker virkelig var snedker, men man kan ikke udelukke muligheden av, at en *Lars Skrædder* havde tilnavnet uden at tilhøre professionen. Efter mag. *Rikard Hornbys* skøn kan der dog i denne periode højest være tale om, at ved 10⁰/o av typen *Lars Skrædder* har professionsnavnet kun været et tilnavn, og han anser endda dette tal for at være for højt. Her er altså en fejlmulighed, men alligevel er i det følgende alle faglige navne opfattet som virkelige erhvervsnavne, og det så meget mere som man i nogle tilfælde kan se, at *Niels Møller* faktisk var *Møller* etc. Hvor begrænset fejlmulighedens omfang må være kan også ses derav, at der kun nogle ganske få gange er truffet betegnelser av typen: skipper *Søren Smed*, medens det er hyppigt, at folk har andre tilnavne + erhvervsbetegnelse fx. *Oluf Nielsen Skade*, farver (*Helsingør* 1621). Det mest oplysende eksempel på, at folk har haft navnet på et andet erhverv end deres eget som tilnavn, stammer også fra *Helsingør*, dog fra rådstuebogen, ikke fra byfogedregnskabet. 19 bagere blev d. 22. august 1633 tiltalt for at have solgt undervægtigt brød, og av dem havde 6 tilnavnet bager, 10 havde blot almindelige sennavne, medens de tre resterende hed *Karen Dugsvends*, *Jacob Eddikebrygger* og *Claus Stenhugger*. Selv om denne fejlkilde kan

⁶⁾ *Albert Olsen*: Bybefolkningen i Danmark paa Merkantilismens Tid. 1932.

medføre urigtige absolutte tal, forrykker den ikke forholdet mellem de forskellige erhvervsgrupper, da der ikke er nogen grund til at antage, at navne fra en erhvervsgruppe hyppigere er gået over til at blive blot almindelige tilnavne end erhvervsnavne fra en anden faggruppe. De enker, der har deres mands erhvervstilnavn – typen Karen Jens Slagters – er som arveladere anbragt under mandens erhverv, da det formentlig er i dette, at formuen er samlet.

Borgerskabslisterne er også blevet brugt som supplement på en anden måde, idet en del av borgerne fører et stednavn som tilnavn, og der er da gået ud fra, at manden var fra det pågældende sted. Dette er ikke sikkert, for sted-tilnavnet kan være erhvervet ved arv eller på anden, mere tilfældig måde, men sandsynligheden taler for, at manden – eller måske hans fader – er indvandret fra den pågældende lokalitet, og selv om den ikke med sikkerhed kan knyttes til netop den mand, der bærer tilnavnet, viser det dog, at der engang er indflyttet en mand fra det som tilnavn brugte sted, og derved belyses indvandringen. Iøvrigt drejer det sig ikke om mange navne, der kan være forkerte, for i langt de fleste tilfælde står der »n. n. fra x«. Det fremgår tydeligt av Køge rådstuebog for 1631, at et stednavn som tilnavn normalt angav mandens hjemsted, idet der blandt andet står følgende: Anders Andersen Læsø, født på Læsø, Peder Hansen Bagger Jude, født ved Kolding og Hans Nielsen Wiff [c: Viuf], født ved Kolding. Om disse tre borgeres hjemstedsnavn kan der ikke være tvivl, og det er berettiget at antage, at langt de fleste andre med stednavne som tilnavne har været fra den pågældende lokalitet. En vis fejlmulighed er der, men der er ingen grund til at antage, at ett stednavn hyppigere er blevet familienavn end et andet, at Lollik er familienavn, medens Maribo betegner hjemstedet eller omvendt, og derfor skulle forholdet mellem sted-tilnavnene vise landsdelenes indbyrdes andel i de indvandrede.

Materialet er opstillet fra øst til vest. Skåne først og Jylland sidst, og indenfor de enkelte landsdele er byerne opstillet alfabetisk. I tabellerne for de enkelte byer er de vandrendes og arvingernes mål og hjemsted opstillet efter deres nærhed ved den pågældende by, uden at det dog har været muligt at være helt konsekvent. Byerne er samlet i grupper efter deres landskab, for at man kan se, om der er forskel på forholdene indenfor de forskellige landsdele, og København er på grund av sin størrelse og særlige karakter holdt for sig. Når byerne på Møn, Falster og Lolland er sluttet sammen til een gruppe, ikke blot knyttet sammen med det øvrige av sjællandske lovs område, og når Fyn er blevet særskilt behandlet, ikke blot forenet med jyske

lovs hovedområde, er det for at forsøge at få flere nuancer frem, og Fyns særbehandling har i denne henseende vist sig frugtbar, medens Møn-Falster-Lolland-gruppen, blandt andet fordi materialet er så sparsomt, ikke har givet synderlig mere farve til billedet.

Ved behandling av erhvervene er disse opstillet i grupper, da en særlig behandling av hvert enkelt fag blot ville give et uroligt og lidet overskueligt billede, fordi så mange fag kun har haft få udøvere. Det har til tider været vanskeligt at placere de enkelte erhverv indenfor hovedgrupperne, og rigeligt mange har måttet puttes i den store bunke, der hedder »andre erhverv«, fordi de ikke med sikkerhed har kunnet sættes i nogen av hovedgrupperne eller har været tilstrækkelig mange til at udgøre en særlig afdeling. Det må ofte bero på et skøn, hvor et håndværk skal placeres, men det vil av de følgende oversigter kunne ses, hvor de enkelte fag er anbragt. Hovedinddelingen er følgende:

Tøj d.v.s. beklædningshåndværk som skræddere og skomagere og herunder også vævere, farvere, buntmagere, feldberedere og skindere og en del fag med kun få udøvere som fx. blegmand, overskærer og possementmager.

Mad d.v.s. levnedsmiddelfrembringelse og -behandling. Urtegårdsmand og podemestre er anbragt her, selv om de også kan have arbejdet i prydhaver, og hertil hører også gæstgivere, vintappere og kældersvende (restauratørfaget). Hovedmassen er bagere, bryggere, kokke, møllere og slagtere.

Hus d.v.s. bygningshåndværkere. Malerne er sat her, selv om de også har arbejdet på andre områder, fordi en væsentlig del av deres virke har været maling av husenes indre og ydre. Ligeledes er her anbragt de folk, der frembragte byggematerialet, som savskærere, kalkslåere, teglstrygere og stenhuggere.

Søfart omfatter foruden de egentlige søfolk nogle erhverv, der fortrinsvis eller udelukkende er knyttet til skibe, som kompasmagere, skibstømrere, ankersmede og rebslagere. Desuden er fiskere anbragt her.

Metal omfatter alle, der helt eller overvejende har arbejdet med et metal, og de allerfleste er smede, hvorav nogle har særbetegnelser: grovsmed, kleinsmed og knivsmed, medens andre herhenhørende fx. er kobbersmede, guldsmede, tinstøbere, grydestøbere, blymestre, rotgietere og sværtfegere.

Handel omfatter både de selvstændige handlende som kræmmere, købmænd, urtekræmmere og deres krambodsvende, og desuden er apotekere opfattet som overvejende forretningsmænd. Herunder opføres også borgmestre og rådmænd, der toges fra købmændenes kreds og levede av deres handel, ikke av de offentlige hverv.

Immaterialt erhverv indeslutter ikke blot folk som præster, skrivere, badskærere, kopsættere, broksnidere og contrafejere, skønt de sidste lige så godt kunne have fulgt de andre malere, og bogtrykkere, men også bøsseskytter d.v.s. artillerister og skytter, postridere og portnere, bysvende og trommeslagere, altså en række småfunktionærer, således at alle erhverv, der ikke frembragte eller fordelte varer og som krævede lidt ud over håndlaget, er blevet anbragt samlet. Anbringelsen her er yderst skønsommæssig, men som helhed adskiller disse erhverv sig dog en del fra de øvrige.

Andre erhverv er naturligt nok meget broget og omfatter både fag med mange udøvere som snedkere og bødkere, men også en del fag, der kun havde og kun kunne have få repræsentanter som blokdrejere, rokkemagere og bogbindere.

Ved procentudregningerne er kun medtaget de kendte erhverv og hjemsteder, medens antallet av ukendte overalt er anført ved tabellerne. Byfogedregnskaberne går normalt fra 1. maj i ett år til 30. april i det næste og tal herfra er altid anbragt under det sidste fx. fra 1/5 1610–30/4 1611 under 1611.

Et hovedformål med denne undersøgelse har været at søge borgernes ambulans belyst og at se at finde, hvorfra borgerskabets tilgang kom, og dette kan delvis ses av de tilfælde, hvor der er betalt førlov av arv, der er faldet i købstæderne, men som tilfaldt arvinger udenfor arveladerens hjemsted, idet der betaltes førlov av den bortførte arv. Det drejer sig kun om arv, der er tilfaldet udenbys arvinger, ikke om samtlige arvefald, der ikke kan oplyses, da der kun er bevaret få skifteprotokoller, og da de bevarede ikke indeholder alle skifter, men væsentlig kun dem, hvori der er umyndige arvinger. (Se Hist. Tidsskr. 11. R. 3. bd. s. 210 ff.)

Der er imidlertid ingen grund til at antage, at gruppen av arveladere med udenbys arvinger har haft en anden erhvervsmæssig sammensætning end den samlede mængde av arveladere, og derfor skulle disse boer kunne oplyse en del om erhvervenes fordeling indenfor hele den nogenlunde velstillede del av borgerskabet. Dette kan så i nogle byer sammenholdes med den erhvervsmæssige sammensætning, der fremgår av de lister over de erhvervede borgerskaber, der indeholder angivelse av de nye borgers levevej. Herved skulle man kunne se, hvilke erhvervsgrupper, der har haft den største indtjeningssevne. Ser man på, hvor de udenbys arvinger opholdt sig, skulle dette oplyse noget om, hvorfra de indvandrede borgere rekrutteredes i geografisk henseende, idet man kan gå ud fra, at en arvelader med udenbys arvinger normalt er kommet fra den egn, hvor hans arvinger har hjemme. Med hensyn til arveladerne må man være opmærksom på, at det overvejende

må være folk, der har boet forholdsvis længe i byen og har haft mulighed for at stifte familie der. Uden en længere årrækkes arbejde i byen har de næppe kunnet få tid til at samle så meget, at der kunne være tale om arv. Dette gælder i al fald dem, der er indvandret fra landet, og som ikke har medbragt nogensomhelst formue, således som det fremgår af lensregnskabernes tavshed. Derimod kan der være tale om, at de, der er vandret fra en købstad til en anden, har kunnet have haft noget med sig ved flytningen til den by, hvor de døde. De fleste, der klarede sig økonomisk godt, er nu nok blevet der, hvor det havde vist sig, at de havde indtjeningsmuligheder.

Som eksempler på, hvad førlovsregistrene kan oplyse om arveforhold i en by, hvorfra skifteprotokoller mangler, kan tages Næstved og Slagelse. Fra Næstved er bevaret førlovsregistre fra 26 år indenfor tiden 1614–53, hvorav der i tre år ingen skifter har været med udenbys arvinger. Der er gennemsnitlig 3,3 af disse skifter om året, men tallene svinger stærkt fra 0 i 1642 til 12 i 1653, og det er karakteristisk, at dette maximum findes fra netop dette år, der jo omfatter tiden 1/5 1652–30/4 1653, idet der var en voldsom smitsom sygdom på Sjælland i 1652, så der indtraf mange dødsfald. Antallet af udenbys arvinger var 124 eller 4,8 om året. Disse tal viser kun minimum af boer med udenbys arvinger, idet der i nogle år – fx. 1627 – blot står ud for visse personnavne, at de har betalt førlov, men ikke hvorfor, så det kan ikke ses, om det er for arv eller ved flytning, men alt i alt skulle tallene vise, at i en så lille by som Næstved, der næppe havde mere end 1800 indbyggere på denne tid, havde det mere velstillede borgerskab en meget stærk familieforbindelse med land og by udenfor Næstved. Af de 124 arvinger anføres 76 med hjemsted, og af disse boede 41 i sjællandske landsbyer, 10 i sjællandske købstæder, 2 i København, 9 på Lolland og Falster, 3 på Fyn, 2 i Skåne, 4 i Jylland, een i Norge og 4 i udlandet.

I Slagelse var forholdet et noget lignende. Førlovsregistret findes fra 28 år indenfor perioden 1612–58, herav tre år uden udenbys arvinger. De øvrige år svinger boernes antal fra 1 til 11, i gennemsnit 3,1 om året. Arvingernes antal varierer fra 1 til 24, i gennemsnit 4,6 om året. For 57 af de 127 arvinger angives hjemstedet, nemlig 25 i sjællandske landsbyer, 4 i sjællandske købstæder, 1 i København, 1 på Lolland, 6 på Fyn, 8 i Jylland, 10 i »Holsten« og 2 udenfor riget, således at arvingerne her er noget mere spredt, end tilfældet var i Næstved. Da Slagelse havde en lignende størrelse som Næstved, viser også disse tal en stærk familieforbindelse mellem borgerskabet i byen og det øvrige land.

En vandring fra by til land kan man i denne periode helt se bort fra. Der

findes nogle få eksempler på, at købstadfolk er flyttet ud på landet for at blive der, men det har været rene undtagelser og måtte være det, da byerhvervene – handel og håndværk – ikke kunne drives på landet. Derimod har de meget ambulante skræddere, skomagere og vævere nok foretaget erhvervsbetonede rejser til herregårde og præstegårde eller til landsbyer, hvor de midlertidigt tjente til livets ophold⁷⁾. Når en borger efterlod sig udenbys arvinger, især når de boede på landet, er der aldeles overvejende sandsynlighed for, at han er indvandret, og arvingernes hjemsted på landet skulle vise, hvorfra borgerne kom.

Materialet har som overfor nævnt en del svagheder, og foruden de allerede nævnte må fremhæves, at førlovsregistre ikke dækker alle byer i hele den samme periode, og disse avvigelser vil fremgå af tabellerne s. 49 f. Bedst er periodens slutning, men fra 1610–20 til 1658 er det dog sådan, at materialet er dækkende og altså oplysende også for tiden før kirkebøgernes fremkomst.

Som et supplement til førlovsregistrenes oplysninger om, hvorfra de indflyttede kom, er gennemgået fortegnelsen over de trolovede i Nakskov 1618–26 incl.⁸⁾. For 261 personer angives hjemstedet ikke d.v.s. 48,4%. 46 eller 8,5% angives at være fra selve Nakskov, og 233 eller 43,1% var indvandrede. Tallene fordeler sig praktisk talt lige på mænd og kvinder:

Uden angivelse.....	129 mænd	132 kvinder
Fra Nakskov.....	23 –	23 –
Indvandrede.....	118 –	115 –

Selv om man antager, at den væsentligste del af de personer, hvis hjemsted ikke angives, var fra byen, hvad der er det sandsynligste, idet det kunne føles som overflødigt at meddele, hvorfra en kendt person var, så viser tallene dog en meget stor indvandring. Det drejer sig om 176 personer, og de kom fra følgende steder:

Lolland.....	79	København.....	1
Falster.....	2	Sjælland.....	4
Langeland.....	24	»Holsten«.....	18
Tåsinge.....	3	Gulland.....	1
Fyn.....	16	Tyskland.....	3
Jylland.....	8		

⁷⁾ Om vandrende skræddere se Personalhist. Tidsskr. 13. R. 1. bd. s. 145 (1952) og Jyske Sml. 5. R. IV. s. 121 (1938).

⁸⁾ Perlestikkerbogen. Udg. ved Hans Knudsen og Alb. Fabritius af Samf. f. dansk Genealogi og Personalhistorie. 1954.

De indvandrede udgjorde næppe mindre end halvdelen av de personer, der giftede sig i Naskov i denne periode, og de kom naturligt nok aldeles overvejende fra de nærmest liggende egne, men det er værd at lægge mærke til, at tilgangen vestfra, fra Fyn og Jylland, var ca. 6 gange så stor som indvandringen fra Sjælland. Det var rimeligt for byen som søkøbstad, at der kom et vist tilskud fra fjærnere egne som »Holsten«, der her som altid i tiden betyder Holsten og Slesvig.

En vanskelighed ved benyttelsen av de her fra førlovsregistre indvundne tal er, at man ikke har blot nogenlunde sikre indbyggertal at stille dem i relation til. Noget kan man dog slutte om flytningernes betydning, selv hvor man ikke har et pålideligt indbyggertal at gå ud fra. Slingerup mistede ved flytning fra een til otte mand om året, gennemsnitlig to om året, i tiden 1623–58, og samtidig kan man fra andre byer kun konstatere een eneste indvandrer i hele perioden, så det er naturligt, at det siges, at byen er »mærkeligt avtaget«. Det er også karakteristisk, at det i regnskabet for 1655 hedder om en skomager, at han fik lov av byens borgmester til at flytte fra Slingerup.

I 1672 udarbejdedes med konsumtionsavgiften for øje en liste over en del danske byers folketal⁹⁾, og selv om forholdene var ændret siden 1660 og navnlig siden 1600, giver listen dog i grove træk et begreb om byernes størrelse. Kun fra ganske få byer findes specialundersøgelser, hvorved man har forsøgt at beregne indbyggertal forud for 1672, og de vil kort blive omtalt i det følgende, hvor det angivne tal ellers stammer fra 1672. De særlige forhold i København er omtalt ndf. s. 23.

Nogle av de skånske byers indbyggertal har kunnet hentes fra lokalhistoriske arbejder.

Helsingborg	Maximum 1000 i denne periode ¹⁰⁾ .
Kristiansstad	Beregnet til c. 1750 i 1650 ¹¹⁾ .
Landskrone	Beregnet til c. 8–900 ca. 1600 ¹²⁾ .

⁹⁾ Scharling og Falbe-Hansen: Danmarks Statistik. I. 1885 s. 566 ff.

¹⁰⁾ N. Persson: Illustrerad Hälsingborgs historia. 1901–2. s. 59. Her er kun tale om et løst skøn.

¹¹⁾ Enghoff: Kristianstad 1614–1914. s. 82. Beregningsgrundlaget er det gennemsnitlige fødselstal 1648–58 nemlig 70, og der forudsættes en nativitetsprocent på 4. Denne som de følgende beregninger forekommer ret usikre.

¹²⁾ Landskrona 1413–1913 av C. G. Weibull i Landskrona och jubileumsutställningen 1913. s. 15. Tallet er anslået uden bevisførelse.

Sølvesborg	Beregnet til 108 i 1639 ¹³).
Ysted	Beregnet til 2500–3000 i 1630–40 ¹⁴).
Helsingør 4032.	Beregnet til 8160 i 1641–45 ¹⁵). Beregnet til 7620 i 1646–50. Beregnet til 6270 i 1651–55. Beregnet til 6240 i 1656–60. Før pesten 1625 anslås indbyggertallet til maximalt 10.000.
Holbæk 879.	Beregnet til ca. 1100 i 1650 ¹⁶).
Kalundborg 1058.	
Korsør 826.	
Køge 1643.	Beregnet til ca. 3500 i 1650 ¹⁷).
Nykøbing S. 463.	
Næstved 1853.	
Ringsted 700.	
Roskilde 2196.	
Skelskør 617.	
Slagelse 1832.	
Slangerup 513.	
Storeheddinge 362.	
Vordingborg 736.	
Nakskov 1920.	
Stege 676.	

¹³) C. G. Weibull: Sølvesborg 1445–1945. s. 87. Tallet er beregnet på grundlag av en skattemåliste.

¹⁴) Niels Wimmarson: Ystad mot slutet av danska tiden. 1918 s. 11f. Udgangspunktet er to mønstringsruller fra 1600 og 1628, hvis tal 281 og 311 ganges med 8, og antallet av døde fra en klokkeliste, der ganges med 30. Resultatet forekommer rigelig højt.

¹⁵) Laur. Pedersen: Helsingør i Sundtoldstiden II. 1929 s. 296. Han følger Rubins metode fra København og ganger fødselstallet med 30 for femårige perioder. Tallet fra 1672 omfatter ikke garnisonen, hofstaten og fremmede, så det skulle være noget højere, vistnok ca. 5000.

¹⁶) Alb. Thomsen: Holbæk Købstads Historie. 1936–42. s. 296. Udgangspunktet er kærnerregnskaberne skattemåndtal 1650–60 på ca. 300 personer, men der gøres ikke rede for, hvordan tallet 1100 nås. I 1645 var der 160 ejendomme i byen og i 1651 300 børn over 4 år.

¹⁷) A. G. Hassø: Køge Bys Historie. 1932. s. 163. Tallet nås på grundlag av kirkebøgenes dødetal.

Stubbekøbing.....	511.	
Assens.....	1084.	
Bogense.....	438.	
Nyborg.....	1160.	
Odense.....	3808.	Beregnet til 5–6000 i 1642 og til ca. 4000 i 1657 ¹⁸⁾ .
Rudkøbing.....	478.	
Svendborg.....	1009.	
Horsens.....	1526.	Beregnet til 2900 i 1627 ¹⁹⁾ .
Kolding.....	1094.	
Randers.....	2036.	
Vejle.....	712.	Beregnet til 875 i 1635 ²⁰⁾ .
Ålborg.....	4181.	
Århus.....	3474.	Beregnet til ca. 4000 i 1660 ²¹⁾ .

¹⁸⁾ Engelstoft: Odense Bys Historie. 2. udg. 1880 s. 295. Det antages, at byen 1657 havde ca. 800 gårde og huse, og dette ganges med 5. I H. St. Holbeck: Odense Bys Historie. 1926 s. 178 anslår Holger Hansen uden nærmere begrundelse befolkningen til 5–6000 i 1642.

¹⁹⁾ O. Fabricius: Horsens Købstads Beskrivelse og Historie. 1879. s. 43. Skatteansættelsen 583 familier i 1627 ganges med 5.

²⁰⁾ C. V. Petersen: Vejle Bys Historie. 1926. s. 101. 175 skatteydere i 1635 ganges med 5. S. 77. gås ud fra væbningen og nås til 800 i 1600, men iøvrigt ansætter forf. uden begrundelse indbyggertallet i 1600 til ca. 1000.

²¹⁾ I Århus gennem tiderne. 1939–41. I. s. 240f. anslår Jens Clausen efter borgerskabernes tallet til ca. 4000, men viser s. 294, at man ved at bruge Fridericias beregningsmåde kun når til ca. 3000.

SKÅNE

Tager man de skånske landskaber under ett, og det sker overalt, hvor ikke andet bemærkes, fordeler de flyttede personer og arvelodder sig som nedenfor, idet der dog 95 gange blot angives, at der er betalt førlov, medens det her ikke kan ses, om det er ved flytning av person med gods eller av arvelodder.

	Flyttede personer	Arvelodder
Uden stedsangivelse.....	41	205
Til landsbyer i Skåne m.m.....	47	150
- købstæder i Skåne m.m.....	48	42
- København.....	24	10
- landsbyer i øvrige land.....	5	20
- købstæder i øvrige land.....	11	23
- »Holsten«, Norge, Gulland.....	10	17
- udlandet.....	25	24
I alt...	211	491

Naturligt nok er materialet bedst fra Øresundsbyerne Malmø, Helsingborg og Landskrone, der var blandt de største, og som gennem søfarten havde den livligste forbindelse med det øvrige land og udlandet, men også fra indlandsbyen Lund er der bevaret et nogenlunde fyldigt materiale. Forbindelsen med udlandet er ikke stor, kun 25 personer og 24 arvelodder gik ud av riget. Med hensyn til personer var forbindelsen med Tyskland stor fra det ret ubetydelige Ronneby, hvorfra ikke mindre end 15 av de udvandrede personer gik til Tyskland i løbet av 24 år, og derav de 6 under den flugt, der prægede byens besættelse under Torstenssonkrigen, men forbindelsen sydpå fra denne by har ikke givet sig udslag i, at arv er gået til Tyskland, så der er næppe foregået en tilsvarende indvandring derfra. Det største antal arvelodder, der gik ud av riget, kom fra Helsingborg – 7 –, medens resten er ret spredt. De kendte sjettepenge av exporteret kapital – se herom iøvrigt s. 52 ff. – udgjorde 411 rdl., sa det drejede sig om et ret beskedent beløb på 2055 rdl., der er gået ud av riget. Til Norge udførtes ett bo på 49 sldl. Til

Sverige alene udvandrede kun tre personer og udførtes kun tre arvelodder, så de skånske landskabers forbindelse med Sverige på disse områder har været meget ringe. Før Roskildefreden var grænsen skoven, ikke vandet. Til de fjærnere dele av riget: Norge, »Holsten« og Gulland drog noget flere – 10 – og der udførtes 17 arvelodder, men iøvrigt er forbindelsen med resten av Danmark næsten helt geografisk bestemt. Til den sjællandske øgruppe overførtes 14 mennesker og 30 arvelodder, til Fyn kun tre arvelodder og til Jylland to personer og 10 arvelodder, så man må antage en større indvandring til Skåne fra Jylland end omvendt, og denne bevægelse fra vest mod øst vil man genfinde også i de øvrige landsdele. Langt de fleste vandring, hvortil bestemmelsesstedet kendes, foregik indenfor Skåne: 47 til landsbyer og 48 til andre skånske købstæder eller ca. 22 og 23%. På samme måde forholder det sig med arvelodderne, idet ca. 15% gik til andre skånske købstæder og 50% til skånske landsbyer. Herav kan formentlig sluttes det iøvrigt helt naturlige, at købstæderne fik den overvejende del av deres indvandring fra det naturlige opland. Som ovenfor nævnt viser lensregnskabernes førlovslister næsten intet om flytning, og som eksempel herpå kan Malmøhus len bruges. Herfra kan kun konstateres indvandring av to personer til Malmø, medens 16 arvelodder på lenet tilfaldt Malmøborgere. Den besiddende del av landbefolkningen tog ikke ind til byen, men de 23 arvelodder, der fra Malmø tilfaldt folk i skånske landsbyer, tyder på, at i al fald en del av de indvandrede har klaret sig godt. Bort fra Skåne vandrede 24 til København eller praktisk talt lige så mange som til hele det øvrige rige inclusive »Holsten« og Norge, nemlig 26 eller til udlandet – 25, og dette viser blot det naturlige, at København trak mennesker til sig fra de andre Øresundsbyer.

De flyttedes erhverv kendes for 85 personers vedkommende, og de fordeler sig således:

Tøj.....	27	32%	(11 skomager, 8 skrædder, 5 væver, 3 hattemager).
Mad.....	17	20	(8 møller, 7 bager, 1 marketender, 1 kok).
Hus.....	8	9	(3 tømrer, glarmester, 1 savskærer, stenhugger).
Søfart....	3	3	(1 bådebygger, bådsmand, sejlingsmand).
Metal....	9	11	(9 smed).
Handel..	1	1	(1 kedelfører).
Immat...	9	11	(7 badskær, 1 spillemand, bækkenslager).
Andre...	11	13	(6 snedker, 3 bødker, 1 drejer, brolægger).

Beklædningshåndværket er langt den største gruppe, og her som andetsteds har skræddere og skomagere åbenbart ustandselig været på farten, men

også de folk, der som bagere og møllere bragte levnedsmidler til veje, var her ret ambulante og udgjorde 20%, medens bygningshåndværkernes 8% tyder på en vis stabilitet eller særlig tilknytning til det lokale marked, og det er ret forbausende, at kun 3% var knyttet til søfarten, da alle de her behandlede købstæder pænær Lund lå ved kysten.

Arveladernes erhverv kendes kun i så få tilfælde, ialt 22, at der næppe kan bygges noget på disse tal, der fordeler sig således:

Tøj.....	4=18%	(3 skrædder, 1 skomager).
Mad.....	4 18	(2 møller, kok).
Hus.....	2 9	(2 tømrer).
Søfart....	1 5	(1 færgemand).
Metal....	2 9	(2 smed).
Handel ..	1 5	(1 rådmand).
Immat....	4 18	(2 skriver, bøsseskytte).
Andre ...	4 18	(3 vognmand, 1 snedker).

Rådmanden har formentlig tilhørt handelsstanden. Beklædningshåndværket og levnedsmiddelfrembringelsen står lige med hver fire, medens kun to tømrere og een færgemand har efterladt sig arv til udenbys boende. De tre vognmænd blandt »andre« tyder på, at deres erhverv har været helt godt.

Indvandring til Skåne fra det øvrige Danmark kan kun konstateres i ringe omfang. Fra København kom 17, fra andre sjællandske købstæder 23, herav 15 fra Helsingør og tre fra Køge, og een fra Fyn, således at det praktisk talt kun var fra de nærmestliggende købstæder, at disse håndværkere drog til Skåne. Kun een forretningsmand, en vinhandler fra København, drog i 1626 til Malmø. Heri ligger vel, at håndværkere, der rejste på professionen, blot drog til en nærliggende by for at søge erhverv, og hvis dette ikke lykkedes det første sted, de kom til, drog de videre. De til Skåne flyttede personers erhverv lader sig kun konstatere for 22 personers vedkommende, nemlig:

Tøj.....	5=23%	(2 skrædder, 1 skomager, væver, skinder).
Mad.....	1 5	(møller).
Hus.....	4 18	(2 tømrer, 1 murer, glarmester).
Søfart....	3 13	(skipper, fisker, sejlingsmand).
Metal....	2 9	(2 guldsmed).
Handel ..	1 5	(vinhandler).

Immat. . . 5 23% (2 skriver, 1 contrafejer, fhv. student, enke e. bøsse-
skytte).

Andre . . . 1 5 (bødker).

Den livlige forbindelse over Øresund viser sig også i arveloddernes vandring mod øst, idet 24 lodder kom fra København til Skåne, 29 fra den sjællandske øgruppe, herav 19 fra Helsingør og 5 fra Køge, medens der fra Fyn kom 4 og fra Jylland 2 arvelodder.

SJÆLLAND

Fra Sjælland er materialet bedre bevaret end fra de øvrige landsdele, idet byfogedregnskaberne findes fra 14 byer og der iblandt særlig lange og velførte rækker fra Helsingør, Køge, Slagelse, Næstved og Kalundborg. Derimod er der temmelig mange tilførsler, i alt 161, der kun angiver, at der er betalt førlov, uden at man av tilførslerne selv eller den pågældende byfogeds praxis kan se, hvorfor der er ydet førlov.

I alt flyttede 769 personer, men bestemmelsesstedet kendes kun for de 499. Den største gruppe av de flyttede blev boende på øen, nemlig 185, der tog ud på landet, og 93, der drog til andre købstæder. Til det øvrige Danmark rejste 73, derav 46 til købstæder, til fjærnere dele av riget drog 18, og 15 tog til udlandet, medens det mest karakteristiske er, at 115 blev trukket ind til København. Man får indtryk av, at Helsingør og Køge har været en slags forstæder til København, idet henholdsvis 26 og 45 kom dertil fra disse byer.

Øresund har været lettere at krydse end Storebælt:

Fra Helsingør til skånske sundbyer drog 10 personer, 3 arvelodder

-	- det øvrige Skåne	- 7	- 46	-
Køge	- skånske sundbyer	- 3	- 4	-
-	- det øvrige Skåne	- 5	- 9	-

Den modsatte vej var trafikken noget mindre:

Fra skånske sundbyer til sjællandske drog 5 personer, 4 arvelodder

-	- øvrige Sjælland	- 3	- 0	-
---	-------------------	-----	-----	---

I alt drog 33 personer fra de sjællandske byer til Skåne, men kun 8 til Fyn og 15 til Jylland, altså langt større flytning mod øst end mod vest. – Om Storebælt se ndf. s. 40 f. – Går man ud fra som det sandsynligste, at arveladerne i byerne normalt var indvandret fra den egn, hvor deres arvinger opholdt sig, tyder dette på, at der er draget en del skåninger til sjællandske Sundbyer, især til Helsingør, der ligesom København – trak folk til sig i kraft av sin størrelse og derfor flere erhvervsmuligheder.

Forbindelsen mellem Sjælland og de sydlige øer har været større end med Fyn, hvad det smalle farvand mod syd gør naturligt nok, og denne sydlige forbindelse svarer så nogenlunde til farten over Øresund, når man ser bort fra København og tager Helsingørs størrelse i betragtning. Tager man de tre sydligste sjællandske købstæder Næstved, Præstø og Vordingborg og de fire nærmeste på de sydlige øer Nykøbing, Sækkøbing, Stege og Stubbekøbing, findes der mellem disse byer og deres henholdsvis sydlige og nordlige områder følgende forbindelser:

Fra sjællandske byer til øernes byer drog 11 personer, 6 arvelodder

-	-	-	-	land	-	3	-	6	-
øernes byer til sjællandske byer	-	6	-	3	-				
-	-	-	-	land	-	9	-	4	-

Fra sjællandske købstæder flyttede i alt 161 ud på landet, og tager man de 7 byer, fra hvilke materialet i denne henseende er brugbart, nemlig Holbæk, Køge, Næstved, Roskilde, Skelskør, Slagelse og Storeheddinge, viser det sig, at langt den overvejende del af flytningerne herfra, 124, er foregået til landsbyer, der lå mindre end 30 km fra den pågældende by, det vil sige i en afstand, som en mand uden oppakning kan klare på een dag. Man kan vist antage, at de fleste av dem, der drog fra købstad til landsby, rejste til deres hjemstavn, hvor de havde rimelige muligheder for at skaffe sig kunder blandt deres slægt og venner eller hos dem kunne håbe på at få det nødvendige til livets ophold. Dette gælder vel i al fald de enker, der flyttede ud på landet.

De flyttede fordelte sig således på erhvervsgrupperne:

Tøj	126=34%	(44 skrædder, 34 væver, 37 skomager, 6 skinder, 3 hattemager, 1 kammager, blegemand).
Mad	43 11	(14 møller, 12 bager, 6 kok, 5 slagter, brygger, 1 fiskebløder).
Hus	37 10	(9 murer, 6 stenhugger, tømrer, glarmester, 4 savskærer, 2 kalkslager, maler, 1 lerklækker, billedsnider).
Søfart	18 4	(5 skipper, 4 fisker, 3 styrmand, 2 rebslager, 1 færgemand, kompsmager, prammand, skibbygger).
Metal	43 11	(32 smed, 6 guldsmed, 2 grydestøber, kandestøber, 1 bøsse-mager).
Handel	11 3	(7 kræmmer, 2 rådmand, 1 købmand, corduanshandler).

- Immat. 26 9 (7 badskær, 4 ladefoged, 2 skriver, vægter, spillemand, klokker, 1 orgemester, underfoged, degn, lieutenant, præsteenke, bøsseskytte, portner).
- Andre 68 18 (18 snedker, 10 bødker, 6 hjulmand, sadelmager, 4 remsnider, 3 pottemager, rokkemager, krudtbrænder, 2 vognmand, svarrer, drager, soldemager, 1 graver, vedhugger, hakkelseskærer, pandsvend¹).

Av de 372 personer tilhørte 126 beklædningshåndværket, der her som overalt viser sig som langt det mest ambulante. Handelens og de immaterielle erhvervs forholdsvis fasthed er let forståelig, men man undrer sig over, at søfartens folk ikke drog mere omkring. Selv om der er et par rene indlandsbyer – Slagelse og Storeheddinge, – er langt de fleste av de her brugte byer kystbyer og det endda de største som Helsingør og Køge, så man skulle vente, at søfolkene og de tilgrænsende fag var stærkere repræsenteret.

Der findes kun meget svage spor av, at hensynet til vornedskabet har spillet nogen rolle ved flytningerne. Regnskaberne viser ikke, om nogen person er »flyttet« ud på landet mod sin vilje, men det siges tre gange i Næstved og tre gange i Skelskør, at en person er flyttet ikke til en navngiven landsby eller blot »på landsbyen«, som det ellers ofte hedder, men at han er flyttet til et nærmere betegnet gods fx. til Turebygårds gods (Næstved 1630), til Borreby gods og til Trolholm gods (begge Skelskør 1654). Kun i Holbæk synes man at have opereret nogenlunde regelmæssigt med begrebet »stavn«, for her hedder det 1627, at to mænd er flyttet »ind på slottets stavn«, og senere 1628, 1646 og 1648 tales der om flytninger »ind på slottets grund«. Nu er det sidste måske slet ikke virkelig ud på landet, men blot på de til Holbæk slot hørende jorder i eller umiddelbart op til byen.

Ordene »stavn« og »grund« synes iøvrigt brugt i flæng, for da Henrik Kleinsmed stævnedes til Næstved byting 1634 til betaling av en voldsbøde, sagde han, at da han havde opsagt sit borgerskab og »har forflyttet sit gods her av byen og boer på en god frues grund«, så ville han stævnes til sit værne-ting. Smeden er åbenbart frivilligt flyttet til et gods for at få arbejde der, og han har villet stævnes til sit herredsting. (Næstved tgb. 1634 1/9). Det eneste helt sikre eksempel på, at begrebet stavn kunne spille en rolle, er fra Næstved, hvor det 1645 hedder i regnskabet, at Peder Jørgensen, født på

¹) Jagtbetjent.

Herlufsholm gods, flyttede ind på stavnen igen. Der står intet om, at dette skete ufrivilligt, og i det hele taget er der intet i regnskaberne, der tyder på, at vornedskabet i denne periode er blevet håndhævet overfor personer, der flyttede eller var flyttet til købstæderne.

Ved de i købstæderne faldne 1388 arvelodder kendes bestemmelsesstedet for de 796's vedkommende. Langt den største gruppe gik til sjællandske landsbyer, og opstillet procentvis fordeler bestemmelsesstederne sig således:

Til sjællandske landsbyer.....	34%
- - købstæder.....	9
- København.....	9
- landsbyer i det øvrige Danmark.....	17
- købstæder - - -	9
- det øvrige rige.....	6
- udlandet.....	16

Lidt over halvdelen av arvelodderne gik således ud på landet, og hertil må formentlig lægges en del av dem, der gik til Norge og »Holsten«. Forbindelsen mellem de sjællandske købstæder indbyrdes og mellem disse og København har været lige stor, men påfaldende er den forholdsvis store del av lodderne, der gik til udlandet. Det høje tal skyldes udelukkende den internationale by Helsingør, hvorfra 117 av de til udlandet exporterede arvelodder stammede, og det vil sige, at de øvrige købstæder næsten ingen forbindelse av denne art havde med udlandet. Om 70 av disse lodder hedder det blot, at de gik uden riget, og herunder kan skjule sig en del, der gik til Norge og »Holsten« eller andre fjærnere dele av staten. Av de øvrige gik den overvejende del – 28 – til Holland, 11 gik til Tyskland, 6 til Sverige og 2 til England. Helsingør er den eneste by, der har haft forbindelse med de britiske øer, idet een lod gik herfra til London, en anden til Scotland.

Arveladernes erhverv lader sig oplyse i 292 tilfælde, og de fordeler sig således:

Tøj	61=20%	(20 skrædder, 14 skomager, 12 væver, 6 skinder, 2 farver, buntmager, hattemager, 1 possementmager, feldbereder, kammager).
Mad	35 12	(10 bager, 9 slagter, 8 brygger, 3 kok, 1 kælderdreng, kromand, fiskebløder, urtegårdsmand, møller).

Hus	19	6	(5 tømrer, 4 murer, 3 glarmester, stenhugger, 2 maler, 1 brøndmester, teglbrænder).
Søfart	17	6	(4 fisker, 3 færgemand, bådsmand, 2 skipper, styrmand, prammand, 1 sælskytte).
Metal	33	12	(23 smed, 5 guldsmed, 2 rotgieter, grydestøber, 1 kandestøber).
Handel	35	12	(18 kræmmer, 6 krambodsvende, 5 borgmester, 2 kniplingskræmmer, 1 landkræmmer, fjerkræmmer, paltekvinde, kedelfører).
Immat.	38	14	(9 præst, 7 bysvend, 4 skriver, klokker, 3 badskær, ladefoged, 2 hører, jordemoder, bøsseskytte, 1 foged, portner).
Andre	54	18	(12 tjenestepige, 9 vognmand, 7 remsnider, 6 bødker, 5 drager, pottemager, 4 snedker, 3 svarrer, 1 hakkelseskærer, badekvinde, staldmand).

Det ejendommeligste ved denne tabel er, at den efter flytningerne at dømme mest ambulante erhvervsgruppe »tøj« har det største antal arveladere. Selv om man antager, at dette erhverv har haft flere udøvere end handelen, er det alligevel ejendommeligt, at så rullende sten kunne samles. Handelen har ikke haft flere arveladere end »mad«, hvor bagere, brygere og slagtere dominerer. »Hus« og søfart synes ikke at have været synderlig givtige, medens de immaterielle erhverv blandt andet takket være de 9 præster når ret højt, men også bestillingsmænd som bysvende og skrivere har kunnet få noget ud af deres erhverv, hvortil der formentlig har været knyttet emolumenter, da lønnen var beskeden. Derimod er det rent ud gådefuldt, at et par hørere har kunnet samle noget til bunke. Gruppen »metal« domineres helt af de forskellige smede – grovsmede, kleinsmede, knivsmede o. s. v. – der her er taget under ett for at undgå for megen udstykning, men alligevel er denne dominans påfaldende sammenlignet med snedkerne i gruppen »andre«, da begge disse fag for en væsentlig del var beskæftiget med den husbygning, der ikke synes at have kastet ret meget af sig. Ejendommeligt nok har 12 tjenestepiger efterladt sig arv, men det forholdsvis store tal kan skyldes, at man i tiden holdt mange tjenestefolk, og at de som ugifte næppe har efterladt sig livsarvinger i byen.

Opstiller man de flyttede personer og arvelodder i større grupper efter bestemmelsesstederne, fordeler de sig således, idet man dog må erindre, at der i 161 tilfælde kun siges at være betalt forlov uden at grunden hertil angives.

	Personer	Arvelodder
Uden stedsangivelse.....	270	592
Til landsbyer på Sjælland.....	185	271
- købstæder - -	93	69
- København.....	115	71
- landsbyer i øvrige Danmark.....	27	137
- købstæder - -	46	73
- Slesvig, »Holsten«, Norge, Gulland, Øsel, Island	18	47
- Udlandet	15	128

KØBENHAVN

Københavns indbyggertal lader sig ikke med blot nogenlunde sikkerhed beregne for denne periode¹⁾. Rubin går ud fra, at en befolkning er 30 gange fødselstallet, og når ved denne metode til følgende tal:

1638	25410	1654	22920
1639	27180	1655	23700
1640	29850	1656	29580
1651	28950	1657	31080
1652	30090	1658	27060
1653	21180	1659	22980
		1660	26220

Da kirkebøgerne kun er bevaret i begrænset omfang, idet Helligånds og Nicolai helt mangler, bliver grundlaget svagt, og det faste tal 30 virker mekanisk. Ser man på de beregnede tal, forbavses man over de voldsomme svingninger fra år til år, og selv med de kraftige epidemiers hærgen og krigen, som kan forklare faldene, er det gådefuldt, hvordan befolkningen fra 1655 til 1656 skulle kunne voxe med ca. 25 %. Fridericia går ud fra skattemandtallene og når til ca. 25000 i 1660.

Da dødeligheden langt oversteg fødslerne i byerne, kunne disse kun holde deres indbyggertal eller voxe ved en kraftig indvandring fra landet, hvor der normalt synes at have været fødselsoverskud²⁾. Som et godt eksempel på

¹⁾ Johan Grundtvig forsøgte på grundlag av skattelister at udregne Danmarks befolkningstal i 1600tallet (Meddel. fra Rentekammerarchivet 1872 og 1877), men hans metode kritiseredes av Marcus Rubin (Hist. Tidsskr. 5. R. III. s. 487-549), der mente at nå et sikrere resultat ved at multiplicere kirkebøgernes døbte med 30. Fridericia polemiserede mod Rubin (ibid. 6. R. II. s. 219 ff) og fastholdt skattemandtallene som kilde. – Så længe man ikke kan føre et bevis for, at en befolkning også i den behandlede periode i fortiden virkelig var 30 gange fødselstallet, synes Rubins metode stiv og usikker.

²⁾ Gustav Bang: Kirkebogsstudier. 1906. – Hist. Tidsskr. 11. R. I. s. 287 ff.

den høje dødelighed i byerne kan anføres Nakskov, hvor der i tiden 1618–26 døde mere end dobbelt så mange, som der blev døbt, 1102 mod 520³).

Når Københavns område blev udvidet av Christian IV, især mod nordøst fra 1629, tyder det på, at der ikke var plads indenfor de gamle voldes rammer. En del av udvidelsen skyldes nok militære hensyn og kongelige byggeforetagender indenfor det gamle område, og netop byggeriet og voldanlæggene har krævet stor arbejdskraft d.v.s. større befolkning. Der er ingen-somhelst mulighed for at finde tal for denne væxt, der skyldtes indvandring, men gennem førlovsregistrene kan visse bevægelser indenfor middelstanden belyses. Når indbyggertallet ikke kendes, så lidt som befolkningens erhvervs-mæssige og sociale struktur, kan man ikke se, hvor stor indflydelse den i nedenstående skemata behandlede til- og afgang har haft for byens middelstand, eller måske snarere håndværkerstand, men den relative til- og afgang kan vises, og man kan se, hvilke erhverv der særlig flyttede til og fra København, hvilke der synes at have været mest indbringende, og hvornår indvandringen var størst.

På grund av de fra de øvrige danske købstæder bevarede regnskabers fåtallighed viser nedenstående tabel kun noget fra c. 1605, for fra tiden før 1605 kendes kun een indvandrer, nemlig fra Helsingborg i 1599. Fra de derefter følgende år kan ingen indvandring fra købstæderne konstateres i årene 1612, 1616, 1624, 1634, 1635, 1647, 1655, 1657 og 1659–61, hvad der for de sidste års vedkommende formentlig skyldes krigen. Fordelt over tiårsperioder ser indvandringen således ud:

Til København fra						
	Sjælland	Skåne	Møn m. m.	Fyn	Jylland	I alt
1605–15.....	15	2				17
1616–26.....	33	3	2	1		39
1627–36.....	20	6		1		27
1637–46.....	20	9		3	1	33
1647–56.....	5	2	1			8
(1657–60).....	4					4
I alt.....	97	22	3	5	1	128

Hertil kommer 4 indvandrede fra Københavns og Roskildegårds len. Årene under Karl Gustavkrigene er regnskaberne ofte dårligt ført, og det

³) Perlestikkerbogen. Sml. note 8 side, 9.

er ikke muligt at se, om det lave tal fra disse år skyldes dårlig føring av førlovsregistrene eller ringe vandring under de urolige forhold.

Da materialet er tyndest fra den første periode, viser det lave tal fra dette tiår ikke noget påfaldende, men da det er righoldigst fra den sidste periode, tyder det lille tal, der er det mindste i de fem perioder, på, at indvandringen er gået væsentligt ned ved midten av århundredet; Københavns væxt synes standset. Naturligt nok kom den aldeles overvejende indvandring fra de sjællandske byer og en nogenlunde stor gruppe fra det nærliggende Skåne, og fra de sjællandske byer kommer igen de allerfleste fra de nærmeste byer Køge, Helsingør og Roskilde, så indvandringen har været rent geografisk bestemt. Når Jylland kun ses at sende een mand – fra Kolding – til København, er grunden sikkert de jyske førlovsregistres miserable tilstand.

Av de til København fra købstæderne flyttede 128 personer er de 67 uden erhvervsbetegnelse, og de øvrige 61 fordeler sig således:⁴⁾

Tøj	17	=28%	(8 skrædder, 4 væver, skomager, 1 hatstofferer).
Mad	5	8	(4 bager, 1 brygger).
Hus	11	18	(3 murer, 2 stenhugger, glarmester, 1 savskærer, billedsnider, tømrer, maler).
Søfart	8	13	(4 skipper eller styrmand, 1 sejl lægger, kompas mager, skibsbygger, rebslager).
Metal	4	7	(3 smed, 1 bøsse mager).
Handel	2	3	(2 kræmmer).
Immat.	5	8	(4 badskær, 1 orgemester).
Andre	9	15	(4 snedker, 1 soldemager, bødker, hjulmand, brolægger, vognmand).

De forholdsvis mange bygningshåndværkere kunne tyde på, at Christian IV.s store byggeforetagender har tiltrukket en del av dette erhverv, og det er naturligt, at byen har tiltrukket nogle mennesker knyttet til søfarten, men tallene er så små, at man må gå ud fra, at langt den største del av de indvandrede har været folk uden formue. Iøvrigt viser det sig her som andetsteds, at beklædningshåndværket er langt det mest ambulante.

Flytningerne fra København er meget ujævnt fordelt. Den sidste flytning findes under 3/3 1654, den næstsidste under 29/3 1650, vistnok fordi by-

⁴⁾ To koner er opført med deres mands erhverv, da de hedder »badskærs« og »orgemesters«, ikke sal. badskærs etc., så man må formode, at de er fulgt efter deres mænd og først har betalt førlov ved deres egen avrejse, ikke ved mandens.

fogeden efter sidstnævnte dato er ophørt at kræve førlov ved flytning, for ellers ser det for urimeligt ud. Flytningerne fordeler sig således over perioder:

1624-32.....	87	1646-54 ÷ 1647/48 ..	5
1638-45.....	25	1654-60.....	1

De flyttedes bestemmelsessted mangler kun for tre, og resten fordeler sig således:

Sjællandske landsbyer....	9	(2 Frederiksborg, 1 Lynge, 1 Vejlby, 1 Gunderup, 1 Sorø).
Sjællandske købstæder....	56	(5 Christianshavn, 18 Helsingør, 17 Køge, 3 Holbæk, 2 Kalundborg, 2 Næstved, 5 Roskilde, 1 Skelskør, 3 Slagelse).
Fynske købstæder.....	2	(1 Assens, Nyborg).
Skånske landsbyer.....	3	(2 »Skåne«, 1 Bornholm).
Skånske købstæder.....	19	(2 Christiansstad, 3 Helsingborg, 1 Landskrone, 1 Lund, 8 Malmø, 1 Ronneby, 1 Trelleborg, 1 Varberg).
Møn etc. landsbyer.....	1	(Stadager).
Møn etc. købstæder.....	3	(Nykøbing, Saxkøbing, Stege).
Jyske landsbyer.....	1	(Brønsholm i Tamdrup sogn).
Norske landsbyer.....	3	(»Norge«).
Norske købstæder.....	8	(3 Bergen, 1 Bohus, 1 Christiania, 1 Drammen, 1 Tønsberg, 1 Uddevalle).
»Holsten«.....	1	
Holland.....	3	(1 Holland, 2 Amsterdam).
Sverige.....	1	(Kalmar).
Tyskland.....	5	(2 Danzig, 1 Hamburg, Lübeck, Stralsund).

I alt... 115

Kun for 44 av de bortflyttede kendes erhvervet:

Tøj	14=32 %	(6 skomager, 3 skrædder, 2 sidenvæver, 1 overskræver, vantmager, væver).
Mad	4 9	(2 bager, 1 brygger, møller).
Hus	2 4,5	(tømrer, stenhugger).
Søfart	4 9	(2 skibstømrer, sejlingskarl).

Metal	2	4,5	(smed, guldsmed).
Handel	4	9	(3 kræmmer, 1 vinhandler).
Immat.	3	7	(skriver, studiosus, contrafejer).
Andre	11	25	(3 bødker, 2 garver, 1 hjulmand, bogbinder, knagemager, lademager, drager, rendemester).

Som nævnt flyttede næsten ingen fra København ud på landet, i al fald ikke uden en speciel grund som ægteskabsindgåelse, og av de øvrige flyttede langt den største gruppe – 66% – til købstæder i Skåne og på Sjælland og de sydlige øer, og denne overvægt for de korte flytninger bliver endnu tydeligere, når man ser, at de højeste tal nås av de nærmeste byer: Helsingør 18, Køge 17, Christianshavn og Roskilde hver 5, medens kun to kom til fynske byer, Assens og Nyborg.

Tallene for de flyttedes erhverv er meget små, men de viser dog, at beklædningshåndværkerne var så talrige, at de bliver de absolut dominerende. Gruppen »andre« rummer her som andetsteds nogle erhverv, der måtte være fåtallige som contrafejer og rendemester c: rørlægger.

Udvandringen fra København til udlandet 1624–60 var meget beskedent, i alt 22, hvorav endda de 11, der tog til Norge, blev indenfor riget, ligesom den ene, der tog til »Holsten«. To av de til Tyskland flyttede var tyskere – en vantmager og en enke, og to hollændere – en skomager og en silkevæver – tog til deres hjemland, medens de øvriges nationalitet ikke kendes. Indenfor riget flyttede to hollandske skibstømrere til Christianshavn i 1624, og i 1625 tog en hamburger til Helsingør, og en franskmænd rejste til et nævnt sted. En svensk enke rejste 1641 til Helsingør. De få udlændinge, der flyttede tilbage til udlandet eller bort fra København, viser sammenholdt med de forholdsvis mange udlændinge, der efterlod sig arv i København, at de udlændinge, der klarede sig økonomisk godt, blev der, hvor de havde tjent deres penge.

For at undersøge om det er muligt at se, i hvilket omfang folk fra Københavns opland er draget til byen, er Københavns og Roskildegårds lens forlovsregistre blevet gennemgået, men praktisk talt uden resultat, idet der fra Københavns len kun er indvandret tre og fra Roskildegårds kun een, der har betalt forlov. De mennesker, der fra disse len er draget ind til København, har åbenbart tilhørt et samsundslag, der ikke ejede så meget, at de skulle betale denne afgift.

Da København var rigernes største by, er det naturligt, at den har tiltrukket et forholdsvis stort, men meget uheldigt element av forbrydere og

prostituerede. Indenfor tiden 1624 til 1654 har byfogden i København i stort omfang angivet, hvorfra de arresterede personer stammede. Som regel er fødestedet opført, men i andre tilfælde meddeles kun, hvorfra den pågældende kom. 469 mangler hjemstedsangivelse, og de øvrige 211 fordeler sig på følgende måde:

København.....	10
Sjællandske købstæder.....	19
Sjællandske landsbyer.....	20
Møn.....	1
Falster.....	1
Lollandske købstæder.....	2
Lollandske landsbyer.....	4
Fynske købstæder.....	5
Fynske landsbyer.....	8
Jyske købstæder.....	18
Jyske landsbyer.....	44
Skånske købstæder.....	10
Skånske landsbyer.....	7
Hallandske købstæder.....	9
Hallandske landsbyer.....	8
Blekingske landsbyer.....	1
Slesvigske købstæder.....	1
Slesvigske landsbyer.....	1
Norge.....	21
Sverige.....	4
Finland.....	1
Tyskland.....	10
Scotland.....	2
Frankrig.....	2
Holland.....	2

Foruden de 10, der udtrykkelig angives at være fra København, må man antage, at et stort antal av de 469, hvis hjemsted ikke anføres, har hørt hjemme der. Der er i tabellen ikke taget hensyn til gengangere, så tallet er lidt for højt, men der er kun nogle få, der optræder flere gange, overvejende prostituerede. Stedsangivelserne kendes for 60 mænd og 141 kvinder, og man kan roligt gå ud fra, at størsteparten av de sidste har været prostituerede, selv om det ikke altid kan ses. 1624–50 blev 74 kvinder sat fast for letfærdig-

hed, 6 havde begået barnemord og yderligere 13 blev kagstrøget, den sædvanlige straf for løsgagtighed⁵⁾. Når en ret stor gruppe på ca. 10% var fra udlandet, har det formentlig sin forklaring deri, at det var let for byfogeden at konstatere, når han havde en udlænding for sig, medens der mellem de øvrige, der for en væsentlig del hørte til det store omstrejfende proletariat, har været mange, der kun vidste dårlig besked om, hvorfra de stammede. Det er iøvrigt mærkeligt og uhyggeligt, at man kan konstatere en indvandring av 201 lovovertredere, medens man kun kan fastslå, at 111 håndværkere og andre pæne borgere er kommet til København i stort set samme periode, men det skyldes, at købstædernes byfogedregnskaber overvejende er så dårligt ført, at man ikke kan se, hvorhen alle de fra købstæderne udvandrede er draget hen, medens Københavns byfoged har været omhyggelig med sine regnskaber.

Indvandringen fra Danmark lader sig imidlertid delvis belyse ved en gennemgang av de tilfælde, hvor der betaltes førlov av boer, fordi arvingerne var bosat udenfor København. Det kan ikke ses, i hvilket omfang disse arvinger var folk, der havde hørt hjemme i København og var vandret derfra, eller i hvilket arveladeren var indvandret til hovedstaden og efterlod sin formue til slægtninge på det sted, han var kommet fra, men tallene viser noget om, hvortil arveladerne havde deres familiemæssige tilknytning. Når arvingerne boede i andre danske købstæder, er mulighederne for, at arvingerne er udvandret fra København stor. I årene 1605–58 kan ved hjælp av førlovsregistrenes flytningsmeddelelser konstateres en indvandring fra købstæderne til København på 128 eller 2,5 om året og i årene 1624–60 en udvandring fra København til købstæderne på 80 eller ca. 3 om året, så der skulle være overvejende sandsynlighed for, at købstadarvingerne stammede fra København. Dette er dog kun tilsyneladende, for mange købstæders byfogeder har ført deres regnskaber dårligt, medens de københavnske er omhyggeligt ført. Især er det galt med de jyske købstæder, hvor der kun i een by, Kolding, kan ses at være opkrævet førlov ved flytning, og endelig mangler byfogedregnskaberne helt eller delvis fra en række byer. Det forhold mellem ind- og udvandring fra København til købstæderne og omvendt, der lader sig beregne på grundlag av det forhåndenværende materiale om flytninger er derfor så usikkert, at det formentlig ikke kan bruges som grundlag for en bestemmelse av, hvorvidt det er sandsynligt, at arvinger i provinsen er udvandret fra København.

⁵⁾ Hist. Med. o. København I og III.

Går man over til at undersøge de arvinger i københavnske boer, der boede på landet, er forholdet anderledes sikkert, fordi flytning fra by til land er et sjældent fænomen, da størstedelen av byerhvervene ikke kunne eller måtte eksistere på landet. Fra København ud på landet flyttede 1624–60 i alt 14 personer, og ser man på de enkelte personer, bliver det klart, at det ikke var håndværkere eller handlende bortset fra en enkelt handlende og måske en mand uden erhvervsbetegnelse, der i 1626 og 1655 flyttede til Frederiksborg, der endnu ikke havde købstadrettigheder, men som dog adskilte sig fra det egentlige bondeland. To mænd flyttede til møller på Sjælland 1626 og Falster 1639, men netop møllererhvervet kunne drives både i by og på land. Til herregårde – Bækkeskov i Skåne og Vedbygård på Sjælland – flyttede to mænd i henholdsvis 1626 og 1629, og deres bestemmelsested tyder på, at de, hvis erhverv ikke kendes, har hørt til en herremands tjenerskab. Når en forhenværende skibsskriver i 1645 flyttede til en gård i Faxe herred, kunne det se ud til, at det var en »pensionist«, der vendte tilbage til sin hjemegn. Kun een mand, hvis erhverv ikke anføres, ses i 1630 at være rejst til en landsby, Øsemagle, og om hans motiver kan kun gættes. De resterende sex er fem enker eller piger, der tog fra København, fordi de skulle giftes på landet, og en enke, der tog til en datter i Skåne. Alt i alt tyder disse flytninger på, at praktisk talt ingen av middelstanden flyttede fra København til landet for at drive deres erhverv.

De københavnske arveladeres arvinger, hvis bopæl udenfor København kendes, fordeler sig således:

Uden stedsangivelse.....	66	i 24 boer
Landsbyer højst 30 km fra København.....	43	60
Landsbyer mer end 30 km fra København...	57	
»Sjælland«.....	15	
Sjællandske købstæder.....	55	43
Skånske landsbyer.....	34	17
Skånske købstæder.....	26	20
»Holland«.....	3	2
Hallandske landsbyer.....	23	10
Hallandske købstæder.....	14	8
Blekingske landsbyer.....	5	1
Blekingske købstæder.....	1	1
»Lolland«.....	1	1
Møn-Lolland-Falsterske landsbyer.....	5	3

Møn-Lolland-Falsterske købstæder.....	17	10	boer
Fynske landsbyer, incl. Langeland.....	17	11	
Fynske købstæder, incl. Langeland.....	15	8	
»Jylland«.....	31	}	63
Jyske landsbyer.....	97		
Jyske købstæder.....	24	17	
Visby.....	2	1	
I alt... 551 292			

Hertil kommer, at arvinger »uden riget« i en række tilfælde har undgået at betale sjettepenge, uden at grunden hertil kan ses. I 10 boer opholdt alle arvinger sig i Norge, i ett var en arving i Norge og tre i Jylland, i 12 var de alle i Slesvig, i 2 i »Holsten« og i 1 i Sverige. Disse burde lægges til de s. 55 under sjettepenge behandlede, men det lader sig ikke gøre, fordi boernes størrelse ikke kendes, da forlovspengene er en fast avgift.

På ovenstående tabel er arvingerne fordelt efter landsdele og efter, om de boede i byer eller på landet. Alle arvinger, der i regnskaberne blot er opført som værende »på Sjælland«, »i Jylland« og så videre, har utvivlsomt hørt hjemme på landet, hvis landsbynavne var byfogeden ubekendt eller måske uforståelige, medens han nok har vidst bedre besked om købstædernes navne; de vil derfor i det følgende blive regnet for landboer. Det faktiske antal boer er en smule mindre end her angivet, fordi de få boer – 8 – hvori der er arvinger fra forskellige landsdele eller både fra land og by, er opført under begge kategorier, så det samlede antal københavnske boer med arvinger i det øvrige Danmark er 284.

Når de københavnske arveladere havde så mange arvinger udenfor byen, tyder det på, at de har haft stærke familieforbindelser ude i landet, hvad der formentlig igen betyder, at de selv er vandret ind fra de egne, hvor deres arvinger boede. Dette gælder dog fortrinsvis de arveladere, der har deres forbindelser ude på landet, idet der som nævnt er en betydelig flytning mellem købstæderne og København. Man må også regne med, at ikke få borgere har hentet deres koner i andre byer, således at det ligeså godt kan være konen som manden, der er flyttet til København, og at de udenbys arvinger lige så godt kan være beslægtet med konen som med manden. I hvilket omfang, det er konerne, der er indflyttet, kan materialet imidlertid ikke oplyse. De boer, der her er tale om, er kun dem, hvori arveladeren ikke selv havde børn, som boede i København, så noget helt sikkert tal for den her be-

handlede samfundsklasses indvandring giver opstillingen ikke, men den skulle vise noget om, hvorfra indvandringen til København skete og forholdet mellem de forskellige landsdeles andel i de indvandrede.

Det samlede antal arvinger i købstæderne er 154 i 108 boer, på landet 328 i 166 boer. Dette vil sige, at der i boer med arvinger i købstæderne er 1,42 arving, medens der i boer med arvinger på landet er 1,98 arving. Dette må formentlig betyde, at de mennesker, der levede på landet, havde større levemuligheder end bybefolkningen, et sænomen der jo er velbekendt, men måske kan det her viste forhold oplyse noget om, hvor meget større levemulighederne var for landbefolkningen eller at man havde omkring en trediedel bedre livschancer på landet. Tallene er dog for små til, at man tør bygge noget på dette forhold.

Tænker man sig, at arving ude i landet betyder, at arveladeren er indvandret til København fra den pågældende by eller landsdel, viser tallene fra købstæderne naturligt nok, at størstedelen av indvandrerne er kommet fra de nærmest ved København liggende landsdele, flest fra Sjælland, dernæst fra Skåne, og forskellen mellem de to landsdeles andel i indvandrerne skyldes nok for en væsentlig del, at Sjælland var tættere befolket og har haft flere købstæder end Skåne. Mere ejendommeligt er det, at det jo nok dobbelt så store, men langt fjærnere Jylland er omtrent lige så stærkt repræsenteret som Skåne, men mest forbavsende er det vel, at det magre Halland er praktisk talt lige så stærkt repræsenteret som det frugtbare og større Fyn, hvortil den kortere søværts forbindelse vel har bidraget, ligesom det er forbavsende, at det hallandske tal kun ligger en ubetydelighed under den noget nærmere liggende og langt frugtbare gruppe av øer syd for Sjælland. – Om generations- og familieforholdet mellem arveladere og arvinger se ndf. s. 46 ff.

Går man over til arvingerne på landet udenfor købstæderne, ligger forholdet noget anderledes. Den stærkeste forbindelse er til Jylland, endog væsentlig større end til Sjælland. Når det er således, må det betyde, at jyderne har vandret mest. Ganske vist er Jylland væsentlig større end Sjælland, men det har været tyndere befolket, og avstanden har været så stor, at hele eller en væsentlig del av rejsen har måttet foregå til søs, hvad der betød en økonomisk belastning til transporten. Modsat købstæderne har det skånske land haft en mere beskeden forbindelse med hovedstaden, medens Hallands landsbyer ligesom købstæderne er stærkt repræsenteret, endog stærkere end Fyn og langt mere end Møn, Lolland og Falster tilsammen. En del av forklaringen på, at Sjælland og de sydlige øer er mindre repræsenteret ved forbindelser på landet end i købstæderne, er nok, at vornedskabet har

begrænset vandringsmulighederne, men den forklaring kan ikke anvendes overfor forholdet mellem Fyn og Halland, der geografisk ligger nogenlunde ens. Fyns frugtbarhed har nok været i stand til at forsørge sit befolkningsoverskud, medens det karrigere udstyrede Halland har måttet sende en del mennesker ud, for at de kunne søge til livets ophold andetsteds.

Ser man specielt på de sjællandske landsbyer, boede lidt under halvdelen av arvingerne i landsbyer indenfor en omkreds av ca. 30 km fra København og lidt over halvdelen i hele det øvrige Sjælland, inclusive Samsø og Sejrø. Dette må vise, at de sjællandske indvandrere, der må formodes at være repræsenteret blandt arveladerne, især kom fra Københavns omegn, hvorfra man på en dagstid kunne komme ind til byen. Disse nære landsbyer var følgende:

Ballerup.	Herringløse.	Målev.	Tømmerup.
Frederiksborg.	Herstedøster.	Nærum.	Tårnby.
Gentofte.	Hollænderby.	Ordrup.	Valby.
Glostrup.	Holtus ved ladegården.	Smørum.	Værløse.
Greve.	Hvissinge.	Tipperup.	Ølstykke.
Herlev.	Lyngby.	Torslunde.	Ørsted.

Ser man på de 152 boer, hvor arveladernes erhverv kan fastslås, fordeler de sig således:

Tøj	25	16%	(14 skrædder, 4 skomager, 2 feldbereder, væver, 1 tøffel-mager, skinder, overskærer).
Mad	24	16	(12 brygger, 5 kældersvend, 4 slagter, 1 møller, spæk-høker, bager).
Hus	15	10	(8 tømrer, 3 murer, 1 dønniker, stenhugger, kalkslåer, savskærer).
Søfart	23	15	(9 skipper, 4 rebslager, 2 bådsmand, skibsskriver, sejlings-karl, 1 ankersmed, sejlmager, færgemand, prammand).
Metal	6	4	(3 knivsmed, 2 kandestøber, 1 kleinsmed).
Handel	9	6	(3 kræmmer, høker, 2 kræmmersvend, 1 sandmand).
Immat.	21	14	(3 vægter, årsknægt, 2 renteskriver, 1 kancellibud, kæm-ner, kornmåler, skoleholder, plidsfoged, kobberstikker, portner, præst, skriver, kancelliforvalter, klokker, procu-rator, postbud).
Andre	29	19	(6 tjenestepige, 3 drager, snedker, 2 brolægger, vogn-mand, hjulmand, graver, bødker, arbejdskarl, 1 profos, smed, rustvogsvend, pottemager, fyrbøder).

Da der i disse boer kun betaltes førlov, kan arvemassens størrelse ikke afgøres, og denne kendes kun fra boer, hvorav der betaltes sjettepenge, men tallene viser noget om, hvilke erhverv, der har givet de største indtjeningsmuligheder, og her er det forbavsende, hvor stort et antal bryggere man møder, navnlig i forhold til de små tal fra de handlendes kreds. Det kan hænge sammen med, at de handlende synes at have været den mindst ambulante erhvervsgruppe, således at forholdsvis få av dem er indvandret og har haft arvinger udenfor byen. Tager man tallene fra de sjettepengeboer, hvorfra arveladers erhverv kendes, ser de således ud:

	Boer	Gennemsnit rdl.	Maximum rdl.
Tøj.....	8	74	190
Mad.....	13	442	2629
Hus.....	10	148	780
Søfart.....	6	49	127
Metal.....	6	109	558
Handel.....	13	174	969
Immat.....	0		
Andre.....	10	98	616

Her udgjorde handelsfolkene en lige så stor gruppe som de arveladere, der havde med maden at gøre, og repræsenterede det næststørste gennemsnit, men det lå dog langt under madgruppen, hvis høje gennemsnit skyldtes tre bryggere, så man kan vist slutte, at bryggeriet har været et meget indbringende erhverv. Bygningshåndværkerne har klaret sig helt godt, og i toppen ligger en tømrer med 780 rdl. og en glarmester med 352, medens metal lå en del lavere, skønt det rummede tre guldsmede, der lå i spidsen. »Andre« lå gennemsnitlig lidt lavere, men havde et højere maximum med en snedkers bo på 616 rdl. Længst nede stod tøj og søfart, der kun havde en række meget beskedne boer, hvis øverste var arven efter en skrædder og en bådsmand.

Vender man tilbage til tabellen over førlovsboerne, er det påfaldende, at i en periode med store offentlige byggearbejder var der kun få bygningshåndværkere, der tjente så meget, at de efterlod sig arv, medens de meget ambulante beklædningshåndværk dog gav forholdsvis mange muligheder for opsparing, idet man formentlig kan gå ud fra, at der i København med den store byggevirkksomhed netop i disse år ikke har været væsentlig flere skræd-

dere etc. end tømrere etc. Selv om de her anførte immaterielle erhverv er en broget samling, er det alligevel av interesse at se, at disse beskæftigelser, der vel næppe har været synderligt præget av konjunktursvingninger, men for en del har givet en beskeden løn, dog har rummet opsparringsmuligheder.

Da der ikke fra denne periode er bevaret skifteprotokoller fx. fra København, og da der blot findes nogle få boregistreringer, der ligger som bilag til byfogedregnskaberne og aldeles overvejende stammer fra meget små, ofte beslaglagte boer efter lovovertrædere, skulle disse tal fra førlovsregistrene og sjettepengelisterne vise lidt om de forskellige befolkningsgruppers indtjeningssevne i København. Det drejer sig om den borgerlige middelstand, og materialet er mest oplysende om de arveladere, der havde arvinger i udlandet, men der er ingen grund til at antage, at ett erhvervs arveladere havde flere udenlandske arvinger – handel måske undtaget – eller at arvingerne i Danmark udenfor København fortrinsvis skulle være beslægtet med københavnere med bestemte erhverv, udover de immaterielle, så tallene skulle være repræsentative til belysning av erhvervenes indtjenings- eller måske snarere opsparringsmuligheder. Der ligger en stor vanskelighed i, at vi ikke ved noget om, hvordan befolkningsmængden i København var fordelt på erhvervsgrupperne⁹⁾, fordi borgerskaberne mangler, og alle de her opnåede resultater må derfor benyttes med varsomhed.

Nedenfor s. 55 ff. er der gjort rede for, hvor store kapitaler der fra København gik »uden riget«, og hvor de gik hen, så her skal blot anføres, hvor mange boer, der havde udenlandske arvinger, og i hvilke lande disse boede.

35 arveparter gik til hertugdømmerne.

6 – - - Norge.

39 – - - Tyskland.

⁹⁾ Fridericia har i sin ovf. nævnte avhandling opstillet borgerne i skatlisten efter deres erhverv, men med en lidt anden fordeling end den her brugte. Ændrer man opstillingen til den her anvendte, fordeler borgerne sig som nedenfor vist, idet det dog ikke har været muligt at skille skibstømrere fra andre tømrere, da de behandles under ett hos Fridericia. Her er de alle anbragt under »hus«, hvorved »søfart« bliver en smule for lille, men til gengæld omfatter søfarten her også Holmens folk, over 1200 personer. Under immaterielle erhverv og »andre« findes de gejstlige og adelen, der ikke betalte førlov, og desuden findes under »andre« de subsistensløse. Fridericias tal giver sikkert et i hovedsagen rigtigt billede av Københavns befolknings erhvervsmæssige fordeling, men de kan ikke bruges til sammenligning med de førlovsbetalendes erhvervsfordeling. Efter Fridericias tal var fordelingen: tøj 6 %, Mad 5 %, Hus 4 %, Søfart 36 %, Metal 2 %, Handel 5 %, Immat. 9 %, Andre 33 %.

14 arveparter gik til Holland.			
4	—	- -	England.
5	—	- -	Sverige
15	—	- -	»uden riget«.

Dette tyder på, at den fremmede indvandring til København overvejende kom fra Tyskland, og at den norske indvandring var meget beskednen, medens mange kom fra hertugdømmerne, hvilket her aldeles overvejende vil sige fra Slesvig.

En del Københavnerne fik arvelodder fra boer i købstæderne, og herved kan måske oplyses lidt om indvandringen derfra. Selv om man som nævnt ikke kan afgøre, hvorvidt arveladeren er indvandret fra købstad til København eller omvendt, hvis man som helhed sammenligner arveladerne i København med arveladerne i købstæderne, er det vel efter det øvrige materiale at dømme sandsynligt, at København har trukket stærkere fra købstæderne end omvendt. Det ringe materiale fra Københavns og Roskildegårds len er medtaget i det følgende. Det er naturligt at dele det iøvrigt meget lille og usikre materiale i to grupper: før og efter 1624, da Københavns byfoged-regnskaber begynder.

Før 1624 tilfaldt der kun arvinger i København arvelodder fra købstæderne i fire tilfælde: fra Christianstad 1617, Nyborg 1619, Svendborg 1621, Stubbekøbing 1622. Fra Københavns og Roskildegårds len er der før 1624 kommet fem arvelodder: fra Søsøm 1612, Hvissinge 1614, Bregnerød 1615 og to lodder fra Hollænderbyen 1622, altså alle fra landsbyer i Københavns umiddelbare nærhed.

Efter 1624 findes der 8 fra de nævnte len og 20 arvelodder fra købstæderne, nemlig:

Ramsø..... 1629	Ramsøllille.. 1639	Vindinge... 1654
Hollænderby 1629	Avnstrup... 1649	Hollænderby 1656
Marbølille... 1635	Højståstrup. 1654	
Svendborg .. 1624	Helsingborg 1641	Nakskov.... 1647
Nyborg..... 1627	Nyborg..... 1641	Lund..... 1648
Randers..... 1630	Lund..... 1642	Nyborg..... 1649
Ronneby.... 1632	Randers.... 1643	Århus..... 1652
Laholm..... 1633	Lund..... 1644	Odense..... 1654
Horsens..... 1638	Malmø..... 1646	Landskrone. 1654
Malmø..... 1638	Lund..... 1647	

Når man sammenligner dette med, at i samme tidsrum gik der fra København 154 arvelodder til købstæderne og 43 til landsbyer nær ved København, kan man vistnok av købstadtallene slutte, at der har været betydeligt større indtjeningsmuligheder i København end i provinsbyerne, og av »landtallene«, at der er foregået en betydelig indvandring fra disse landsbyer til hovedstaden. Iøvrigt er det ejendommeligt av tallene fra tiden efter 1624 at se, at Skåne er lige så stærkt repræsenteret som de andre landsdele tilsammen, og at der ikke går arv fra nogen sjællandsk købstad til København, men tallene er for små til, at man kan bygge noget sikkert på dem. – Oplysningerne om de arveladeres erhverv, i hvis boer der var arvinger udenfor riget, er behandlet i avsnittet om sjettepengene s. 57 ff.

MØN – LOLLAND – FALSTER

Fra disse øer mangler regnskaberne helt fra Maribo og Nysted og er yderst magre fra Nykøbing og Saxkøbing. I alt er 20 personer flyttet, uden at det kan ses hvorhen, 47 flyttede til landsbyer indenfor området, 9 til sjællandske og 2 til fynske landsbyer. Til købstæder indenfor området drog 19, til sjællandske byer 14 og til København 3, medens een er taget til Gulland og 3 til Tyskland.

Arveloddernes fordeling efter bestemmelsested kendes i 82 tilfælde, der fordeler sig således:

Til landsbyer indenfor området.....	31
- købstæder - -	8
- landsbyer på Sjælland.....	4
- købstæder på Sjælland	5
- landsbyer på Fyn	10
- købstæder på Fyn	2
- Jylland	8
- skånsk købstad.....	1
- København	2
- »Holsten«.....	4
- Tyskland.....	7

Det virker overraskende, at der praktisk talt ingen forbindelse var med Skåne, og at forbindelsen nordpå til Sjælland inclusive København – 10 – var ringere end vestpå til Jylland og Fyn – 20 –, selv om den største post på 9 viser den lette forbindelse med Langeland. Alt i alt kan man vist tyde det som en stærkere tendens til at vandre mod øst end omvendt. Forbindelsen med Tyskland er formentlig præget af den kortere sejlads dertil end til Skåne fra Lolland og Falster.

De flyttedes erhverv kendes i 58 tilfælde:

Tøj	26=45%	(14 væver, 7 skrædder, 3 skomager, 1 skinder, buntmager).
Mad	6 10	(5 møller, 1 urtegårdsmand).
Hus	5 9	(2 glarmester, 1 billedsnider, stenhugger, murer).
Søfart	1 2	(styrmand).
Metal	8 14	(5 smed, 1 kandestøber, kedelsmed, guldsmed).
Handel	6 10	(bogfører, fittekræmmer ¹⁾ , fhv. borgmester, kedelfører, rådmænd, kræmmer).
Immat.	2 3	(badskær, klokker).
Andre	4 7	(2 hjulmand, 1 stokkemager, snedker).

De små tal viser kun, at beklædningshåndværkerne var mest på farten.
Arveladernes erhverv kendes i 52 tilfælde:

Tøj	19=36%	(10 skrædder, 4 skinder, 3 skomager, 2 væver).
Mad	5 10	(3 brygger, 1 bager, møller).
Hus	2 4	(murer, glarmester).
Søfart	2 4	(skipper, skibsbygger).
Metal	4 8	(2 smed, 1 kleinsmed, kandestøber).
Handel	4 8	(2 borgmester, købmand).
Immat.	8 15	(3 præst, 2 bysvend, 1 foged, skriver, badskær).
Andre	8 15	(3 ladefoged, 2 snedker, 1 bødker, pottemager, hakkel-seskærer).

¹⁾ Formentlig en mand, der handlede med fedt.

FYN

Hele den fynske øgruppe er her medregnet, hvad der dog i realiteten kun betyder Fyn, Tåsinge og Langeland. Langeland har spillet en vis rolle som forbindelsesled mellem Fyn og Lolland, sådan som det kan ses af, at fra Nakskov gik 6 arveparter til landsbyer på Langeland og een til Rudkøbing, og i den modsatte retning vandrede fra Svendborg 4 personer til øens landsbyer og 2 til Rudkøbing. Rudkøbings regnskaber er kun bevaret for tre år, og i den tid ses kun een arvelod at være gået til Lolland, men dette materiale er for spinkelt til at vise noget. Iøvrigt viser en undersøgelse af forbindelsen mellem købstæderne på begge sider af Storebælt en meget ringe kontakt. Regnskaber mangler fra Kerteminde, og ingen ses at være vandret hertil fra Bæltets østside, og heller ikke med Kalundborg kan der konstateres nogen forbindelse fra de andre Bæltbyer. De flyttede ser således ud:

Nyborg til Korsør	0
Nyborg til Skelskør	1
Nyborg til Nakskov	1
Svendborg til Korsør	1
Svendborg til Nakskov	2

Fra Rudkøbing kendes ingen flyttede, og alle flytninger gik fra Fyn mod øst. Arvelodder passerede også kun i ringe omfang Storebælt:

Nyborg til Korsør	1	Korsør til fynske byer	0
Nyborg til Nakskov	7	Skelskør til Nyborg	1
Svendborg til Nakskov	2	Nakskov til Rudkøbing	1

Helt så kraftig en spærring, som dette kunne tyde på, har Storebælt nu ikke været, for fra fynske byer i det hele taget gik til landene øst for Bæltet i alt 37 personer, medens kun 7 vandrede mod vest til Jylland og »Holsten«.

Arveloddernes vandringer er langt mere ligeligt fordelt, idet 29 gik mod øst og 27 mod vest. Alt i alt må man dog slutte, at Storebælt har betegnet en alvorligere adskillelse end Øresund, men at Fynboernes vandringer desuagtet i højere grad er gået mod øst end mod vest. Hertil kan Københavns tiltrækningskraft have bidraget, idet der til hovedstaden gik 5 personer og 7 arvelodder. Til Fyn drog fra Lollands og Falsters byer 2 personer og 10 arvelodder, fra sjællandske byer 8 personer og 23 arvelodder, medens der fra Skåne kun kom 3 arvelodder. Fra København kom 2 personer og 32 arvelodder og fra Jylland 6 arvelodder.

Bort fra Fyn flyttede i følge de bevarede regnskaber 44 personer, 56 arvelodder, til øen henholdsvis 12 og 74. Herav er det formentlig forsvarligt at slutte, at den meget større udvandring end indvandring, især trækker mod øst, svarer til, at der vandrer mange arveparter fra København til Fyn, nemlig 17 til landsbyer og 15 til købstæder. En vandring fra Jylland til Fyn kan ikke konstateres på grund af de jyske byfogedregnskabers særlige karakter.

De mange flyttede, hvis bestemmelsessted ikke kendes – 64 – er formentlig overvejende blevet på Fyn, og av de med bestemmelsessted bekendte flytninger, i alt 105, gjaldt 32 fynske landsbyer og 26 fynske købstæder, hvilket vil sige, at godt halvdelen forblev på øen. Til det øvrige Danmark gik 42, til resten av riget 5, medens ingen ses at være draget til udlandet.

Av de 412 arvelodder kendes bestemmelsesstedet for de 212. Godt halvdelen av disse, nemlig 115, forblev på Fyn, 45 gik til det øvrige Danmark og 12 til Norge og »Holsten«. Mest iøjnefaldende er, at 25 arvelodder gik til udlandet. Da der ikke har kunnet påvises nogen udvandring fra de fynske købstæder til fremmede lande, er det måske berettiget at antage, at den overvejende del av disse arvelodder har været udlændinge, der er kommet til Fyn og der har klaret sig økonomisk godt. Der er tale om 9 boer med en samlet kapital på ca. 4310 rdl. (Se iøvrigt under sjettepenge s. 55).

Alle de fra købstæderne flyttede udgjorde 139, og erhvervet kendes for 94 av dem:

Tøj	38=40%	(10 skrædder, 8 skomager, 6 hattemager, 4 væver, 3 skinder, feldbereder, 2 buntmager, 1 skoflikker, possemantmager).
Mad	7 7.5	(3 bager, kok, 1 slagter).
Hus	7 7.5	(4 murer, 1 tømrer, maler, glarmester).
Søfart	2 2	(skipper, fisker).

Metal	9	9	(4 smed, 1 kandestøber, knivsmed, kleinsmed, guldsmed, sinkelmager [gørtler]).
Handel	4	5	(2 kræmmer, 1 hummelfører, kedelfører).
Immat.	4	5	(2 spillemand, 1 trompeter, vægter).
Andre	23	25	(5 snedker, 4 hjulmand, svarrer, 3 remsnider, 1 arbejds-karl, ladegårdsfoged, orgelbygger, bødker, pottemager, bogbinder, vejmand).

De mest fremtrædende træk er beklædningshåndværkernes stærke omflytning, og den ringe rolle søfarten spiller, skønt der er ganske godt materiale fra havnebyerne Nyborg og Svendborg.

Erhvervet kendes for 59 arveladere:

Tøj	11	= 18.5 %	(3 væver, 2 skrædder, træskomand, 1 vantskærer, blegmand, hattemager, buntmager).
Mad	11	18.5	(3 bager, 2 brygger, slagter, møller, 1 vintapper, kok).
Hus	7	12	(2 murer, stenhugger, 1 glarmester, kalkslåer, maler).
Søfart	1	2	(fisker).
Metal	7	12	(4 smed, 1 kandestøber, sejrmager, guldsmed).
Handel	4	7	(2 apoteker, 1 borgmester, byfoged).
Immat.	10	17	(3 skriver, 1 skolemester, portner, bysvend, ridefoged, præst, vagtmester, foged).
Andre	8	13	(3 bødker, remsnider, 1 hakkelseskærer, skæppemand [bødker?]).

JYLLAND

Materialet fra Jylland er som nævnt meget dårligt. Selv om der er bevaret en række byfogedregnskaber udover de her brugte, er de av så ringe kvalitet, at der helt må ses bort fra dem. De er følgende:

Hjørring . . .	15	år indenfor tiden	1597–1661.	Intet om førlov.	
Hobro	15	-	-	1593–1640.	-
Holstebro ..	5	-	-	1618–50.	-
Lemvig	5	-	-	1654–60.	-
Mariager . . .	1	-	-	1638/39.	-
Ribe	7	-	-	1601–43.	-
Ringkøbing	1	-	-	1625/26.	-
Skagen	10	-	-	1633–61.	-
Skive	11	-	-	1617–60.	-
Sæby	21	-	-	1594–1661.	Een arveladers navn.
Tisted	15	-	-	1625–60.	Tre arvefald, een gang arveladerens erhverv.
Varde	5	-	-	1594–1642.	Een arveladers navn.
Vejle	9	-	-	1612–47.	To arvefald, een arvings hjemsted.

Endelig mangler regnskaberne helt fra Frederiksdal, Grenå, Skanderborg og Æbeltoft.

Flytning som årsag til betaling av førlov kendes kun fra Kolding og her kun i fire tilfælde indenfor tiden 1640–47, så det ser ud til, at de jyske byfogeder kun har krævet avgiften, når arv flyttedes fra deres by, da det er utænkeligt, at ingen person med ejendele skulle være flyttet fra nogen av de andre byer, og på disse fire flytninger fra Kolding kan intet bygges.

Arvelodderne er i høj grad gået til folk indenfor landsdelen. Bestemmelssesstedet kendes ikke for 166, resten fordeler sig sådan:

Jyske landsbyer	93
Jyske købstæder	17
Fynske landsbyer	6
Fynske købstæder	0
Sjællandske landsbyer	1
Sjællandske købstæder	2
København	3
Landsbyer på Møn m.m.	1
Købstæder på Møn m.m.	1
Skånske landsbyer	0
Skånske købstæder	2
Norske landsbyer	5
Norske købstæder	5
Slesvigske landsbyer	4
Tyskland	1
»uden riget«	7

Herav kan formentlig sluttes, at den overvejende indvandring til de jyske købstæder foregik fra byernes naturlige opland, og at vandring fra by til by fandt sted i større omfang indenfor landsdelen end mellem denne og det øvrige Danmark. Den ringe udvandring av arvelodder til fremmede lande tyder på, at der kun har været et lille fremmedelement i de jyske byer og på ringe udvandring fra Jylland til andre lande. Forbindelsen med Slesvig findes kun fra Kolding og er således rent geografisk bestemt, medens forbindelsen med Norge mærkværdigt nok også er stærkest fra Kolding – 7 arvelodder – medens kun tre kom fra Ålborg og een fra Århus.

Arveladernes erhverv kendes fra 40 boer, der er hentet fra alle de byer, hvorfra regnskaber er bevaret, altså også fra de ellers for tynde regnskaber. De fordeler sig således:

Tøj	9=23,5%	(5 skomager, 2 buntmager, 1 farver, hattemager).
Mad	2 5	(kældersvend, kok).
Hus	4 10	(2 tømrer, murer).
Søfart	6 15	(4 skibsbygger, 2 bådsmænd).
Metal	5 12	(2 bøsse-mager, 1 sværtfeger, kandestøber, knivsmed).
Handel	3 7	(kræmmer, købmand, rådmand).

Immat. 9 23,5% (4 præst, 3 skriver, 1 doktor, 1 organist).
Andre 2 5 (pottemager, bødker).

Halvdelen er håndværkere, og her imellem er det ret sjældne skibsbygger, der forekommer to gange i hver av byerne Kolding og Århus. Når de immaterielle erhverv er forholdsvis talrige skyldes det de fire præster, skønt disse ellers kun undtagelsesvis betalte førlov, og den også til kirken knyttede organist og en skriver, der var en biskops famulus.

ARVELADERNES FAMILIEFORHOLD

Såfremt slægtskabsforholdet mellem arveladere og arvinger kunne oplyses, ville man derav kunne se noget om, hvorvidt byernes arveladere var indvandret, og en undersøgelse af familieforholdet er derfor blevet forsøgt, men med et meget beskedent resultat. Dels er det kun i meget få tilfælde, at førelvsregistre har meddelelse om familieforholdet, dels kan disse kun belyse vandringerne, hvis der samtidig findes oplysninger om, hvor arvingerne boede. De følgende tal er nettotal, fordi alle arvesfald med usikre oplysninger om slægtskab og arvingers opholdssted er udeladt. Når der er flere arvinger med forskelligt familieforhold, er tilfældet anbragt under det ældste led, det vil sige mor og søskende til arveladeren er anbragt under mor, moster og niece under moster og så videre, men der er kun nogle få tilfælde med en uensartet gruppe arvinger. Tilfælde, hvor arvelader eller arving er præster, degne eller deres koner, er udeladt, da gejstligheden som embedsmænd er helt udenfor de almindelige vandringsforhold. Ligeledes er udeladt de tilfælde, hvor ægtefæller arvede hinanden, da dette kun kunne ske, når der var børn i ægteskabet, og da disse børns opholdssted ikke er anført. Derimod er medtaget arv, hvorav der er betalt sjettepenge, for så vidt slægtskabet og opholdsstedet fremgår af regnskaberne. Da varige flytninger fra by til land kun er få, og da det må formodes, at det fortrinsvis var unge mennesker, der flyttede, skulle man vente, at arvingerne på landet aldeles overvejende var av en ældre generation som forældre eller onkler, men det er ikke tilfældet.

43 forældre på landet arvede deres børn i købstæderne.

4 onkler og tanter på landet arvede deres neveuer og niecer i købstæderne.

3 bedsteforældre på landet arvede deres børnebørn i købstæderne.

37 børn på landet arvede deres forældre i købstæderne.

12 neveuer og niecer på landet arvede deres onkler og tanter i købstæderne.

Dette vil sige, at der er praktisk talt lige mange av den ældre generation, der arver den yngre og omvendt. Forklaringen herpå er dog nok den, at normalt er der forholdsvis få av den ældre generation, der arver den yngre, dels

fordi den yngre normalt overlever den ældre, dels fordi de yngre kun sjældent har nået at få samlet nogen kapital, hvis de dør før forældrene. Holder denne forklaring stik, skulle de nogenlunde lige store tal vise, at der alligevel har været mange unge i byerne, hvad man skulle vente eller rettere véd ad anden vej.

En del af forklaringen på, at forholdsvis mange på landet har arvet forældre eller andre av den ældre generation, er nok den, at folk av de meget ambulante fag som skræddere og skomagere har haft midlertidigt ophold på landet, da deres forældres død er indtrådt, og der fandtes også yngre folk fra byerne, der fik arbejde på herregårdene. Således findes der en skriver og en kok på herregårde, der har arvet deres forældre i byer. Selv om det anførte forklarer noget, bliver der dog det tilbage, at der må være foregået en vandring fra by til land, som ikke findes udtrykt i førlovsregistrenes meddelelser om flytninger.

Langt det største antal arvinger på landet var dog indenfor samme generation som arveladerne, idet 170 mennesker arvede deres søskende i købstæderne, og det kan sandsynligvis forklares derved, at de fleste indenfor en søskendeflok på landet er blevet i det hjemlige milieu, medens en enkelt mere driftig er taget til byen for at forbedre sine livsvilkår og har haft held med sig.

Arveforholdene ligger helt anderledes, når man ser på den arv, der gik fra by til by. Det største antal arvinger, nemlig 80, fik ganske vist også her deres arv efter søskende, men det viser blot, at en del folk vandrede fra by til by uden at være altfor bundet av familiebåndet.

40 børn arvede forældre i en anden by.

2 børnebørn arvede bedsteforældre i en anden by.

10 neveuer og niecer arvede onkler og tanter i en anden by.

12 forældre arvede børn i en anden by.

4 onkler og tanter arvede neveuer og niecer i en anden by.

Det vil sige, at 52 gange arvede den yngre generation den ældre, medens kun 16 av den ældre arvede den yngre, men det viser blot det selvfølgelig, at den yngre generation var mere ambulant end den ældre.

I ovenstående er København ikke medregnet, men her var forholdene parallelle.

8 personer arvede søskende i København.

15 forældre arvede børn i København.

- 1 onkel arvede neveu i København.
- 2 sønner arvede forældre i København.
- 2 børnebørn arvede bedsteforældre i København.

16 ældre udenfor København arvede således den yngre generation i byen, medens kun 4 av den yngre generation udenfor København arvede ældre i byen, og det tyder på, at det overvejende var yngre, der blev tiltrukket av hovedstaden.

Tallene for arvinger i udlandet ser således ud:

- 22 personer i udlandet arvede søskende i danske købstæder.
- 11 forældre i udlandet arvede børn i danske købstæder.
- 3 onkler i udlandet arvede neveu'er i danske købstæder.
- 2 døtre i udlandet arvede forældre i danske købstæder.

De to sidstnævnte er efter navnene at dømme danske, der er udvandret, men ellers skulle tallene vise, at det overvejende var unge, der indvandrede til Danmark.

Tallene er meget små, og tendensen er uklar, så det er næppe gørligt at bygge noget sikkert på disse oplysninger om familieforholdene.

ARVEFALDENES TIDSMÆSSIGE FORDELING

Det er naturligt at spørge materialet, om det kan give oplysninger om svingningerne i dødeligheden, men svaret er blevet negativt, bortset fra nogle små resultater, der kan udledes af det københavnske materiale. Der er på forhånd ingen grund til at antage, at den her behandlede befolkningsgruppe af arveladere med udenbys arvinger skulle være stillet anderledes i helbredsmæssig henseende end den øvrige middelstand, så den ville være repræsentativ, men materialets beskedne omfang, de mange huller i rækkerne og den uensartede omhu, hvormed regnskaberne er ført, gør det umuligt at drage slutninger om et så variabelt fænomen som dødeligheden, der på grund af de hyppige og omfattende alvorlige epidemier var underkastet store svingninger. Den her opstillede tabel er blevet til på den måde, at det samlede antal dødsfald – eller rettere arvefald – i købstæderne i ett år er blevet divideret med antallet av byer, fra hvilke førlovsregistre er bevaret i det pågældende år. Det udkomne tal har intet med den absolutte dødelighed at gøre, men skulle give relationen mellem de enkelte års dødelighed.

Kun købstæder	Kun købstæder	Kun købstæder
1595..... 0.66	1617..... 2.23	1639..... 1.60
1596..... 0.66	1618..... 2.38	1640..... 1.59
1597..... 0.25	1619..... 2.75	1641..... 2.50
1598..... 2.66	1620..... 5.75	1642..... 1.87
1599..... 0.71	1621..... 3.35	1643..... 1.00
1600..... 1.00	1622..... 2.25	1644..... 0.73
1601..... 1.00	1623..... 1.95	1645..... 1.92
1602..... 3.42	1624..... 2.13	1646..... 1.80
1603..... 4.00	1625..... 1.33	1647..... 1.44
1604..... 0.80	1626..... 1.95	1648..... 0.79
1605..... 1.20	1627..... 1.59	1649..... 0.56
1606..... 0.80	1628..... 2.24	1650..... 0.45
1607..... 0.80	1629..... 0.87	1651..... 1.00

1608.....	0.77	1630.....	1.73	1652.....	1.55
1609.....	1.75	1631.....	1.79	1653.....	1.83
1610.....	0.62	1632.....	0.96	1654.....	2.05
1611.....	1.22	1633.....	1.13	1655.....	1.11
1612.....	3.25	1634.....	0.88	1656.....	2.06
1613.....	4.00	1635.....	1.04	1657.....	1.46
1614.....	2.25	1636.....	0.96	1658.....	1.10
1615.....	2.75	1637.....	1.36	1659.....	0.16
1616.....	1.30	1638.....	1.86		

Som det fremgår av tabellen svinger tallene voldsomt, så voldsomt, at man de omtalte svagheder ved materialet in mente ikke tør opfatte tallene som et udtryk for dødeligheden, hverken i de enkelte år eller over længere perioder. Vor viden om epidemiernes voldsomhed er ret usikker, men nogle år kan man dog med sikkerhed antage som særlig slemme pestår og sammenligne med tabellens tal¹⁾. 1608, 1629 og 1636 har i tabellen relativt lave tal, men synes efter vor almindelige viden at have været særlig sygdomshærgede, medens de tre år i tabellen, der viser den højeste dødelighed, nemlig 1603, 1613 og 1620 synes at have været forholdsvis »sunde« år. Der er så mange usikkerhedsmomenter i denne opstilling, at resultatet blot er, at man ikke på grundlag av førlovsregistrenes oplysninger om arvefald kan give et billede av dødelighedens svingninger.

En gennemgang av nogle enkelte købstæder for at finde dødelighedens varians indenfor dem har heller ikke ført til noget resultat, der kan bruges, fordi tallene er for små, selv i Helsingør, hvor arvefaldene svinger mellem 1 og 15. Endnu ringere er materialet fra de små købstæder, for der skal meget få dødsfald til indenfor den her behandlede forholdsvis lille befolkningsgruppe, før forholdene talmæssigt kommer til at se anderledes ud, så denne vej er ikke farbar.

Fra København er tallene derimod så store, at man kan få et nogenlunde tydeligt billede av hovedtrækkene i dødelighedens varians indenfor dette, lokale område, selv om materialet også her har et hul 1633–38 inclusive. Arvefaldene fordeler sig således:

1625.....	27	1640.....	13	1650.....	2
1626.....	57	1641.....	12	1651.....	9

¹⁾ Se Mansas ovenfor omtalte bog.

1627.....	8	1642.....	6	1652.....	5
1628.....	25	1643.....	7	1653.....	17
1629.....	8	1644.....	3	1654.....	8
1630.....	29	1645.....	9	1655.....	20
1631.....	9	1646.....	1	1656.....	40
1632.....	22	1647.....	6	1657.....	30
*		1648.....	10	1658.....	3
1639.....	25	1649.....	11	1659.....	15
				1660.....	11

Tallene omfatter både de boer, hvori der fandtes arvinger i Danmark, og de boer, hvorav der betaltes sjettepenge. To kraftige epidemier viser sig tydeligt, nemlig 1625–26 med et dødelighedsgennemsnit på 42 og 1656–57 med 35 i gennemsnit, medens gennemsnittet for alle årene er ca. 15. Over gennemsnittet ligger 1628, 1630, 1632, 1639 og 1655, medens tiden 1640–52 synes at have været en forholdsvis »sund« tid. Når belejringen 1658–60 kun har en lav dødelighed, kan det skyldes, at den her behandlede befolkningsgruppe overvejende bestod af ældre borgere, der kun undtagelsesvis var udsat for at blive skudt, men det kan også skyldes, at de urolige forhold har umuliggjort en regelmæssig behandling av boerne.

SJETTEPENGE

Flytninger av personer og kapitaler til udlandet kan efter 1610 delvis belyses fra regnskaberne for de såkaldte sjettepenge. Kongen udstedte efter forhandling med rigsrådet d. 6. april 1610 en forordning om, at alle de udlændinge, som drog »udaf riget« efter at have samlet sig »en ansenlig forraad och formue«, skulle ved opsigelsen av deres borgerskab betale en sjettedel av den kapital, de ville udføre. Begrundelsen var, at kongen ikke ville have, at den her i landet indtjente formue blev exporteret. Halvdelen av beløbet skulle tilfalde kongen, halvdelen den by, hvor den udvandrende eller arveladeren havde haft borgerskab, og det pålagdes borgmestre og råd at sikre, at avgiften blev betalt. Forordningens indhold blev senere optaget i recessen av 1614 i prgf. 30. Denne lovgivning var en videreførelse av bestemmelserne i et åbent brev av 27. maj 1582, hvori det pålagdes de udlændinge i Helsingør, der ville flytte av riget, at de skulle aflevere $\frac{1}{3}$ av deres formue ved bortrejsen. Da byfogedregnskaberne fra Helsingør først begynder 1614, kan det ikke ses, om denne bestemmelse er blevet gennemført, men som det fremgår av de senere forhold i den internationalt prægede by, er det forståeligt, at der blev truffet særlige bestemmelser for dens vedkommende, og måske kan man herav slutte, at København da endnu ikke havde udlændinge blandt sine næringsdrivende i samme omfang som Helsingør. Fra 1610 møder man sjettepengene rundt om i byfogedregnskaberne, men i større omfang kun i København og Helsingør, der nu blev stillet som andre byer.

Udtrykket »udaf riget« blev ligesom ved førlov fortolket som bort fra det egentlige Danmark, således at også folk, der førte kapital til Norge eller hertugdømmerne, måtte betale sjettepenge. Enklavernes særlige stilling har man været klar over, idet en københavnsk borgers arving, der boede på kronens gods ved Møgeltønder, derfor fritoges for at yde sjettepenge, medens hans medarvinger, der boede i »Holsten«, måtte av med denne afgift 1638 15. oktober. Imidlertid blev dette ikke konsekvent gennemført, for der findes i mange købstæder eksempler på, at der av arv eller formue, der blev flyttet til Norge, hertugdømmerne eller andre, fjærnere dele av riget, kun

betaltes førlov, ikke sjettepenge. I et par tilfælde anføres der en særlig grund. En hollandsk silkevæver drog hjem fra København i 1624 og betalte d. 30. april kun førlov, da han ved kgl. mandat var blevet fritaget for at yde sjettepenge. Samme år nøjedes en anden hjemdragende hollænder med at yde førlov d. 10. oktober, fordi han havde mere gæld end formue, og om et bo, der også 1624 tilfaldt en arving i Aberdeen, siges det samme, uden at dog dette løser gåden, for når boet var insolvent, kunne der heller ikke være noget at betale førlov av, men det skete ikke desto mindre. Fuldkommen bliver forvirringen, når der som i Stubbekøbing d. 10. december 1621 betaltes både sjettepenge og førlov av en arv, der gik til Kiel, eller når ganske det samme skete i Køge 1657 med en arv til Lüneburg. Uregelmæssigheden i opkrævningen findes over hele landet, både når det gælder flytning av person med gods, og når det gælder flytning av arv, og der er heller ikke tale om, at byfogederne gjorde forskel på, om kapitalen gik til udlandet eller blot til de fjærrere dele av riget. I de fleste tilfælde synes der dog at være blevet betalt sjettepenge ved kapitalexport av arv. Tallene på de tilfælde, hvor der ikke er blevet betalt den pligtige afgift sjettepenge, men kun førlov, tager sig sådan ud:

Til	Flytning fra		Arv fra	
	Købstæder	København	Købstæder	København
Norge.....	15	11	17	11
Slesvig.....	1		6	13
»Holsten«.....	6		2	1
Holsten.....	1		1	
Gulland.....	4		5	2
Øsel.....	1			
Island.....	1			
Tyskland.....	20	5	3	
Sverige.....	3	1	1	1
Holland.....		2	1	
Scotland.....				1
	52	19	36	29
	71		65	

Der er, som det fremgår av tabellen, nogenlunde lige mange tilfælde av flytning av person og av flytning av arv, hvor man har undladt at opkræve sjettepengene, og der er heller ingen forskel på praxis indenfor de enkelte

byer, idet der alle steder, hvor man har undladt at opkræve sjettepenge, også findes eksempler på, at dette er sket. Derimod synes opkrævningen av sjettepenge at have været mest effektiv i den første og den sidste del av perioden, hvis man kan antage, at der er nogenlunde lige mange boer med udenlandske arvinger gennem hele perioden. Tager man sjettepengeboerne fra København og Helsingør, de eneste byer hvor tallene er nogenlunde store, så betaltes der i årene 1625–32 sjettepenge av ca. 8 boer om året, 1641–49 av 4 boer årlig og 1650–57 av $6\frac{1}{4}$ bo om året, idet de øvrige år må lades ude av betragtning på grund av huller i materialet. Disse tal tyder også på mindre effektivitet i opkrævningen i 1640'erne. Når man tager alle tallene under ett, er udeladelserne langt større end opkrævningerne, for så vidt der er tale om flytning, medens kun mellem en fjerdedel og en femtedel av arvingerne slap for at betale sjettepenge. Udeladelserne fordeler sig tidsmæssigt sådan:

1610–19.....	14	1630–39.....	40	1650–59.....	11
1620–29.....	32	1640–49.....	36		

Alt i alt viser udeladelsernes store tal, at opkrævningen ikke har været fuldt gennemført. Snyderi fra arvingernes side kan der ikke være tale om, da regnskaberne meddeler, hvorhen arven gik, men der kan være mulighed for, at arven – eller formuen – i visse tilfælde har været så ringe, at forlov og sjettepenge svarede til hinanden.

Da sjettepenge også opkrævedes av kapitaler, der førtes til de dele av riget, som lå udenfor det egentlige Danmark, kan formålet næppe alene have været det, der blev angivet i forordningen, nemlig at bevare kapitalen i riget, for det måtte være kronen så temmelig ligegyldigt, om en kapital arbejdede i Danmark eller Norge. Man må derfor antage, at formålet har været rent fiskalt, og i løbet av tiden 1610–58 indgik da også 19689 rdl. i de offentlige kasser, idet beløbet deltes lige mellem kronen og byerne. Kronens indtægt var derfor 9845 rdl. eller ca. 205 rdl. om året, altså et beskedent beløb.

Praktisk talt alle de udførte kapitaler kan med sikkerhed fastslås at være arv, og det meste av resten har formentlig samme oprindelse. Der er dog tilfælde, hvor personer er rejst med deres kapital fx. Næstved 1626 og 1643, i alt 93 rdl., fra Landskrone flyttede en skomager til Königsberg i 1652 og en skomagerdatter fra samme by blev gift i Greifswald og tog sin formue med, i alt 226 rdl. fra Landskrone, og i 1635 rejste en mand fra Helsingborg uden riget med 218 rdl. Aldeles overvældende er Københavns overvægt, skønt regnskaberne her først begynder i 1624, det vil sige 14 år efter avgiftens ind-

førelse. Kun to andre byer har beløb av nogen betydning: i Helsingør var der 85 boer, hvorav arv gik til udlandet, og deres samlede arvmasse var 12228 rdl. eller ca. 144 per bo; det mindste er på 2, det største på 2844 rdl., der gik til hollandske arvinger. I Odense tilfaldt 8 boer med i alt 14778 rdl. udenlandske arvinger, og det skyldes to apotekerrenkers boer på 7080 og 4416 rdl. Det angives ikke, hvor pengene gik hen, men efter navnene at dømme var det til Holland. Fordelt efter arveladernes bopæl og arvens bestemmelsessted fordeler exporten sig sådan:

Til	Fra						
	Skåne	København	Sjælland	Mon m.m.	Fyn	Jylland	I alt
Norge		610	48				658
Slesvig		30003	1774		92	130	31999
»Holsten«		2990	206		300	68	3564
Holsten		498	12				510
Gulland		542					542
Tyskland	1725	26564	710	1080	1352	30	31461
Sverige	210	1164	612				1986
Holland		9115	3990				13105
England		781	528				1309
Frankrig					60		60
Scotland		32					32
»Uden riget«	1644	9654	8126	396	13170	435	33425
I alt	3579	81953	16006	1476	14974	663	118651
÷ $\frac{1}{6}$	597	13659	2668	246	2495	111	19776
	2982	68294	13338	1230	12479	552	98875

Der exporteredes 1610–58 gennemsnitlig ca. 2060 rdl. om året, men dette er kun den export, som kan konstateres ved hjælp av de bevarede regnskaber, og det virkelige tal må have været en del højere. Indenfor kongens riger og lande forblev 31052 rdl. og kun 67811 rdl. gik til udlandet, det vil sige ca. 1404 om året. Disse tal er dog kun rigtige, hvis alle de under »uden riget« opførte summer virkelig er gået udenlands, men det kan man efter regnskabernes udtryksmåde ikke være sikker på. Det anførte tal for kapital, der er blevet i landet er derfor minimum, medens tallet for den virkelige kapital-export er maximum. Indenfor riget var bevægelsen til Norge kun ganske

ubetydelig, medens der til Slesvig gik meget store beløb, blot en smule mere end til Tyskland, og over en fjerdedel av den samlede kapitalexport. Hertil kommer, at en del av det under »Holsten« anførte utvivlsomt gik til Slesvig, da ordet Holsten omfattede begge hertugdømmerne, således som det klart fremgår av udtryk som »Åbenrå i Holsten«, »Sønderborg i Holsten« og »Haderslev i Lanteholsten«. Hvis man tænker sig, at kapital til »Holsten« fordeles i samme forhold som den kapital, der med sikkerhed vides at være gået til henholdsvis Slesvig og Holsten, vil langt den største del være gået til Slesvig, ca. 3000 rdl. Tallene for Slesvig tyder på en betydelig indvandring av driftige folk fra Slesvig til Helsingør og København. Kapitalexporten til Tyskland er langt den største post med bestemmelsested udenfor riget, og de fleste kapitaler gik til Østersøbyerne – især Lübeck – og til Hamburg, og alle dele av landet har haft tyske forbindelser. Hollands forbindelse med Danmark, der fører til en ganske betydelig kapitalexport, er udelukkende knyttet til Helsingør og København, muligvis dog også Odense, og kun disse byer har haft forbindelse med England og Scotland, medens den eneste franske kontakt fandtes i Bogen, der til gengæld ikke havde andre forbindelser med udlandet. Den største arvemasse findes i de boer, hvis arvinger blot opføres som værende »uden riget«, og der er ingen mulighed for at finde, hvor disse kapitaler gik hen. Efter navnene at dømme er arveladerne aldeles overvejende udlændinge, der har skabt sig en existens her, men i nogle tilfælde synes der at være tale om udenlandske kvinder, der er blevet gift i Danmark, og hvis slægt i det fremmede arvede dem. Kun to gange optræder arvinger med dansk navn i Holland nemlig fra København 10. oktober 1624 og 10. oktober 1642.

Det samlede antal boer med udenlandske arvinger er:

Skåne.....	18
København.....	118+(3)
Sjælland.....	110
Møn m.m.....	4
Fyn.....	18
Jylland.....	9

I alt... 277

I tre boer i København anføres vel, at der er betalt sjettepenge av arvinger uden riget – to gange til Slesvig, een gang i Svejts, men beløbet mangler, så dem er der her set bort fra.

Da København spiller så langt den største rolle, er der grund til et par særlige bemærkninger om forholdene her. De 124* boer havde en gennemsnitsstørrelse på ca. 660 rdl., væsentlig større end de helsingørskes gennemsnit på 144, men meget mindre end i Odense, hvor gennemsnittet av de 8 boer var 1847. Tallet på boerne i Odense er nu så lille, at de to meget store boer helt forrykker gennemsnittet.

Det store flertal av københavnske boer var av beskeden størrelse, og i det hele falder de i følgende grupper:

Under 100 rdl.....	48 boer
100- 500 -	42 -
500-1000 -	14 -
1000-2000 -	7 -
Over 2000 -	13 -

Det mindste bo er på 2 rdl., der gik til Holland, det største på 10510 rdl., hvis arvinger boede i Slesvig. Det årlige antal av sjettepengeboer varierer fra 1 til 16, hvilket maximum forekom i 1626, og kun i dette år og i 1656 og 1657 nåedes et tocifret tal, henholdsvis 10 og 11. Det gennemsnitlige antal av boer var 4,1. Antallet er størst i den første del av perioden, 1625-32 med ca. 6 om året, lavest i tiden 1639-49 med ca. 2.5 om året, hvorpå antallet stiger til ca. 4.5 om året i tiden 1650-60. Tallene er så små, at en opstilling år for år næppe har interesse, men alt i alt tyder de på, at 1640'erne har været en økonomisk svag periode.

Av den store kapitalexport fra København må sluttes, at ikke få av byens kapitalstærke personer var fremmede, der enten var her på forretningsrejse med deres varelager eller i længere tid har drevet købmandsskab eller håndværk her med godt resultat. Da der kun er tale om overskuddet av deres virksomhed, kan man derimod ikke se noget om, hvorvidt deres forretning er blevet finansieret av udenlandsk kapital.

Erhvervet kendes for 72 av de 118 arveladere:

Tøj	6 = 8.5%	(2 skrædder, 1 farver, skomager, garver, buntmager).
Mad	20 27.5	(5 brygger, 4 bager, 2 røger, gæstgiver, apoteker, 1 kok, mejerske, slagter, gartner, vinskænk).
Hus	8 11	(4 tømrer, 1 billedsnider, maler, stenhugger, glarmester).
Søfart	6 8.5	(2 skipper, rebslager, 1 skibsskriver, bådsmænd).
Metal	6 8.5	(3 guldsmed, 1 kleinsmed, kandestøber, plattenslager).

* Uoverensstemmelsen med tallet 118 side 56 har ikke kunnet klarlægges. Udgiverens anm.

Handel	13	18%	(7 købsvend, 3 kræmmer, 1 grynmand, høker, urtekræmmer).
Immat.	3	4	(jordemoder, badskær, portner).
Andre	10	13	(2 snedker, barber, 1 ladegårdsfoged, profos, bogbinde, stolemager, tjenestepige, enspænder).

De fremmede er således spredt over mange erhverv, men fortrinsvis har de været beskæftiget med handel og med behandling af levnedsmidler, medens næsten ingen har drevet immaterielt erhverv, hvorved de sproglige vanskeligheder vel også har været størst. Da Matthias Guldslaar – her anbragt under guldsmed – døde i 1625, overtog en af hans i udlandet boende brødre hans virksomhed og slap således i modsætning til en anden broder for at betale sjettepenge. Nogle af de udenlandske forbindelser har deres naturlige forklaring deri, at arvingerne boede i områder, der ved freden i Brømsebro blev avstået til Sverige. Således havde en guldsmedeenke arvinger på Øsel – 1648 31. oktober – og 1651 17. juni gik to arvelodder efter en kræmmer til Gulland og 1657/58 en arvelod til Bohuslen. Efter Roskildefreden kom andre til: 1658 7. september gik en arvelod til Falkenberg og en til Tresle sogn ved Varberg i Halland, og 1660 10. august kom en arving i Malmø og to i Halland til at betale sjettepenge.

De få arveladere udenfor København, der havde arvinger udenlands og hvis erhverv kendes, fordeler sig således:

Tøj	14=31%	(7 skrædder, 4 væver, 2 skomager, 1 farver).
Mad	7 16	(3 apoteker, 2 brygger, 1 kok, 1 bager).
Hus	1 2	(stenhugger).
Søfart	6 13	(2 færgemand, fisker, 1 styrmand, bådsmand).
Metal	5 11	(2 kandestøber, smed, 1 rotgieter).
Handel	3 7	(kræmmer, kræmmersvend, købmand).
Immat.	6 13	(2 portner, 1 bysvend, badskær, byskriver, trommeslager).
Andre	4 9	(remsnider, bødker, rokkemager, brøndmester).

Tallene er kun små og derfor en spinkel basis, men i provinsbyerne synes beklædningshåndværket at have haft flere fremmede blandt sine udøvere end i København, medens det omvendte var tilfældet med levnedsmiddelbehandling. Mest påfaldende er nok, at i købstæderne har de immaterielle erhverv haft flere udenlandske forbindelser, men de fleste af disse arveladere har kun haft en beskeden social position.

BYBEFOLKNINGENS ERHVERVSMÆSSIGE SAMMENSÆTNING EFTER BORGERSKABERNE

Da bybefolkningens erhvervsmæssige sammensætning ellers ikke kendes med sikkerhed, er det i det følgende forsøgt at finde en baggrund for de forhold, som førlovsregistrene kan belyse, idet fortegnelserne over de erhvervede borgerskaber er gennemgået fra de ret få byer, hvorfra der findes et brugbart materiale. Fra Østdanmark findes ikke brugbare lister over borgerskabserhvervelse, men til sammenligning er undersøgt et par mandtal fra Malmø, der dog er av en anden karakter, fra 1645 og 1658. De tre sjællandske byer Helsingør, Kalundborg og Køge, de fire jyske Horsens, Randers, Ålborg og Århus og de fire fynske Assens, Fåborg, Odense og Rudkøbing har et brugbart materiale. Som helhed er materialet for lille og for ujævnt fordelt i geografisk henseende til at kunne give et sikkert og helt repræsentativt billede, men i hovedtrækkene skulle disse fortegnelser over 11 byers borgerskaber give et brugbart indtryk av erhvervsfordelingen. De største svagheder er, at der mangler stof fra Skåne, og at de helt små byer ikke er tilstrækkeligt repræsenteret.

Skåne

Der findes fra nogle år oplysninger om nye borgere i *Malmø*, men materialet er meget begrænset og gør ikke noget tilforladeligt indtryk, så det har ikke kunnet anvendes som repræsentation for de skånske landsdele. Det drejer sig om to fortegnelser over borgmestre og råds indtægter i 1621 1. maj – 1627 30. april og for 1653 og om en »ligger« med indførsler fra 1630 til 1789, der har oplysninger om borgerskaber 1651–57. Oplysninger om borgernes hjemsted findes kun i 25 tilfælde, og det er en så ringe del av de 486, der i disse 14 år har taget borgerskab, at tallet ikke kan bruges. Bedst er materialet for 1653, da der er stedsangivelse for 13 av 43 nye borgere: fra Malmø 5, skånsk landsby 1, Lund 1, København 1, Halland 3, Jylland 1, Bergen 1, men det er ikke nok at bygge på. Erhvervsangivelsen er også bedst fra 1653: 27 av de 43 har fagbetegnelse, men på dette område er oplysningerne i det hele en smule bedre, idet erhvervet kan oplyses om 65 av de 14 års 486 borgere:

Tøj	17=26%	(7 skomager, 3 skrædder, væver, 2 hatstafferer, 1 skolapper, hattemager).
Mad	14 21	(8 møller, 1 kok, bager, krøger, slagter, urtegårdsmand, brygger).
Hus	5 8	(2 murer, 1 stenmand, glarmester, tømrer).
Søfart	3 4	(1 skipper, skibbygger, sejlene mand).
Metal	7 11	(2 guldsmed, 1 smed, krogmager, kandestøber, kleinsmed, kedelsmed).
Handel	1 2	(isenkræmmer).
Immat.	7 11	(3 badskær, 2 contrafejer, 1 hovmester, ridefoged).
Andre	11 17	(3 bødker, 2 remsnider, 1 vognmand, hjulmand, snedker, arbejdsкар, bogbinder, pottemager).

Da tallet i de to kilder til det bedst oplyste år 1653 ikke stemmer overens, idet indtægtsfortegnelsen, hvori borgerskaberne er indført efterhånden, har 43 borgere, medens liggeren, der er en åbenbar avskrift, kun har 40, så kan man ikke stole på liggerens opgivelser, og derfor er grundlaget for årene 1651–57 usikkert. Oplysningerne om hjemsted og erhverv i fortegnelsen over indtægterne 1621–27 er meget tilfældige, og hele Malmø materialet er så usikkert, at det ikke tør bruges til inddragelse i en almindelig sammenligning. For om muligt at få brugbart stof fra Skåne, er noget andet materiale gennemgået, men det synes ikke anvendeligt.

Fra Malmø findes fra 1645, 1652 og 1658 til militært brug borgerskabsmandtal, der delvis meddeler borgernes erhverv. I 1645 opføres 245 borgere, hvorav de 62 mangler erhvervsbetegnelse, medens de øvrige 183, medindbefattet et par enker, der er anbragt under mandens erhverv, fordeler sig således:

Tøj	45	(13 skomager, skrædder, 5 væver, 4 skinder, 2 feldbereder, buntmager, skolapper, hattemager, 1 hatstafferer, lapper).
Mad	31	(7 bager, brygger, møller, 5 slagter, 4 kok, 1 fiskebløder).
Hus	19	(5 murer, 4 tømrer, glarmester, 2 bilthugger, 1 maler, stenhugger, savskærer, blytækker).
Søfart	12	(4 fisker, 2 skibbygger, prammand, 1 færgemand, skipper, rebslager, bådsmand).
Metal	25	(7 smed, 4 kleinsmed, 3 bøssemager, 2 kandestøber, guldsmed, 1 grovsmed, kedelsmed, rotgieter, grydestøber, knivsmed, krogmager, nagelsmed).

- Handel 3 (apoteker, kræmmer, grynmand).
 Immat. 11 (2 skolemester, 1 byskriver, kopsætter, klokker, portner, skriver, underfoged, badskær, mønsterskriver, ladefoged).
 Andre 37 (8 snedker, 6 bødker, 4 pottemager, 3 drager, vognmand, rokke-drejer, 2 remsnider, 1 kusk, ledertouger, rendemester, »bure-mester«?, bogbinder, vildtskytte, hjulmand, sadelmager).

I 1652 har 335 av 564 i borgerrullen erhvervsbetegnelse:

- Tøj 76 (29 skrædder, 14 væver, 7 skomager, skinder, 6 skolapper, 4 hattemager, 3 feldbereder, hattemager, 1 vantmager, hatstafferer, lapper).
 Mad 38 (9 bager, 7 slagter, kok, 6 brygger, 4 møller, 1 kældersvend, fiskebløder, vildtfanger, grynmøller, urtegårdsmand).
 Hus 52 (23 tømrer, 11 murer, 7 glarmester, 3 savskærer, maler, blytækker, 1 kalkslåer, stenhugger).
 Søfart 16 (4 fisker, prammand, 2 skipper, skibbygger, 1 ostindiefarer, krogmager, rebslager, færgemand).
 Metal 34 (10 smed, 5 kleinsmed, 4 kandestøber, bøsse-mager, guldsmed, 2 grydestøber, 1 kedelsmed, sværtfeger, bormager, knivsmed, nagelsmed).
 Handel 10 (4 kræmmer, 3 grynmand, 1 klædebodmand, sildemand, borgmester).
 Immat. 38 (6 skriver, 4 hyrde, 3 klokker, 3 spillemænd, 2 contrafejer, kornmåler, skolemester, badskær, soldat, vanggjemmer, 1 degn, student, portner, kopsætter, bilthugger, foged, orgemester, slutter, bysvend, tolder).
 Andre 71 (13 vognmand, 11 snedker, 10 bødker, 7 drager, 3 sadelmager, rokkedrejer, hakkelseskærer, pottemager, graver, 2 brolægger, ladefoged, rendemester, remsnider, 1 lædertouger, hestemøller, kandemager, rokkemager, bogbinder, soldemager, hjulmand).

I mandtallet fra 1658 findes 386 uden erhvervsbetegnelse, og de øvrige 225 fordeler sig således:

- Tøj 68 (25 skrædder, 10 skomager, væver, 5 skinder, skolapper, 3 buntmager, skoflikker, 2 hattemager, blegemand, 1 possementmager, hatstafferer, feldbereder).

Mad	47	(9 kok, 8 bager, 7 slagter, 6 brygger, møller, 4 hestemøller, maltgører, 3 fiskebløder).
Hus	19	(4 maler, tømrer, 3 glarmester, murer, 2 blytækker, savskærer, 1 kalkbrænder).
Søfart	8	(2 prammand, rebslager, 1 skibbygger, ostindiefarer, færge-mand, fisker).
Metal	19	(4 smed, 3 kleinsmed, knivsmed, 2 kandestøber, bøsse-mager, 1 kedelsmed, rotgieter, nagelsmed, guldsmed, sværfeger).
Handel	9	(3 kræmmer, grynmænd, 2 apoteker, 1 »kaagmand« (?)).
Immat.	13	(4 kornmåler, 1 byskriver, badskær, trommeslager, tolder, vagt-mester, badekvinde, bysvend, kæmner, bøssekytte).
Andre	42	(7 bødker, snedker, 5 vognmand, 4 pottemager, 3 remsnider, 2 rokkedrejer, rendemester, bro-lægger, hakkelseskærer, hjul-mand, 1 lædertouger, garver, sadelmager, kammager, bog-binder, soldemager).

Da mandtallene er lavet af militære grunde og er en rulle over det våbenførende mandskab, giver de ikke et nøjagtigt billede af erhvervsfordelingen, der da også har mærkværdigheder. Når handlen er meget svagt repræsenteret, kan det betyde, at de købmænd, der var borgmestre eller rådmænd var fritaget for militære byrder og derfor ikke opførtes på rullen. Derimod ser det helt urimeligt ud, at skræddernes tal fordobles fra 1645 til 1658, medens vævernes halveres, eller at de fire fiskere i løbet af de tretten år er svundet ind til een. Disse svingninger må skyldes aldersforskydninger eller ændringer i evnen til at fremskaffe våben.

Sammenstiller man de tre lister procentvis, ser forholdet således ud:

	1645	1652	1658	Gennemsnit
Tøj.....	24%	23%	30%	26%
Mad.....	17	11	21	16
Hus.....	10	16	8	11
Søfart.....	7	5	4	5
Metal.....	14	10	8	11
Handel.....	2	3	4	3
Immaterielt.....	6	11	6	8
Andre.....	20	21	19	20

Nogle af forskydningerne er således ret store og kan næppe skyldes virkelige ændringer i erhvervenes område i det forholdsvis korte åremål af 13 år.

Formentlig vil et gennemsnit bedre dække den virkelige erhvervsfordeling i Malmø. Arveladernes erhverv kendes kun i to tilfælde, så en sammenligning er umulig. I det hele er dette materiale så forskelligartet fra det, der fremgår af borgerskabslisterne, at de to ting ikke kan behandles under ett, og det skånske materiale må lades ude af betragtning.

Sjælland.

I tre sjællandske købstæder er det muligt at få et indblik i borgerskabets sammensætning, både med hensyn til hvorfra borgerne kom, og om hvilke erhverv de drev, idet rådstuebøgerne fra Helsingør, Kalundborg og Køge i visse år indeholder lister over dem, der har taget borgerskab, og her er der nogenlunde hyppige oplysninger om hjemsted og erhverv.

I Helsingør findes borgerskaberne kun indført i en ganske kort periode 1. december 1612 til 18. juli 1626. Indførslerne standser midt i et år og inden den sædvanlige store tilførsel i december måned, så man kan vist gå ud fra, at der fra 1626 har været ført en særlig borgerskabsprotokol, der nu er gået tabt. Tilførslerne findes kun indført et par gange om året, i alt 30 gange i de ca. 15 år. De er temmelig uregelmæssige, men hyppigst i december. Der er 667 nye borgerskaber og kun een opsigelse indført – en muremester i 1613 –, så avgangen kan ikke ses. De 625 av dem er indført i de år 1613–25, hvorfra rådstuebogen er bevaret for hele året.

Borgerskaberne fordeler sig meget ujævnt over årene:

1612	31	1615	56	1618	23	1621	51	1624	60
1613	96	1616	53	1619	50	1622	31	1625	94
1614	45	1617	10	1620	29	1623	24	1626	11

Gennemsnitlig er det 48 om året. De lave tal for 1612 og 1626 lader sig forklare derved, at rådstuebogen kun findes for en del av disse år, men de øvrige svingninger må skyldes lokale forhold, der nu næppe lader sig forklare.

De nye borgeres hjemsted er kun undtagelsesvis anført, bortset fra 1625, da det oplyses for alles vedkommende. Hyppigst angives fødestedet for de i byen opvoxede, i alt 36, men ellers findes hjemstedet anført spredt, eller de pågældende har egnsnavne, der kan betegne hjemstedet. Materialet er så spredt og fra en så kort periode, at der næppe lader sig bygge ret meget på det, udover at det er påfaldende, så mange – 17 av 97 – der stammer fra Halland. Fra året 1625 *alene*, hvor alle er hjemstedsbetegnede, ser fordelingen således ud:

Fra Helsingør.....	5	
– Sjælland.....	6	(Skelskør, Roskilde, Slangerup, København, Faxe, Frederiksborg).
– Skåne.....	1	(Ysted).
– Halland.....	6	(4 Halland, 1 Halmsted, Varberg).
– Lolland.....	1	(Nakskov).
– Jylland.....	3	(Hals, Kolding, Nibe).
– Slesvig.....	1	(Haderslev).
– Norge.....	2	(Oslo, Marstrand).
– Scotland.....	2	(Scotland).
– Tyskland.....	6	(Bremen, Minden, Ostfriesland, Parchim, Preussen, Stralsund).

Med hensyn til de nye borgeres erhverv er vi væsentlig bedre stillet, idet levevejen angives for 460 av de 667 borgere, og de fordeler sig således:

Tøj	121=26%	(47 skrædder, 30 skomager, 17 væver, 12 skolapper, 7 handskemager, 1 possementmager, huemager, hatte-mager, skofikker, buntmager, linvæver, blegemand, feldbereder).
Mad	45 10	(15 brygger, bager, 8 maltgører, 2 slagter, kok, 1 møller, saltsyder, urtegårdsmand).
Hus	51 11	(17 murer, 14 tømrer, 5 kalkslåer, 4 stenhugger, glarmester, 2 maler, 1 teglbrænder, teglstryger, posthugger, savskærer, blytækker).
Søfart	89 19	(35 bådsmænd, 25 fisker, 11 skipper, 6 styrmand, 5 færgemand, 2 skibskarl, rebslager, 1 sømand, søfarende mand, skibstømrer).
Metal	36 8	(5 smed, guldsmed, 4 krogmager, kleinsmed, grovsmed, 3 kobbersmed, sværtfeger, 2 kandestøber, 1 plattenslager, kedelsmed, bøsse-mager, sejr-mager, rotgieter, urmager).
Handel	8 2	(4 kræmmer, 2 urtekræmmer, 1 apoteker, kobberfører).
Immat.	12 3	(3 trommeslager, 2 skytte, 1 kornmåler, kopsætter, broksnider, postrider, bogtrykker, barber, prenter).
Andre	98 21	(23 vognmand, 15 plidskarl, 12 snedker, 11 bødker, 8 hakkelseskærer, 6 arbejdskarl, 4 drager, 3 pottemager, hjulmand, 2 rokkemager, svarrer, drejer, sadelmager, 1 lygtemager, lademager, tørveskærer, »fademager«(?), »bringsnider«(?)).

Medens det er naturligt, at søfarten her spillede en større rolle end i nogen anden købstad, er det forbavsende, hvor få handlende der har taget borgerskab, endda færre end de iøvrigt svagt repræsenterede immaterielle erhverv, hvis indehavere var socialt lavt stillet. Bygningshåndværkerne udgør en stor gruppe, større end i andre byer, så man må antage, at Helsingør i denne periode har udvidet sig stærkt. Metalarbejderne er en stærkt nuanceret skare, selv om den beherskes av de altid talrige smede av alle arter. Indenfor gruppen »andre« kan man udskille et par underavdelinger: de mange vognmænd og dragere tyder på en stærk transportvirksomhed, og hertil skal måske også henføres de mange plids- og arbejdskarle; de 23 træarbejdere består aldeles overvejende av bødkere og snedkere, og en del av de sidste har formentlig været bygningshåndværkere, men de lader sig ikke dele. Byens størrelse fremgår av, at man her møder sejrmager, bøsse-mager og possementmager, der ellers kun optræder yderst sjældent i provinsbyerne, og byen har ovenikøbet haft et bogtrykkeri.

En sammenligning mellem de nye borgeres, arveladernes og de flyttedes erhverv er vanskelig, fordi borgerlisten kun er for et meget kort åremål, og fordi erhvervet kun kendes fra ca. 1/3 av arveladerne, men den tager sig således ud:

	Arveladere 1614-58	Nye borgere 1612-26	Flyttede 1614-58
Tøj.....	15%	26%	36%
Mad.....	14	10	8
Hus.....	8	11	8
Søfart.....	11	19	11
Metal.....	8	8	13
Handel.....	8	2	5
Immat.....	8	3	8
Andre.....	28	21	11

Selv om der må tages forbehold på grund av de små tal for arveladere, tyder tallene på, at i Helsingør var beklædningshåndværket og søfarten kun lidet givtige for deres udøvere og bygningshåndværk ikke meget bedre, medens »mad« var et helt godt erhverv og de immaterielle erhverv og især handel fortrinlige. »Andre« har haft det godt, men gruppen er så uensartet, at den er vanskelig at operere med. Da erhvervet kun kendes for 38 av de flyttede, er materialet usikkert, men man kan dog måske fastslå søfartens ringe og beklædningshåndværkets store ambulas.

I Kalundborg tog i tiden 1589–1658 323 personer borgerskab, men de for-
deler sig så ujævn, at man får indtryk af, at rådstuebogen er sjusket ført,
så ikke alle nye borgere er kommet med. Fordelingen over år er således:

1589	2	1603	5	1617		1631		1645	11
1590	3	1604		1618		1632	17	1646	16
1591		1605		1619		1633	13	1647	10
1592		1606	4	1620	6	1634		1648	13
1593	1	1607	2	1621		1635	9	1649	
1594	1	1608	3	1622	4	1636	13	1650	
1595		1609		1623	3	1637		1651	17
1596	2	1610	4	1624	5	1638	26	1652	1
1597	1	1611	1	1625		1639	17	1653	10
1598		1612	3	1626		1640	17	1654	23
1599		1613	4	1627		1641		1655	1
1600	5	1614	2	1628		1642	15	1656	9
1601	6	1615	5	1629		1643	2	1657	3
1602	2	1616	1	1630		1644	2	1658	(1)

I 1658 standser rådstuebogens førelse d. 10. september, så året kan have
bragt byen flere nye borgere. Gennemsnitlig tog 4.6 borgerskab om året.
Hjemstedet angives for 131, men 5 stednavne har ikke kunnet identificeres¹⁾.

De øvrige 126 fordeler sig således:

Fra sjællandske landsbyer	36
Samsø	34
Kalundborg	7
Sjællandske byer incl. København (Næstved 2, Køben- havn 3, Helsingør 1, Nykøbing 1, Korsør 1)	8
Skåne	1
Fyn	1
Fynsk købstad (Svendborg)	2
Lollandsk købstad (Nakskov)	1
Jylland	16
Jyske købstæder (Århus 6, Skanderborg 1, Ribe 1, Ran- ders 1, Ringkøbing 1, Skagen 1, Horsens 1, Ålborg 3)	15

¹⁾ Rogen mølle, Helleby, Østrup, Oustrup, Sionstrup.

Slesvig	1
Slesvigs købstad (Flensborg)	2
Rostock	1
Scotland	1

Når en mand fører et tilnavn, der viser hans hjemsted fx. Samsing, Skåning, Ågerup eller Læsø, er han regnet til den landsdel, som tilnavnet angiver, da fødestedet ikke er meddelt ved disse personer, idet man formentlig har anset tilnavnet for tilstrækkeligt som hjemstedsangivelse. Kun 7 siges at være født i Kalundborg, men det er vist sandsynligt, at størsteparten av de 192, der mangler hjemstedsangivelse, var fra byen selv, og fødestedet derfor ikke behøvede at angives, da det var velkendt. Av de 36 fra sjællandske landsbyer, der udgør den største gruppe, stammer de 34 fra de herreder, der udgjorde Kalundborgs naturlige opland, herav de 23 fra det nærmeste herred, Arts. Når der fra et så lille område som Samsø kommer næsten lige så mange som fra Sjælland, hænger det dels sammen med, at øen hørte under Kalundborg len og var en del av byens opland, dels måske med at vornedskabet ikke fandtes der. Iøjnefaldende er, at fra Østdanmark udenfor oplandet kom kun 12, fra Fyn kun 3, men ikke mindre end 34 fra Jylland inclusive Slesvig, hvad der er et klart vidnesbyrd om, at vandringerne i Danmark gik fra vest til øst. Kalundborgs forbindelse med fjærnere egne er yderst beskeden, idet der ikke kom nogen fra Norge og kun to fra udlandet.

Avgang fra byen kan ad denne vej kun konstateres tre gange, da en snedker, en rådmand og een uden erhvervsbetegnelse opsigde deres borgerskab, og den eneste av disse, der opsigde i den tid, hvorfra førlovsregistret er bevaret, ses ikke at have betalt førlov, skønt han som rådmand må formodes at have hørt til den nogenlunde velstillede del av borgerne. Ingen av de fra førlovsregistret kendte flyttede fra de år, hvor rådstuebogen findes, ses at have opsagt deres borgerskab, skønt de som førlovsbetalende må have været så velstillede, at de havde borgerskab. Her, som næsten overalt i det brugte kildemateriale, kommer man til det resultat, at byfogederne ikke har været videre omhyggelige med deres bogføring.

Kun ved 27 nye borgere findes erhvervet angivet, og disse små tal fordeler sig sådan:

Toj 8=29.5% (5 skrædder, 2 skomager, 1 skinder).
 Mad 2 7 (2 møller).

Hus	1	4	(glarmester).
Søfart	0		
Metal	0		
Handel	4	15	(2 købmand, 1 kræmmer, byfoged).
Immat.	8	29.5	(3 ridefoged, 2 slotsskriver, 2 skriver, 1 badskær).
Andre	4	15	(2 snedker, 1 drejer, bødker).

De små tal er formentlig uanvendelige isoleret, men det kan nok være af interesse at fastslå, at de folk, der som ridefogeder og skrivere havde været i tjeneste hos lensmanden, senere løste borgerskab i byen.

I Køge tog 498 mennesker borgerskab i årene 1621–52, begge medregnet, og ved 63 av disse mangler oplysninger om hjemstedet. Praktisk talt alle disse uoplyste tilfælde er fra 1621–29 eller 1648–51, og indenfor den første årrække er der kun 8 personer, om hvilke overhovedet andet end navnet oplyses, i den sidste årrække 12 sådanne, hvilket må betyde, at rådstuebogen er slet ført i disse år, og derfor vil nedenstående oplysninger i virkeligheden kun gælde tiden 1629–48. Hjemstederne var:

Sjællandske landsbyer incl. Samsø.....	87
Sjællandske købstæder (Helsingør 4, Kalundborg 2, Skel- skør 2, Ringsted 4, Præstø 1, Roskilde 3, Næstved 7, Holbæk 3, Slagelse 3, Slangerup 1, St. Heddinge 3, Christianshavn 1, Nykøbing 1).....	35
Køge.....	39
København.....	16
Landsbyer på Møn m.m.....	17
Købstæder på Møn m.m. (Stege 3, Maribo 2).....	5
Skånske landsbyer.....	9
Skånske købstæder (Malmø 3, Ysted 3, Trelleborg 1, Søl- vesborg 1).....	8
»Fyn«.....	18
Fynske købstæder (Odense 6, Svendborg 1).....	7
»Jylland« + jyske landsbyer.....	68
Jyske købstæder (Randers 3, Viborg 2, Ålborg 2, Nykø- bing 1, Horsens 1, Århus 2, Thisted 1, Ringkøbing 1, Mariager 1).....	14
Slesvigske landsbyer.....	10
Slesvigske købstæder (Flensborg 8, Tønder 1, Åbenrå 1, Haderslev 4, Slesvig 1, Sønderborg 1).....	17

»Holsten«.....	9
Ægte Holsten.....	4
Norge.....	5
Sverige.....	3
Holland.....	3
Scotland.....	2
Tyskland.....	60

Som under Kalundborg er folk med sted-tilnavne, iøvrigt kun meget få, henført under den lokalitet, som tilnavnet angiver. Av de 87 fra sjællandske landsbyer kom 61 fra steder, der ligger højst 30 km fra Køge. Bemærkelsesværdig er den stærke tilvandring fra andre sjællandske købstæder, hvorfra der kom næsten lige så mange som fra selve byen. Fra de forholdsvis nærliggende landsdele Skåne og de sydlige øer kom i alt 39, men langt større er indvandringen vestfra: 25 fra Fyn og 82 fra Jylland. Til de 27, der kom fra Slesvig, må formentlig lægges de fleste av dem, der kom fra »Holsten«. Mest fremtrædende er dog nok den store tyske indvandring, 60, medens der fra andre steder i udlandet kun kom 8. Den stærke tyske indvandring, der var så stor, at Christian IV i 1639 tillod oprettelsen av en særlig tysk menighed i Køge, skyldes dog det særlige forhold, at en strøm av flygtninge under 30årskrigen sejlede over Østersøen¹). Før 1630 kan kun konstateres indvandring av 2 tyskere, nemlig i 1596 og 1626, men fra 1630 kom der en nogenlunde regelmæssig tilgang av tyskere, flest i 1641 og 1642, nemlig henholdsvis 7 og 8.

Erhvervet kendes for 159 av de nye borgere:

Tøj	51	=32 %	(21 skrædder, 13 skomager, 6 væver, 3 possementmager, skinder, 1 buntmager, hatstafferer, farver, træskomand, skoflikker).
Mad	18	11	(6 bager, møller, 4 kældersvend, 2 urtegårdsmand).
Hus	20	13	(11 tømrer, 6 murer, 3 glarmester).
Søfart	6	4	(4 skipper, 1 rebslager, bådsmand).
Metal	19	12	(9 smed, 3 grydestøber, guldsmed, 1 kandestøber, bøsse-mager, nålemager, sværtfejer).
Handel	7	4	(7 kræmmer).
Immat.	10	6	(3 skriver, 2 badskær, 1 contrafejer, ladefoged, trompeter, spillemand, kopsætter).

¹) N. kirkehist. Sml. III. s. 174 ff.

Andre 28 18 (9 snedker, 3 sadelmager, lædertouger, 2 vognmand, hjulmand, pottemager, arbejdskarl, 1 drejer, kurvemager, remsnider, ligger, bødker).

Selv om forholdene i Køge var noget præget av den av krigen fremkaldte indvandring fra Tyskland, har byen dog ikke en så særpræget karakter som Helsingør, og erhvervsfordelingen her må formentlig i store træk give et almindeligt billede av, hvordan erhvervsgrupperne var fordelt i Danmark, i hvert fald i de lidt større købstæder, hvor der også var existensmuligheder for de sjældnere fag. Da det av det tidligere meddelte skulle fremgå, at visse erhverv som skræddere, skomagere og vævere var særlig ambulante, kan det måske betyde, at de har fået en noget større vægt blandt de nye borgere end det er naturligt for byernes »forbrug« av disse håndværkere.

Antallet av erhvervede borgerskaber i Køge kendes fra en del år forud for denne periode, men her er oplysningerne om erhvervene – en sværtfejer og en hattemager – og om hjemstedet – en gullænder, to jyder, en lynbo og to fra Maribo – så få, at de ikke har kunnet inddrages i undersøgelsen av erhvervs- og hjemstedsfordelingen, men det kan have interesse at se, hvor mange der i disse år tog borgerskab:

1596	18	1600	10	1607	12
1597	14	1601	16	1608	19
1598	12	*		1609	24
1599	21	1606	14		

Det er i alt 160 eller 16 om året.

Fra 1610 til 1620 mangler oplysninger, og 1621–28 er det småt med meddelelser om erhverv og hjemsted, men antallet av borgerskabserhvervelser og -opsigelser kan ses. Det sidste tal må imidlertid være upålideligt, da man av forlovsregistrets tal på flytninger kan se, at der var langt flere, som forlod Køge, end de få, i alt 19, som opsigde deres borgerskab. Kun to av alle dem, der opsigde borgerskab, ses at have betalt forlov, nemlig Christian Schrøder, som i 1640 tog til Rostock, og Hans Knudsen Skomager, som i 1643 forlod byen uden angivelse av bestemmelsestedet, medens de øvrige 10 ikke har ydet denne avgift. Det kan bero på, at de ingen formue har haft, men det må anses for usandsynligt, at så mange borgere har været helt uden ejendele. Man må gå ud fra, at de fleste av dem, der flyttede fra byen, ikke formelt har opsagt deres borgerskab, eller at rådstuebogen på dette punkt er ført

unøjagtigt, for i tiden 1601–58 flyttede omtrent halvandet hundrede personer fra Køge, og de allerfleste av dem må have været borgere. Denne usikkerhed til begge sider gør, at de her fremskaffede tal kun kan være minimum, og at man må gå ud fra, at der både er fraflyttet og tilflyttet flere borgere, end rådstuebogen og førlovsregistret viser.

På den følgende tabel er angivet foruden antallet av erhvervede borger-skaber også hvor mange av disse borgere, der stammede fra Køge, og hvor mange der har opsagt borgerskab 1621–52.

	Borger- skaber	Herav fra Køge	Opsagte borger- skaber
1621.....	17		
1622.....	35		
1623.....	29		
1624.....	20		
1625.....	20		
1626.....	26		
1627.....	25		
1628.....	10		2
1629.....	35		1
1630.....	33	5	
1631.....	21		1
1632.....	21	4	3
1633.....	30	2	
1634.....	26	2	
1635.....	27	2	1
1636.....	23	2	
1637.....	16	2	
1638.....	21	1	1
1639.....	29	3	
1640.....	24	3	2
1641.....	22	1	
1642.....	24		1
1643.....	29	1	1
1644.....	18	2	
1645.....	14		
1646.....	40		3
1647.....	26		2

	Borger- skaber	Herav fra Køge	Opsagte borger- skaber
1648.....	15		
1649.....	3		
1650.....	12		1
1651.....	17		
1652.....	9		

Gennemsnitlig fik Køge 22.4 nye borgere om året i denne periode eller væsentlig mere end i de ovennævnte år omkring 1600, men tilgangen er ikke blot nogenlunde regelmæssig. I de første fire år 1621–24 var tilgangen 25 om året, i de sidste fire 1649–52 kun 10 om året. Ganske vist er rådstuebogen i de sidste år ført noget skødesløst, så der kan være gledet nogle borgerskaber ud, men forskellen er for stor til, at den blot kan skyldes tilfældigt sjuskeri, og det må betyde en nedgang i byens trivsel. Denne er vistnok begyndt under Torstenssonkrigen, idet borgerskaberne går ned fra 29 i 1643 til 18 i 1644 og yderligere til 14 i 1645, medens den store brand i Køge i 1633 ikke ses at føre til nogen alvorlig nedgang. Så stiger borgerskaberne ganske vist efter krigen til maximum 40 i 1646 og ligger 1647 over gennemsnittet med 26, men dette har åbenbart kun været »opsparede« borgerskaber, for allerede 1648 er tallet nede på 15 og falder 1649 til minimum 3. Det er naturligt, at en by som Køge, der havde så mange indvandrere, måtte påvirkes af krigene, og Kejserkrigen synes også at have sat sig spor, for i 1628 kom der kun 10 nye borgere, men efter krigen steg tallet igen til 36 i 1629 og 33 i 1630. Da rådstuebogen standser i 1652, kan man ikke se, om det lave tal i dette år var udtryk for en varig nedgang eller skyldtes den store epidemi, der rasede dette år.

Trods materialets svagheder, tør man måske opstille erhvervsfordelingen indenfor grupperne borgerskaber, arveladere og flyttede i en samlet oversigt:

	Borgerskaber		Arveladere		Flyttede	
Tøj.....	51	32 %	26	28 %	27	36 %
Mad.....	18	11	9	10	10	14
Hus.....	20	13	6	6	8	11
Søfart.....	6	4	6	6	3	4
Metal.....	17	12	11	12	8	11
Handel.....	7	4	11	12	1	1
Immat.....	9	6	8	9	3	4
Andre.....	31	18	27	17	22	19

Borgerskaberne skulle stort set vise erhvervsfordelingen indenfor middelstanden, og sammenholder man disse med erhvervsfordelingen indenfor de flyttede og arveladerne, viser det sig, at handlen er den mindst ambulante, men den mest indtægtsgivende, idet 7% av borgerne var handlende og kun 1% av de flyttede tilhører denne gruppe, medens den er repræsenteret med 12% av arveladerne. »Tøj« ligger alle tre steder som den største gruppe, men den udgør en mindre del av arveladerne, end man av dens andel i flytninger og borgerskaber skulle vente, så den synes at have været lidet indtægts-givende, måske på grund av dens ambulans. Medens bygningshåndværkerne er en syvendedel av borgerskabet, er de kun 6% av arveladerne, så denne faggruppe har nok været meget ringe stillet. Søfart og de immaterielle erhverv har en væsentlig større del i arveladerne end i borgerskaberne og må have været helt gode erhverv. De tre grupper mad, metal og de stærkt sammensatte »andre« har nogenlunde samme del i borgerskaber og arveladere og skulle altså have haft rimelige indtægter. Selv om grundlaget for disse tal er usikkert og lidet omfattende, og skønt det kun drejer sig om een by, kan man formentlig ud av tallene læse en almen tendens.

Fyn.

Fra Fyn findes fra fire byer et borgerskabsmateriale, der kan supplere forlovsregistrerne, så der kan drages sammenligninger både med hensyn til de indvandredes hjemhørssted og til erhvervsfordelingen.

I Assens tog i tiden 1613–42 og 1656–60 259 personer borgerskab eller 4.4 om året, og de fordeler sig således over årene:

1613	11	1620	1	1627	6	1634	15	1641	19
1614	9	1621	7	1628	0	1635	4	1642	5
1615	1	1622	7	1629	1	1636	6	*	
1616	25	1623	3	1630	18	1637	3	1656	12
1617	4	1624	17	1631	10	1638	7	1657	4
1618	13	1625	1	1632	16	1639	4	1658	0
1619	10	1626	2	1633	3	1640	12	1659	0
								1660	3

Svingningerne lader sig næppe alle forklare, således ikke det absolutte maximum i 1616 på 25, men de lave tal 1625–29, i gennemsnit 2 om året, har formentlig sin årsag i Kejserkrigen, ligesom manglen på borgerskaber i 1658 og 1659 skyldes Karl Gustavkrigen. De store tal 1630–32 er formentlig

»opsparing« fra Kejserkrigens hårde år. Kun ved 67 borgerskaber angives hjemstedet: 36 er fra byen selv, hvad der formentlig også gjaldt de fleste av de 192, der anføres uden hjemsted, een var fra Fåborg, een fra Fredericia og de øvrige 29 fra landsbyer, der ikke lå mere end 30 km fra Assens, således at byen praktisk talt helt fik sine nye borgere fra sit naturlige opland.

Erhvervet kendes ikke for 168 og de øvrige 91 fordeler sig således:

Tøj	29=31 %	(15 skrædder, 10 skomager, 1 hattemager, hattefilter, værver, feldbereder).
Mad	3 3	(2 bager, 1 slagter).
Hus	4 5	(3 tømrer, 1 murer).
Søfart	4 5	(2 bådsmand, 1 skibstømrer, rebslager).
Metal	9 10	(6 smed, 2 kedelsmed, 1 guldsmed).
Handel	2 2	(2 kræmmer).
Immat.	14 15	(5 vægter, 3 markvogter, 2 skriver, foged, 1 skolemester, spillemand).
Andre	26* 29	(7 snedker, 5 skinder, 3 bødker, 2 hjulmand, »arbejde«, 1 kandedrejer, sadelmager, drejer).

Kun »tøj« har en nogenlunde anseelig størrelse, dernæst følger de immaterielle erhverv, hvis indehavere overvejende havde en beskeden social stilling, men tallene forekommer for små til at der kan anstilles betragtninger over denne by alene.

Fra Fåborg findes rådstueprotokollen, hvori borgerskaberne er indført, bevaret fra 1592, men tilførslerne er foretaget på en så ejendommelig måde, at tallene ikke kan vise noget om, hvordan borgerskaberhvervelsen er fordelt over de enkelte år. Borgerskaberne findes kun indført i følgende år:

1594	19	1609	1	1637	14
1595	5	1617	60	1638	6
1597	15	1623	23	1650	40
1607	38	1631	54		

Det ser ud, som om man blot med års mellemrum har optaget nye borgere, men der kan også være tale om store udeladelser, så man kan ikke slutte noget sikkert om antallet eller fordelingen. Er tallet fuldstændigt, drejer det sig om 275 borgere eller ca. 5 om året. Ved 106 borgerskaber er erhvervet anført, og det fordeler sig således:

* Specifikationen nævner kun 22. Uoverensstemmelsen har ikke kunnet klarlægges. Udg. anm.

Tøj	45=42 %	(18 skomager, 14 skrædder, 9 væver, 2 hattemager, 1 skinder, feldbereder).
Mad	7 7	(3 møller, 2 bager, kældersvend).
Hus	10 9	(6 murer, 2 glarmester, 1 tømmer, billedsnider).
Søfart	2 2	(skibsbygger, fisker).
Metal	17 16	(8 smed, 3 kedelsmed, 2 kleinsmed, guldsmed, 1 knivsmed, kobberslåer).
Handel	1 1	(kræmmer).
Immat.	6 6	(3 badskær, 2 vægter, 1 foged).
Andre	18 17	(6 remsnider, snedker, 3 svarrer, 2 bødker, 1 kande-mager).

Ligesom i Assens er kun »tøj« stærkt repræsenteret, og smedene udgør en stor gruppe, mens de andre fag er små.

I Odense er de nye borgere indført så uregelmæssigt, at det ligesom i Fåborg ser betænkeligt ud at forsøge at finde, hvordan tilgangen er fordelt tidsmæssigt. Fra tiden 1611–1660 findes 292 borgerskaber, men i mange år – 1619–22, 1624–25, 1635–39, 1642–49 og 1655–60 – ses der overhovedet ikke at være optaget nye borgere i byen. Da tallene for de andre år gennemgående er ret små, hvis man sammenligner med en by av nogenlunde samme størrelse, fx. Køge, kan der næppe være tale om, at man kun i visse år har optaget nye borgere, så man står formodentlig overfor så store udeladelser, at det bliver umuligt gennem disse tal at nå til en forestilling om byens størrelse eller om tilgangens svingninger udenfor de årrækker, der har sammenhængende tilførsler av borgerskaber.

I de år, hvor der findes borgerskaber, fordeler tallene sig således:

1611	3	1617	11	1627	6	1633	14	1650	9
1612	7	1618	8	1628	2	1634	32	1651	29
1613	18		–	1629	9		–	1652	29
1614	14	1623	1	1630	10	1640	13	1653	16
1615	3		–	1631	2	1641	3	1654	24
1616	14	1626	2	1632	13		–		

Udover at det ser ud til, at byen ervoxet stærkt i begyndelsen av 1650'erne, tør der næppe sluttet noget av disse tal.

De nye borgeres hjemsted er angivet i 184 tilfælde, så der er formentlig tilstrækkeligt stort materiale til, at de kan opstilles i grupper efter hjemegnen:

Fra Odense.....	45=24%	
- fynske købstæder (Bogense 3, Nyborg 1, Middelfart 3, Svendborg 1, Kerteminde 1, Assens 4)	13	7
- fynske landsbyer.....	66	36
- jyske købstæder (Ribe 2, Kolding 1, Viborg 1)...	4	2
- jyske landsbyer.....	14	8
- slesvigske byer (Husum 1, Flensborg 1, Haderslev 3, Slesvig 2, Sønderborg 3, Tønder 1)...	11	6
- »Holsten« og slesvigske landsbyer.....	10	5
- sjællandske byer (Vordingborg 1, Roskilde 1)...	2	2
- sjællandske landsbyer.....	1	0
- København.....	1	0
- Skåne.....	2	1
- Tyskland.....	15	9

De to trediedele er således fra Fyn og ca. en femtedel fra hele den jyske halvø, medens der fra Østdanmark kun kom ca. 3%. Indvandringen fra Tyskland, idet omtrent en tiendedel kom sydfra, var overvejende fra Hamburg – 5 –, Lübeck – 3 – og det øvrige Nordtyskland – 5 –. Det er således tydeligt, at vandringen til Odense kom fra vest og i mindre grad fra syd, men praktisk talt ikke fra øst.

Der er så få nye borgere, om hvem både hjemsted og erhverv bliver anført, at det er umuligt at sige, om nogle erhvervs indehavere særlig kom fra bestemte egne, men om 113 kan faget ses:

Tøj	52=46%	(21 skrædder, 16 skomager, 9 væver, 2 hattemager, possementmager, 1 træskomand, skinder).
Mad	4 4	(2 bager, urtegårdsmand).
Hus	10 9	(3 murer, 2 glarmester, maler, 1 tømrer, stenhugger, blytækker).
Søfart	0 0	
Metal	16 14	(8 guldsmed, 2 kleinsmed, 1 smed, sinkelmager (gørtler), klokkestøber, bøsse-mager, kedelsmed, sejrmager).
Handel	2 1	(købmand, hummelfører).
Immat.	10 9	(5 skriver, 3 foged, 1 instrumentist, fhv. byens tjener).
Andre	19 17	(10 snedker, 2 bødker, 1 hjulmand, hakkelseskærer, lygte-mager, pottemager, sadelmager, lædertouger, bogbinder).

Skræddere og skomagere med deres følge av andre bedklæningshåndværkere er så langt de førende, og det kan måske hænge sammen med de to første fags ellers kendte store ambulans, så indehaverne kun har opholdt sig kort i byen. Påfaldende er de meget få, der har søgt deres næring ved handel og madfrembringelse, så få at man ikke stoler på tallene. Det er således helt uforståeligt, at der ikke optræder en eneste slagter. Selv om der således i det hele taget er grund til at tvivle på borgerskabslistens pålidelighed, kan man nok i de otte guldsmede og tilstedeværelsen av så sjældne fag som bogbinder og klokkestøber – den eneste påtrufne av dette fag – se et fingerpeg i retning av Odenses relativt gode økonomiske stilling.

Borgerskaberne i Rudkøbing kendes kun fra syv år, 1650–56 og udgør 83 eller ca. 12 om året. De falder således på de syv år:

1650	11	1652	7	1654	14	1656	18
1651	18	1653	8	1655	7		

Hjemstedet omtales kun tre gange, een fra en langelandsk landsby og to fra byen selv, så dette materiale kan ikke bruges, men om 50 av de 83 borgere oplyses erhvervet:

Tøj	13=26%	(skrædder, 3 skinder, skomager, 2 væver).
Mad	7 14	(4 brygger, 1 bager, møller, brændevinsbrænder).
Hus	5 10	(3 murer, 2 tømrer).
Søfart	4 8	(2 bådsmand, 1 styrmand, skibbygger).
Metal	6 12	(3 smed, 2 kleinsmed, 1 guldsmed).
Handel	4 8	(3 kræmmer, 1 købmand).
Immat.	7 14	(3 badskær, 2 foged, 1 vægter, kornmåler).
Andre	4 8	(drejer, snedker, arbejdsкарл, hjulmand).

Jylland

Fra Horsens er materialet meget tyndt, idet borgerskaberne kun kendes fra nogle få år 1650–60, hvor der er 91 nye borgere eller ca. 8 om året. Tidsmæssigt fordeler de sig nogenlunde jævnt indtil krigen 1657 helt standser tilgangen.

1650	11	1654	10	1658	0
1651	10	1655	12	1659	0
1652	8	1656	13	1660	1
1653	15	1657	11		

Hjemstedet er anført ved 75, men et har ikke kunnet lokaliseres¹⁾. Resten fordeler sig således:

Fra Horsens	15
– landsbyer højst 30 km fra byen	22
– andre jyske landsbyer	11
– Jyske købstæder (4 Århus, 2 Grenå, Vejle, Kolding, 1 Ribe, Randers, Viborg, Varde)	14
– Samsø	2
– København	1
– slesvigske landsbyer	3
– slesvigske købstæder (Flensborg)	1
– Tyskland	5

Kun ca. 10% er kommet fra fjærnere egne, resten er fra hele den jyske halvø med naturlig overvægt for det nærmeste opland.

Erhvervet kendes for følgende 19:

Tøj	8=42%	(4 skomager, 2 skrædder, 1 buntmager, hattemager).
Mad	1 5	(bager).
Hus	2 11	(murer, stenhugger).
Søfart	2 11	(fisker, bådsmand).
Metal	1 5	(kleinsmed).
Handel	1 5	(jærnkrammer).
Immat.	2 11	(spillemand, lirendrejere).
Andre	2 11	(bødker, drejere).

Alle disse tal er små og få og kan ikke bruges isoleret udover, at det kan fastslås, at også her er »tøj« den førende gruppe. Da også tallene fra forlovsregistret er mangelfuldt, lader en sammenligning med dette sig heller ikke gennemføre.

I Randers tog i tiden 1631–61 incl. 262 personer borgerskab eller 8.5 om året, men fordelingen er som tabellen viser meget uregelmæssig:

1631	9	1639	12	1647	23	1655	
1632	5	1640		1648		1656	8

¹⁾ Suolschoff.

1633	24	1641	10	1649	12	1657	
1634	9	1642	25	1650	12	1658	
1635	5	1643		1651	4	1659	
1636	6	1644		1652	18	1660	
1637	25	1645		1653	11	1661	25
1638	9	1646		1654	10		

I tiden 1631–42 incl. avlagde årligt 11.6 nye borgere deres ed til byen, men under Torstenssonkrigen og i det første fredsår derefter tog ingen borgerskab. Der er nu nok »opsparet« en del borgere, for i 1647 kom der 23 nye, et højt tal på ca. dobbelt så meget som det årlige gennemsnit i årene før krigen, og derefter mangler i 1648 helt tilgang. Gennemsnittet av borgerskaber i hele perioden mellem Torstensson- og Karl Gustav-krigene – 1646–56 incl. – var 9 om året, medens det i tiden før krigen havde været 11.6, og herav må man vel slutte, at byen er gået tilbage som følge av Torstenssonkrigen. Umiddelbart efter den sidste svenskekrig møder man igen et højt tal – 25 – og her er formentlig igen tale om en »opsparing« av borgere, der ikke har kunnet komme til at avlægge deres ed under de urolige forhold.

Kun for ca. 1/3 av de nye borgere opføres hjemstedet, nemlig 83, der fordeles sig således:

Fra Randers.....	32
– landsbyer højst 30 km fra Randers.....	34
– landsbyer mindst 30 km fra Randers.....	8
– jyske købstæder (3 Ålborg, 1 Århus, Æbeltoft).....	5
– Lolland.....	2
– Sverige.....	1
– Tyskland (Ostfriesland)	1

Byen synes efter dette at have været meget isoleret og med yderst ringe indvandring fra egne uden for Jylland. Især er dog den ringe tilgang fra andre jyske købstæder påfaldende.

Oplysningerne om erhvervet er noget bedre, idet de findes om 119 nye borgere:

Toj	59=50%	(32 skomager, 15 skrædder, 5 hattemager, 3 feldbereder, 2 væver, buntmager).
Mad	12 10	(9 bager, 2 podemester, 1 møller).
Hus	3 2	(2 glarmester, 1 stenhugger).

Søfart	7	6	(3 skipper, 1 skibbygger, rebslager, bådsmand, fisker).
Metal	7	6	(3 guldsmed, 2 smed, kobbersmed).
Handel	9	7	(8 købmand, 1 apoteker).
Immat.	16	13	(6 foged, 4 badskær, 3 skriver, 1 skovrider, hesteskærer, contrafejer).
Andre	6	5	(3 snedker, 1 pottemager, sadelmager, bromand).

»Tøj« er som sædvanlig langt det største fag, men her er mærkeligt nok intet spor av handskefabrikation.

Fra Ålborg findes brugbare tal for de erhvervede borgerskaber fra 1600-1617 og 1621-25 incl., i alt 511 eller 22.2 om året. Tallene må være minimum, da der er tegn på sjusket førelse av protokollen i nogle år. I 1620 og 1627 findes kun ett borgerskab, hvad der er usandsynligt, så der er her set bort fra disse to år, og i 1625 standser protokollen d. 28. oktober, så borgertallet for det år er formentlig for lavt. Med denne usikkerhed i materialet lader det sig ikke gøre at forklare svingningerne i tilgangen.

1600	5	1608	9	1616	27
1601	5	1609	26	1617	52
1602	11	1610	33		
1603	35	1611	25	1621	9
1604	34	1612	6	1622	19
1605	19	1613	36	1623	27
1606	20	1614	24	1624	4
1607	36	1615	37	1625	20

Det kan i 145 tilfælde med nogenlunde sikkerhed avgøres, hvorfra de nye borgere kom. Nogle gange angives fødestedet, andre steder siges hvorfra manden kom, og nogle få indvandrede har stednavne som tilnavne. Det er iøvrigt meget varierende, i hvilket omfang hjemstedet er indført i Ålborg bys bog, mest i de første og de sidste år, men i alt kun ved 28% av borgerskaberne. Av de 145 indførte stednavne har 4 ikke kunnet identificeres¹⁾, resten fordeler sig således:

Fra Ålborg.....	15
- jyske landsbyer højst 30 km fra Ålborg.....	51
- jyske landsbyer mindst 30 km fra Ålborg.....	44

¹⁾ Kragegården, Østerdonnes, Tinggård, Bug.

Fra jyske købstæder (3 Holstebro, 2 Ribe, Randers, Lemvig, 1 Kolding, Hjørring, Hobro, Horsens, Skagen, Grenå, Thisted).....	16
- Helsingør.....	1
- Lolland.....	1
- Fyn.....	1
- Angel.....	1
- Holsten.....	2
- Tyskland (2 Lübeck, Rostock, 1 Pløn, Westfalen).....	6
- Holland (Dewenter, Middeldorp, »Giorde«).....	3

De 44 fra fjærnere liggende jyske landsbyer stammer overvejende fra Ålborgs nordlige og vestlige opland – Thy, Salling, Mors og Hanherrederne – altså fra landet langs Limfjorden, medens der kom langt færre fra det sydlige opland. Fra Danmark øst for Lillebælt kom kun tre og fra Skåne ingen. De to fra Holsten var fra Ditmarsken, og sammen med de indvandrede fra det øvrige Tyskland og fra Holland udgjorde de et dog mærkbart fremmedelement på ca. 7%. I det store og hele har indvandringen dog et aldeles overvejende jysk præg, idet de fire steder, der ikke har kunnet identificeres vistnok også ligger i Jylland, og det er sandsynligt, at en væsentlig del av de mange, hvis hjemsted ikke er blevet anført, har været så godt kendt av skriveren som værende fra byen, at han ikke har ment det nødvendigt at anføre hjemstedet. Erhvervsbetegnelser findes ved 242 nye borgere:

Tøj	80=33%	(37 skomager, 31 skrædder, 4 væver, 3 hattemager, 1 buntmager, tøffelmager, hatstofferer, feldbereder, træskomand).
Mad	10 4	(3 slagter, 2 bager, kok, 1 kældersvend, podemester, brygger).
Hus	28 12	(12 murer, 9 tømrer, 3 glarmester, 2 maler, 1 billedsnider, kalkslåer).
Søfart	33 14	(13 fisker, 9 bådsmænd, 3 skipper, prammand, 2 kogmand, 1 rebslager, styrmand, sejllægger).
Metal	25 10	(6 guldsmed, 5 smed, sværtfeger, 3 tinstøber, 2 kedelsmed, grydestøber, 1 kobberslåer, blymester).
Handel	15 6	(12 kræmmer, 2 krambodsvend, 1 apoteker).
Immat.	14 6	(6 skriver, 2 badskær, tolder, 1 trommeslager, organist, skolemester, foged).

Andre 37 15 (10 snedker, vognmand, 4 hjulmand, pottemager, 3 bødker, 2 sadelmager, »tombenkarl«(?) 1 drager, remsnider).

Limfjordens betydning for byen afspejler sig klart i de ret mange av gruppen søfart, og de også forholdsvis talrige murere, tømrere og andre bygningshåndværkere tyder på, at byen har været i udvikling.

Fra Århus findes et enestående godt materiale til belysning av tilgangen i det hele taget, idet borgerskabsbogen er bevaret fra 1470. I det følgende er dog kun brugt registre for tiden 1600–60 av hensyn til sammenligning med det øvrige materiale. I denne periode fik byen 1312 nye borgere eller 21.5 om året fordelt således:

1600	4	1612	15	1624	54	1636	21	1648	20
1601	13	1613	34	1625	35	1637	28	1649	17
1602	14	1614	21	1626	37	1638	18	1650	14
1603	25	1615	26	1627	20	1639	18	1651	26
1604	22	1616	20	1628	1	1640	20	1652	16
1605	17	1617	33	1629	8	1641	28	1653	37
1606	25	1618	24	1630	25	1642	20	1654	30
1607	20	1619	17	1631	14	1643	34	1655	33
1608	18	1620	27	1632	22	1644	1	1656	34
1609	28	1621	23	1633	22	1645	13	1657	27
1610	17	1622	37	1634	13	1646	27	1658	
1611	18	1623	39	1635	15	1647	13	1659	
								1660	14

Deler man det op i perioder på 10 år bliver gennemsnittet:

1600–09	18.6	1620–29	28.1	1640–49	19.3
1610–19	22.5	1630–39	19.6	1650–60	21.

Byen har fået sin største årlige tilvæxt av borgere i tiden 1622–26 med godt 40 om året, og en anden stor tilvæxtperiode i årene 1653–57 med godt 30 om året. Iøjnefaldende er krigenes indflydelse. Årene omkring Kalmarkrigen, der ikke direkte berørte byen, betegner nogen nedgang, der dog ikke er alvorlig, men Kejserskrigen, hvorunder byen en tid var besat, fører til en katastrofal nedgang i borgerskaberne med minimum ett i 1628, og dette virker særlig grelt på baggrund av de foregående års store tal. De følgende år betegner en stagnation, dog med en svagt stigende tendens, c. 27 om året

i tiden 1641–43, men Torstenssonkrigen standsede brat den svage opgang med et nyt minimum på ett i 1644. De derpå følgende år 1646–52 har igen en beskeden tilgang på ca. 19 om året, hvorefter en betydelig stigning sætter ind, men den standses pludselig av Karl Gustavkrigene, hvorunder der i 1658 og 1659 overhovedet ikke optoges nye borgere, og efter krigen begyndes der småt igen med 14. Krigene er vel ikke de eneste årsager til de nedadgående bevægelser, men det er vanskeligt at udrede de andre grunde uden et indgående kendskab til både de lokale og de almene konjunkturer, dog skyldes det lave tal for 1652 – 16 – formentlig dette års voldsomme epidemi.

Hjemstavnen er angivet ved langt de fleste, 1298 av 1312 borgere, men fem stednavne har ikke kunnet identificeres¹⁾. De er dog formentlig fra den nærmeste omegn, da skriveren ikke her som ved en lang række av de fjærnere steder har angivet herredet. Århus er som regel skrevet således, men der er dog mange eksempler på formen Års, og der kan ikke være tale om en forvexling med landsbyen Års i Himmerland, da den optræder een gang og er yderligere forklaret ved herredsnavnet. Når en lokalitet er et av de stednavne, der findes flere steder i landet, er der her gået ud fra, at der er tale om det sted, der ligger nærmest ved Århus, hvis ikke skriveren ved herreds- eller sogneangivelse udtrykkelig har vist, at det er et fjærnere sted. Een mand er angivet som værende fra »Holsten«, og han er nedenfor anbragt under slesvigske landsbyer.

Fra Århus.....	360
– Landsbyer højst 30 km fra Århus.....	466
– Landsbyer mindst 30 km fra Århus.....	216
– Samsø.....	43
– Jyske købstæder (16 Grenå, 14 Horsens, Ålborg, 13 Ribe, 8 Æbeltoft, 7 Kolding, 4 Vejle, Skive, 3 Randers, 2 Lemvig, Holstebro, Ringkøbing, Viborg, 1 Hjørring, Mariager, Skagen)	94
– Slesvigske landsbyer.....	11
– Slesvigske købstæder (15 Flensborg, 4 Tønder, 2 Husum, Sønderborg, 1 Tønning, Eckernførde).....	25
– Holstenske købstæder (Itzeho, Kiel)	22
– Fynske landsbyer	1
– Fynske købstæder (3 Middelfart, 2 Fåborg, 1 Bogense, Assens, Nyborg)	8

¹⁾ Beissing, Hjøgværd, Kane, Thonum, Tundstrup.

Fra Sjællandske landsbyer	2
– Sjællandske købstæder (5 København, 2 Kalundborg, Roskilde)	9
– Lollandsk landsby	1
– Hallandsk landsby	1
– Skånsk landsby	1
– Blekingsk landsby	1
– Norge	3
– Øsel (Arendsburg)	1
– Tyskland	43
– Holland	1
– Scotland	4

Tallene er formentlig store nok til, at man kan opstille dem i større hovedgrupper:

Fra Århus	27%
– danske landsbyer	57 -
– danske købstæder	11 -
– udlandet	4 -
– ubekendt sted	1 -

Det lader sig ikke måle, hvor mange av de nye borgere, der forblev i byen og avsluttede deres liv der, men det er ret forbavsende, at byen, trods den store dødelighed, der prægede alle købstæderne, har været i stand til at producere over $\frac{1}{4}$ av de nye borgere, således at kun godt halvdelen er indvandret fra landet. Udlændingene kan ikke have præget byen i synderlig grad, da der fra fremmede riger kun kom ca. 0.8 om året. De var i aldeles overvejende grad tyskere og av dem igen de fleste fra Nordtyskland, således 6 fra Lübeck, 5 fra Hamburg, 4 fra Bremen og i alt 13 fra andre steder ved Østersøkysten. Den fjærnest fra kommende var en badskær fra »Obernyder Kirche i Østrig«. Den ene hollænder virker særlig eensom på baggrund av de fire skotter, men disse kan jo være kommet fra Helsingør. Forbindelsen med Norge er påfaldende ringe, og fra Danmark øst for Lillebælt kom kun 25 eller knap nok 2%, det vil sige mindre end fra udlandet. Århus har i udpræget grad været en jysk by.

Borgerskabsbogen er ikke godt ført med hensyn til erhvervsangivelse, men på grund av det store materiale, bliver der dog et rimeligt tal at arbejde med i denne henseende, nemlig 345, der fordeler sig således:

Tøj	135=39%	(44 skomager, 40 skrædder, 23 væver, 7 feldbereder, hattemager, 5 buntmager, 3 handskemager, hatstofferer, 2 nådler, 1 vantmager).
Mad	17 5	(8 bager, 4 kok, 2 møller, podemester, 1 vintapper).
Hus	31 9	(9 glarmester, 6 maler, 5 stenhugger, 4 tømrer, murer, 1 blytækker, billedskærer, teglbrænder).
Søfart	30 9	(18 skipper, 4 skibbygger, 3 bådsmænd, 2 skibstømrer, 1 rebslager, sejlmager, styrmand).
Metal	41 12	(11 smed, 8 guldsmed, 7 kleinsmed, 3 sværtsfeger, bøssemager, 2 grydestøber, grovsmed, kandestøber, 1 knivsmed, kedelsmed, klokkemager).
Handel	14 4	(5 kræmmer, købmand, 2 »krydenerer«(?), 1 kedelfører, handelsmand).
Immat.	23 7	(7 badskær, 6 foged, 5 skriver, 2 fogedsvend, 1 contrafejer, tolder, skovrider).
Andre	54 15	(16 snedker, 11 bødker, 8 sadelmager, 6 vognmand, 4 remsnider, 2 hjulmand, drejer, pottemager, 1 blokdrejer, arbejder, bogbinder).

Der er på forhånd ingen grund til at antage, at skriveren skulle have været mere forsømmelig med at indføre et håndværk end et andet, men det er dog overraskende, at der ikke nævnes en eneste slagter, da det er utænkeligt, at dette erhverv ikke har eksisteret i Århus.

Fra enkelte byer findes spredte oplysninger om borgerskaber, men materialet er så tyndt, at det er helt uanvendeligt. Det drejer sig om følgende: Holbæk. (Holbæk bys bog). Indførte borgerskaber: 1616 19, 1620 24, 1624 2, 1629 9, 1631 1, 1639 1. Hjemstedet angives ved 8: 2 fra sjællandske landsbyer, 1 fra sjællandsk herregård, 2 fra Halland, 1 fra Fyn, 1 fra Malmø, 1 fra Ålborg. Erhvervet anføres for to, begge skræddere. Korsør. (Register over borgerskaber 1654-60). Borgerskaber findes kun fra 1656, 11 uden oplysninger, 8 fra Korsør. Næstved. (Rådstuebog 1592-1644). Heri er indført to nye borgere uden nogen oplysning og een skomager indflyttet fra Vedby. Ringsted. (Borgerskabsregister 1646-60). Nye borgere: 1646 1, 1647 17, 1648 7, 1649 13, 1650 6, 1651 5, 1652 10, 1653 10, 1654 7, 1655 9, 1656 4, 1657 9, 1658 1, 1659 0, 1660 9. I alt 108 eller 7.2 om året. Kun om sex oplyses hjemstedet: 4 fra sjællandske landsbyer, 1 fra Ringsted, 1 fra Bornholm. Erhvervet omtales to gange: en bødker og en købmand. Vordingborg. Her findes mærkværdigt nok to borgerskaber indført i skifteprotokollen 1574-1632, uden oplysninger og begge 1643 d. 16. marts. Stege. (Register over borgerskaber 1649-60). Nye borgere: 1650 3, 1654 13, 1656 17, 1657 13, 1659 3. Alle steder findes kun navnet uden nogen oplysning om erhverv eller hjemsted.

ERHVERVSFORDELING, INDTJENINGSEVNE OG FLYTNING

Selv om det, som ovenfor under de enkelte byer vist, vil være nødvendigt at tage forbehold overfor borgerskabernes repræsentativitet i al fald i en del af de 11 byer, hvorfra et brugbart materiale kan hentes, er det dog naturligt at forsøge at opstille dette materiale under ett og at sammenligne borgerskabernes erhvervsfordeling med alle de fra købstæderne kendte tal for flyttedes og arveladeres erhverv. Derigennem skulle man kunne få et almindeligt indtryk af de forskellige erhvervsgruppers ambulans og indtjeningsevne. Procentvis fordeler borgerskaberne i de 11 byer sig således:

	Kalund- borg 1589-1658	Køge 1621-52	Helsingør 1612-26	Assens 1613-42 1656-60	Fåborg 1592-1650	Odense 1611-60
Tøj.....	29.5	33	26	31	42	46
Mad.....	7	13	10	3	7	4
Hus.....	4	14	11	5	9	9
Søfart.....		3	19	5	2	0
Metal.....		10	8	10	16	14
Handel.....	15	6	2	2	1	1
Immat.....	29.5	4	3	15	6	9
Andre.....	15	17	21	29	17	17

	Rud- købing 1650-56	Horsens 1650-60	Randers 1631-61	Ålborg 1600-17 1621-25	Århus 1600-60	Gennem- snit
Tøj.....	26	42	50	33	39	38
Mad.....	14	5	10	4	5	7
Hus.....	10	11	2	12	9	9
Søfart.....	8	11	6	14	9	7
Metal.....	12	5	6	10	12	8
Handel.....	8	5	7	6	4	5
Immat.....	14	11	13	6	7	10
Andre.....	8	11	5	15	15	16

Tager man det samlede antal borgerskaber fra de 11 byer, bliver procentfordelingen lidt anderledes, og den opstilling er brugt her, sammenstillet med procentfordeling av de fra førlovsregistrene kendte flyttedes og arveladeres erhverv:

	Borgerskaber	Flyttede	Arveladere
Tøj.....	34%	36%	21%
Mad.....	8	12	15
Hus.....	9	9	7
Søfart.....	11	4	7
Metal.....	10	11	11
Handel.....	3	4	11
Immat.....	7	6	14
Andre.....	18	18	14

Da man vist kan gå ud fra, at skriverne ikke i nogen av rækkerne har været mere tilbøjelige til at undlade angivelsen av ett erhverv end av et andet, så skulle en sammenligning være mulig, men den har visse svagheder. Tabet lerne dækker ikke helt det samme tidsrum, hverken generelt eller når man sammenligner en by med en anden. I betragtning av, at tallene på nogle ganske få undtagelser nær fra de sidste år av 1500tallet alle er hentet fra perioden 1600–60, at borgerskabstallene er hentet fra tre forskellige landsdele, og at førlovsregistrenes tal for flyttede og arveladere stammer fra et stort antal byer, så må materialet antages for at være så repræsentativt, at en sammenligning er forsvarlig. Da det ovenfor behandlede materiale fra *Malmø* er av en anden art, tør det ikke bruges her, og borgerskabstallene savner altså et skånsk grundlag. Arveladerne omfatter kun dem, der havde udenbys eller udenlandske arvinger, men der kan næppe have været forskel på deres og andre arveladeres fordeling på erhvervene. Det er klart, at *hele materialet er brostfældigt og usikkert*, men ved en varsom brug av det skulle man kunne få et sandsynligt billede av købstadbefolkningens hjemstedsforhold, ambulans og økonomiske stilling, medens der her er set bort fra København, der er behandlet ovenfor.

Ser man først på flytningerne i forhold til borgerskaberne, så havde »tøj«, »hus«, »metal«, handel, immaterielt erhverv og »andre« samme eller praktisk talt samme andel i flytningerne som i borgerskaberne, og »mad« var mere ambulant, men det er helt forbavsende, så stabil søfarten er. En del av forklaringen er vel, at til denne gruppe hørte fiskerne, der vanskeligt

kunne forlade de farvande, hvor de var vant til at færdes med deres små både, der ikke kunne gå langt til søs, og sæsonfiskeriet i sildetiden har ikke medført, at fiskerne behøvede at skifte fast bopæl. På samme måde var rebslagere og skibsbyggere nok fast knyttet til deres reberbane og værft, medens de egentlige søfolk har ønsket at have en fast ankerplads, fordi deres virksomhed gav dem flytning nok. Disse betragtninger er rent hypotetiske, og nogen sikker forklaring kan næppe gives, så man må nøjes med at fastslå, at søfartens folk var stabile. Lige så gådefuldt forekommer levnedsmiddelbranchens ret store ambulans. Selv om kældersvende nok let kunne vandre fra kro til kro, og skønt slagterne kun behøvede få og enkle redskaber til deres virksomhed og derfor let kunne drage av sted, så rummede gruppen dog også bryggere og bagere, der i kraft av deres kedlers og ovnes størrelse og faste karakter måtte være stedbundne, så fænomenet er vanskeligt at finde nogen forklaring på. En sammenligning mellem arveladere og flyttede vanskeliggøres derved, at de to grupper ikke er ens sammensat, idet man må gå ud fra, at de flyttede overvejende er yngre mennesker, der av økonomiske grunde eller for deres uddannelses skyld, måske også av lyst til at opleve noget nyt, drog fra sted til sted, medens arveladerne for en væsentlig del er noget ældre, siden de har kunnet nå at samle så meget sammen, at der har været noget at arve. Groft set kan man måske sige, at de vandrende fortrinsvis har været »svende«, medens arveladerne overvejende var »mestre«. Oplysningerne om de enkelte personers stilling indenfor håndværkets forskellige sociale trin er imidlertid så sparsomme, at man intet kan sige om, hvor mange der var »svende« og hvor mange »mestre«. Vistnok alle de vandrende og arveladende murere kaldes således »murermestre«, medens bødkerne alle kaldes bødker, uden mester- eller svendebetegnelse, og det tilsvarende gælder praktisk talt alle andre håndværk.

En sammenligning mellem borgerskaberne og arveladerne skulle vise, hvilke erhvervsgrupper der havde den største indtjeningssevne. Ganske vist kendes arvesummerne kun fra sjettepengene, som er behandlet ovenfor, men antallet av arveladere skulle vise den almindelige tendens. To grupper, »hus« og »metal«, har praktisk talt samme andel i de to kategorier og må anses for at have været jævnt gode. »Andre« har lidt for få arveladere, »tøj« meget færre og lige sådan er det med søfarten, der kun har ca. $\frac{2}{3}$ så mange arveladere som bagere, så de tre erhverv har været temmelig ringe eller helt dårlige. For »tøjs« vedkommende kan det måske delvis forklares ved den ret store ambulans, hvorunder de kunne tjene en del på landet, men måske døde derude, så de ikke findes blandt byernes arveladere. Nogen forklaring

på søfartens ringhed kan ligge i, at borgerskaberne kun er hentet fra søkøbstæderne, medens arveladerne også stammer fra rene indlandsbyer som Lund og Slagelse, selv om også i denne række langt den overvejende del kommer fra byer ved havet, så sammenligningen får en skævhed, men dette er dog langt fra nok til at forklare gruppens ringe økonomiske stilling, og man må vist slutte, at det har været lidet indbringende at sejle og fiske. Anderledes givtigt har det været at brygge og bage eller på anden måde at beskæftige sig med levnedsmidler, hvad der passer godt med forholdene i København. Gruppen »mad« er i sig selv lille, kun 8% av borgerskaberne, formentlig fordi husmødrene selv har brygget og bagt og slagtet i stort omfang, men de, der arbejdede professionelt i branchen, synes at have tjent helt godt. Godt stillet var også de immaterielle erhverv, der dog var en så broget samling, at det er umuligt at finde en forklaring, der dækker dem alle. Den største underafdeling her var præsterne, og det tyder på, at det var økonomisk indbringende at være købstadpræst, hvad man fx. også véd fra omtalen av bryllups- og begravelseshonorarer. Her må man endda tænke på, at præsterne i stort omfang har været fritaget for at betale førlov, så tallet egentlig skulle have været større på denne gruppe av arveladere. Langt de fleste andre indenfor gruppen var tjenestemænd og funktionærer som fogeder og skrivere, vægtere og portnere, og da vort kendskab til disses faste løn viser, at det drejede sig om meget beskedne beløb, må de have haft betydelige indtægter i form av emolumenter og gebyrer eller bestikkelse, siden de så hyppigt kunne blive arveladere. Langt det bedste erhverv var dog handlen, der har tre-fire gange så mange arveladere som borgere. Det drejer sig ikke om mange mennesker, men det er her, der virkelig er blevet tjent penge.

Undersøgelsens vigtigste resultater bliver da, at byerne overvejende fik deres nye borgere fra deres naturlige opland, og at vandringerne i udpræget grad gik fra vest mod øst eller vel snarere mod Øresund. Slesvigerne har vandret stærkt og synes at have tjent gode penge, hvor de kom hen. Kapitalexporten er ikke stor, de fleste penge blev indenfor riget som helhed, og den kapital, der virkelig gik ud av landet, trak fortrinsvis til Tyskland. Indtjeningsmulighederne har været størst for handlen, men også gode for fødevarerbranchen og i al fald en del av de immaterielle erhverv, medens beklædningshåndværkene og især søfarten har været dårlige leveveje. Beklædningshåndværkerne har været langt den største gruppe indenfor købstædernes befolkning, og de vandrede meget, men tjente kun lidt.

BYTABELLER

Tabellerne for de enkelte byer er opstillet gruppevis efter landsdele og indenfor landsdelen alfabetisk. Landsdelene er opstillet fra øst til vest, dog er Visby sat efter Skåne.

Efter bynavnet er anført fra hvilke år regnskaber er bevaret og derefter: 1. De tilfælde, hvor der kun er betalt førlov uden angivelse af årsag. 2. Flyttede personer, inddelt i grupper efter bestemmelsesstedet; en hel landsdels navn betyder til landsbyer indenfor provinsen. 3. De flyttedes erhverv for så vidt det kendes. 4. Flyttede arvelodder, inddelt som flyttede personer. 5. Arveladeres erhverv for så vidt det kendes. 6. Tilflyttede, kendt fra andre byers regnskaber. 7. Tilflyttede arvelodder kendt fra andre byers regnskaber. 8. Oplysninger om de kapitaler, hvorav der er betalt sjettepenge. – Visse særlige forhold, der gør sig gældende i Stege og Odense, er omtalt foran tabellerne for disse byer.

SKÅNE

Christianopol.

1621/22–1638/39, 1641/42–1651/52, 1652–54.

Kun betalt førlov: 1

Flyttet: uden stedsangivelse.....	5
til skånske landsbyer.....	2
– Gulland	3
– Sverige	1

Flyttedes erhverv: skomager, skrædder, bødker, marketender.

Flyttet arv: til skånske landsbyer 3.

Åhus og Christianstad.

1610, 1611, 1613/14–1616/17, 1619/20–1620/21, 1625/26–1634, 1635/36–1641/42, 1644–47.

Kun betalt førlov: 10.

Flyttet:

til Væ.....	1
-------------	---

- Simmershavn.....	1
--------------------	---

Flyttedes erhverv: skomager, skrædder.

Flyttet arv: uden stedsangivelse.....	19
---------------------------------------	----

til skånske landsbyer.....	11
----------------------------	----

- - byer (Ronneby, Lund).....	2
-------------------------------	---

- sjællandske landsbyer.....	6
------------------------------	---

- Køge.....	1
-------------	---

- København.....	1
------------------	---

Arveladeres erhverv: bøsseskytte, skrædder, tømrer, møller.

Tilflyttede: fra Lund 2, Ronneby 2, Søvesborg 2, Malmøhus len 2, København 2, Helsingør 2.

Tilflyttet arv: fra Helsingborg 1, Lund 1, Århus 1, Helsingør 3, Odense 1.

Falkenberg.

1620/21–1622/23, 1625/26–1626/27, 1632/33, 1634/35, 1637/38.

Kun betalt forlov: 7.

Flyttede arvelodder: til skånsk landsby.....	1
--	---

- Helsingør.....	1
------------------	---

Tilflyttet arv: fra København 4.

Halmsted.

1610/11, 1613/14, 1619/21, 1622/23, 1626/27–1641/42.

Kun betalt forlov: 7.

Flyttet: uden stedsangivelse.....	6
-----------------------------------	---

til skånske landsbyer.....	2
----------------------------	---

- Helsingborg.....	1
--------------------	---

- Helsingør.....	1
------------------	---

- København.....	1
------------------	---

Flyttedes erhverv: 2 skrædder, 1 drejer, skomager, snedker, hattemager.

Flyttet arv: uden stedsangivelse.....	11
---------------------------------------	----

til skånske landsbyer.....	5
----------------------------	---

- Kolding.....	1
----------------	---

Arveladeres erhverv: 2 smede.

Tilflyttet: fra Helsingborg 2.

Tilflyttet arv: fra København 5.

Helsingborg.

1596/97, 1599/1600, 1602/1603–1607/1608, 1609/1610–1613/1614, 1615/16–1619/1620, 1624/25–1655/56.

Kun betalt forlov: 13.

Flyttet: uden stedsangivelse.....	4
til skånske landsbyer.....	2
- - byer (Varberg 1, Halmsted 2, Landskrone 2, Malmö 1, Laholm 1, Ysted 1)	8
- København.....	6
- Helsingør.....	1
- Køge.....	1
- Jylland.....	1
- Gulland.....	1
- Rostock.....	1

Flyttedes erhverv: 3 badskær, 2 skomager, 1 væver, tømrer, bager, møller, brolægger, smed, kedelfører, bødker, bækkenslager, guldsmed.

Flyttet arv: uden stedsangivelse.....	45
tilskånske landsbyer.....	44
- - byer (Malmö 2, Landskrone 1, - Christianstad 1).....	4
- Sjælland.....	2
- Helsingør.....	5
- København.....	1
- Nykøbing Sj.....	1
- Fyn.....	1
- Assens.....	1
- Jylland.....	1
- Lemvig.....	1

Arveladeres erhverv: 2 vognmand, 1 skomager, færgemand.

Tilflyttet: fra Lund 2, Helsingør 7, Halmsted 1, Køge 1, København 3, Nyborg 1.

Tilflyttet arv: fra Helsingør 2, Køge 1.

Arv hvorav sjettepenge: »uden riget« 1487 rdl.

Laholm.

1605/6, 1611/12, 1617/18–1618/19, 1622/23, 1626/27, 1628/29–1638/39.

Kun betalt forlov: 3

Flyttet: til skånske landsbyer	1
Flyttet arv: uden stedsangivelse	4
til skånske landsbyer	5
- - byer (Landskrone, Malmø)	2
- København	1
- Nykøbing Mors	1

Arveladeres erhverv: 1 kok.

Tilflyttet: fra Helsingborg 1, Helsingør 1.

Tilflyttet arv: fra Helsingør 2. København 1, Holbæk 1.

Landskrone.

1639/40, 1645/46-1647/48, 1650/51-1653/54.

Flyttet: uden stedsangivelse	1
til skånske landsbyer	3
- sjællandske landsbyer	3
- København	2

Flyttedes erhverv: 2 møller, skomager, 1 væver, bager.

Flyttet arv: til skånsk landsby	1
Lund	1
København	2
Helsingør	1

Tilflyttet: fra Helsingborg 2, København 1, Næstved 1, Roskilde 1, Helsingør 2.

Tilflyttet arv: fra Helsingborg 1, Laholm, 1, Lund 1, Ysted 1. København 5, Helsingør 1.

Arv hvorav sjettepenge: til Tyskland 226 rdl.

Lund.

1610/11. 1611, 1613/14, 1617/18-1620/21, 1623/24, 1625/26-1636/37, 1638/39-1654/55.

Kun betalt førlov: 15.

Flyttet: uden stedsangivelse	8
til skånske landsbyer	8
- - byer (Ysted 1, Malmø 1, Helsingborg 2, Christianstad 2)	6

til København	2
- Marstrand	1
- Rostock	1
Flyttedes erhverv: 3 møller, 2 bager, skrædder, smed, 1 hattemager, glarmester, tømrer.	
Flyttet arv: uden stedsangivelse	56
til skånske landsbyer	29
- byer (Malmø 6, Christianstad 1, Landskrone 1, Ysted 1, Skanør 1)	10
- sjællandsk landsby	1
- - by (Helsingør)	1
- København	2
- Middelfart	1
- Jylland	4
- »uden riget«	5
Arveladeres erhverv: 2 skrædder, 1 kok, snedker, bødker, vognmand.	
Tilflyttet: fra Malmø 2, Malmøhus len 6, Ysted 2, København 2.	
Tilflyttet arv: fra Christianstad 1, Malmø 7, Landskrone 1, København 4, Helsingør 2, Køge 1.	

Malmø.

1610/11–1611/12, 1614/15, 1636/37–1650/51.

Flyttet: uden stedsangivelse	2
til skånske landsbyer	3
- - byer (Trelleborg 2, Ysted 1, Lund 2)	5
- København	4
- Helsingør	3
- Møn	1
- Skagen	1
Flyttedes erhverv: 2 badskær, 1 bager, glarmester, skomager, sejlingsmand, spillemand.	
Flyttet arv: uden stedsangivelse	2
til skånske landsbyer	23
- - byer (Ysted 1, Lund 7, Trelleborg 3)	11
- København	2
- »Sjælland«	1

til sjællandske byer (Køge 2, Kalundborg 2, Helsingør 1)	5
- Maribo	1
- »Jylland«	1
- Randers	1

Arveladeres erhverv: skriver, rådmand.

Tilflyttet: fra Oxie h. 1, Stridsmølle 1, Ysted 2, Helsingborg 1, Lund 1, København 7, Køge 2, Helsingør 2, Stege 1.

Tilflyttet arv: Malmøhus len 2 uden stedsbetegnelse, Ågerup 1, Uglerup 1, V. Vestlinge 1, Hyllie 1, Glostrup 1, Vemmenhøj 1, Svedale 1, Lund 6, Helsingborg 2, Laholm 1, København 15, Køge 2, Helsingør 2, Christianshavn 1, St. Magleby 1, Odense 3.

Arv hvorav sjettepenge: til Tyskland 1332 rdl.

Nexo.

1626/27, 1631/32–1633/34, 1635/36, 1639/40, 1640/41, 1650/51–1652/53, 1654/55–1657/58.

Flyttet: uden stedsangivelse	1
til Kolberg	1
Flyttet arv: uden stedsangivelse	1

Tilflyttet: fra Rønne 2.

Arv hvorav sjettepenge: »uden riget« 12 rdl., til Tyskland 116 rdl.

Ronneby.

1591/92, 1623/24–1645/46.

Kun betalt førlov: 2.

Flyttet: uden stedsangivelse	2
til skånske landsbyer	4
- - byer (Christianstad 2, Sølvesborg 3) .	5
- København	3
- Køge	1
- »Holsten«	4
- Sverige	2
- Tyskland (Preussen 1, Stralsund 3, Lübeck 5, Danzig 2, Rostock 2, Rygen 2)	15

Flyttedes erhverv: 4 snedker, 3 skomager, 2 smed, 1 væver, hatstafferer, savskærer, bødker, bådsmand, skrædder, bådebygger.

Flyttet arv: uden stedsangivelse.....	3
til skånske landsbyer.....	1

Arveladers erhverv: 1 byskriver.

Tilflyttet: fra København 1.

Tilflyttet arv: fra Sølvborg 3, Christianstad 1.

Arv hvorav sjettepenge: til Sverige 210 rdl.

Rønne.

1622/23, 1626/27, 1632/33, 1633/34, 1635/36, 1636/37, 1638/39–1644/45, 1648/49, 1650/51–1656/57.

Kun betalt førlov: 6.

Flyttede: uden stedsangivelse.....	1
til skånske landsbyer.....	4
- - byer (Nexø 2, Hasle 1, Svaneke 3, Sølvborg 1, Ysted 1).....	8
»fra landet«.....	1

Flyttedes erhverv: 2 møller.

Flyttet arv: uden stedsangivelse.....	4
til skånske landsbyer.....	8
- - by (Hasle).....	1

Tilflyttet arv: fra Svaneke 1.

Arv hvorav sjettepenge: til Tyskland 12 rdl.

Simmershavn.

1626/27–1641/42, 1643/44, 1645/46–1648/49.

Flyttet: uden stedsangivelse.....	1
til skånske landsbyer.....	2
- - by (Åhus).....	1
Flyttet arv: uden stedsangivelse.....	5
til skånske landsbyer.....	5
- - by (Ysted).....	2

Tilflyttet: fra Ysted 1, Christianstad 1.

Sølvesborg.

1606/7–1610/11, 1613/14–1615/16, 1618/19–1620/21, 1625/26–1627/28, 1629/30,–1636/37.

Kun betalt førlov: 6.

Flyttet: uden stedsangivelse.....	1
til skånske landsbyer.....	5
- - by (Christianstad).....	2
- Helsingør.....	1
- København.....	2
- Stralsund.....	1

Flyttedes erhverv: 1 smed, snedker.

Flyttet arv: uden stedsangivelse.....	6
til skånske landsbyer.....	10
- - byer (Væ 1, Ronneby 3).....	4
- Nykøbing Sj.	1

Arveladeres erhverv: 2 skrædder.

Tilflyttet: fra Ronneby 3, Rønne 1, Christianstad 1.

Tilflyttet arv: fra Kolding 1.

Trelleborg.

1603/4–1616/17.

Kun betalt førlov: 16.

Flyttet: uden stedsangivelse.....	2
til skånske landsbyer.....	3
- - by (Ysted).....	4
- København.....	1

Flyttedes erhverv: 2 bager, 1 smed, væver.

Flyttet arv: uden stedsangivelse.....	8
til Ysted.....	4
- Lolland.....	2

Arveladeres erhverv: 1 møller.

Tilflyttet: fra Ysted 1, København 1.

Tilflyttet arv: fra Ysted 1, Malmø 3.

Ysted.

1621/22. 1625/26, 1636/37–1638/39, 1643/44, 1645/46–1648/49, 1650/51.

Kun betalt førlov: 9

Flyttet: uden stedsangivelse.....	8
til skånske landsbyer.....	8
- - byer (Malmø 2, Lund 2, Trelleborg 1, Simmershavn 1).....	6
- København.....	3
- Christianshavn.....	1
- Helsingør.....	1

Flyttedes erhverv: 2 badskær, smed, 1 væver, stenhugger, kok, tømrer, skrædder.

Flyttet arv: uden stedsangivelse.....	42
til skånske landsbyer.....	4
- - byer (Trelleborg 1, Landskrone 1)	2

Arveladeres erhverv: 1 tømrer.

Tilflyttet: fra Ysted 1, Helsingborg 1, Lund 1, Trelleborg 4, Rønne 1, Helsingør 1, Christianshavn 1.

Tilflyttedes erhverv: 1 murer, smed, guldsmed.

Tilflyttet arv: fra Simmershavn 2, Lund 1, Trelleborg 4, Malmø 1, Helsingør 2, København 1, Køge 1.

Arv hvorav sjettepenge: »af riget« 200 rdl.

Visby.

1601/2, 1625/26, 1629/30, 1634/35–1641/42, 1644/45.

Kun betalt førlov: 3

Tilflyttet arv: fra København 2, Køge 1.

Arv hvorav sjettepenge: »uden riget« 135 rdl., til Tyskland 39 rdl.

SJÆLLAND

Christianshavn.

1640/41–1654/55, 1658/59–1660/61.

Kun betalt førlov: 36

Flyttet: uden stedsangivelse.....	4
til København.....	6

til sjællandske byer (Helsingør 1, Køge, 2 Roskilde 1 Nykøbing 1).....	5
- Skåne.....	3
- skånske byer (Ysted 1, Sølvborg 1).....	2
- Nykøbing F.....	1
- Lolland.....	1
- Jylland.....	3
- »Holsten«.....	1
- Tyskland.....	2

Flyttedes erhverv: 6 skrædder, væver, 2 skipper, fisker, rebslager, 1 styrmand, snedker, badskær, guldsmed, færgemand, bødker, skomager, slagter.

Flyttet arv: uden stedsangivelse.....	3
til København.....	10
- Slagelse.....	1
- Skåne.....	2
- Malmø.....	4
- Jylland.....	2
- Æbeltoft.....	1
- Als.....	1
- Flensborg.....	1
- Christiania.....	1
uden riget.....	1
til Tyskland (Neubrandenburg, Danzig, Rosstock).....	3

Arveladeres erhverv: 1 skrædder, bødker, klokker, færgemand, slagter, possementmager, købmand.

Tilflyttet: fra Næstved 2, Roskilde 1.

Tilflyttet arv: fra København 1.

Arv hvorav sjettepenge: »uden riget« 252 rdl., til Tyskland 18 rdl., til Slesvig 1608 rdl.

Helsingør.

1614/15–1638/39, 1640/41–1658/59.

Kun betalt førlov: 2

Flyttet: uden stedsangivelse.....	14
til Sjælland.....	6
- København.....	26

til sjællandske byer (Køge 1, St. Heddinge 1, Slagelse 1, Slangerup 1, Holbæk 1).....	5
- Skåne.....	1
- skånske byer (Christianstad 2, Laholm 1, Ysted 1, Helsingborg 6, Landskrone 2, Lund 1, Malmø 2, Båsted 1).....	16
- Fyn.....	1
- Mariager.....	1
- Norge.....	2
- Bergen.....	4
- Island.....	1
- Glückstadt.....	1
- Holland.....	3
- uden riget.....	3

Flyttedes erhverv: 6 skrædder, skomager, 2 væver, guldsmed, smed, brygger, købmand, 1 murer, snedker, glarmester, komppasmager, kaptejn, fisker, styrmand, tømrer, orgemester, underfoged, graver, bødker, møller, bøssekytte, bøsseemager, remsnider.

Flyttet arv: uden stedsangivelse.....	105
til Sjælland.....	12
- København.....	18
- sjællandske byer (Køge 1, Roskilde 4, Vordingborg 1).....	6
- Stubbekøbing.....	1
- Fyn.....	3
- Skåne.....	28
- skånske byer (Christianstad 2, Helsingborg 2, Landskrone 1, Laholm 4, Ysted 3, Båsted 3, Lund 2, Varberg 1, Malmø 2, Falkenberg 1).....	21
- Jylland.....	26
- jyske byer (Ribe 1, Århus 3, Horsens 1, Ålborg 1, Nykøbing 1, Randers 2).....	9
- Norge.....	3
- norske byer (Bergen 5, Stavanger 1, Trondheim 1).....	7
- Haderslev.....	1
- »Holsten«.....	3

til Ditmarsken.....	1
- Sverige.....	5
- Reval.....	1
- Tyskland.....	4
- tyske byer (Køningsberg 1, Lübeck 3, Hamburg 2, Stettin 1).....	7
- London.....	1
- Scotland.....	1
- Holland.....	28
- uden riget.....	70

Arveladeres erhverv: 6 bager, kræmmer, 5 brygger, drager, tjenestepige, 4 slagter, fisker, 3 skrædder, vognmand, 2 buntmager, væver, klokker, glarmester, skomager, stenhugger, bødker, farver, styrmand, remsnider, rotgietter, særgemand, 1 kandestøber, grydestøber, snedker, hakkelseskærer, bøsse-skytte, tømrer, jordemoder, pottemager, badekvinde, guldsmed, præst, portner, murer, brøndmester, smed, feldbereder, bysvend, bådsmand, kromand. Tilflyttet: fra Christianshavn 1, Holbæk 3, Kalundborg 1, Roskilde 1, Slagelse 1, Nyborg 2, Kolding 1, Halmsted 1, Helsingborg 1, Malmø 3, Ysted 1, København 17.

Tilflyttedes erhverv: 2 brygger, 1 bager, bødker, drejer, garver, glarmester, kræmmer, lademager, pottemager, skriver, spillemand, væver.

Tilflyttet arv: fra Falkenberg 1, Helsingborg 5, Lund 1, Malmø 1, Nakskov 1, Slagelse 1, København 18.

Arv hvorav sjettepenge: »uden riget« 5584 rdl., til Holland 3940, Norge 48, »Holsten« 18, Holsten 12, Sverige 612, Tyskland 580, England 528.

Holbæk.

1618/19–1649/50.

Flyttet: uden stedsangivelse.....	12
til sjællandske landsbyer.....	53 ¹⁾
- - byer (Roskilde 5, Helsingør 3, Kalundborg 1, Nykøbing 5, Skelskør 1).....	15
- København.....	9
- Fyn.....	1
- Nyborg.....	1

¹⁾ Herav 7 til slottets grund.

til Ålborg	1
- Kolding	1
Flyttedes erhverv: 8 skrædder, 5 smed, 4 kræmmer, 3 skomager, skinder, slagter, murer, snedker, 2 væver, badskær, møller, savskærer, kok, 1 pottemager, brygger, svarrer, remsnider, lerkלקker, rokkeniager, hjulmand, guldsmed, skriver, hattemager, bager, tømrrer, stenhugger, bødker, sadelmager, ladegårdsfoged, krudtbrænder, vægter.	
Flyttet arv: uden sted	41
til sjællandske landsbyer	35
- sjællandske byer (Nykøbing 1, Skelskør 1, Kalundborg 2, Køge 2, Slagelse 1)	7
- København	11
- Laholm	2
- Maribo	1
- Jylland	3
- Kolding	1
- Grenå	1
- »Holsten«	2
- Lübeck	1
Arveladeres erhverv: 5 smed, 3 kræmmer, 2 skinder, skrædder, 1 tjenestepige, kok, brygger, pottemager, bødker, skomager, tømrrer, foged, svarrer.	
Tilflyttet: fra Roskilde 1, Helsingør 1, Køge 1, Næstved 1.	
Tilflyttet arv: fra Roskilde 1, København?*, Køge 2.	
Arv hvorav sjettepenge: til »Holsten« 12 rdl., Tyskland 36 rdl.	

* Dr. Fussings manuskript har som fejlslag bogstavet "r".

Kalundborg.

1619/20, 1620/21, 1625/26–1628/29, 1632/33, 1637/38, 1639/40–1652/53.

Kun betalt førlov: 1.

Flyttet: uden stedsangivelse	1
til sjællandske landsbyer	2
- Helsingør	1
- Jylland	2
- Århus	1
- Gulland	1

Flyttedes erhverv: 1 rådmmand, vedhugger.

Flyttet arv: uden stedsangivelse.....	32
til sjællandske landsbyer.....	15
- Næstved.....	1
- Jylland.....	2
- Århus.....	4

Arveladeres erhverv: 2 kræmmer, skriver, 1 væver, murer, skrædder, teglbrænder.

Tilflyttet: fra Holbæk 1, Roskilde 1, Nyborg 3.

Tilflyttet arv: fra Holbæk 2, København 1, Slangerup 2, Århus 1, Stubbe-købing 1, Malmø 2.

Køge.

1601/02-1634/35, 1637/38-1657/58.

Flyttet: uden stedsangivelse.....	41
til Sjælland.....	22
- København.....	45
- sjællandske byer (Ringsted 4, Næstved 4, Roskilde 3, St. Heddinge 3, Vordingborg 1, Slagelse 1, Holbæk 1, Præsto 1).....	18
- Skåne.....	5
- Malmø.....	2
- Helsingborg.....	1
- Nakskov.....	1
- Fyn.....	1
- Nyborg.....	1
- Jylland.....	1
- Randers.....	1
- Norge.....	2
- »Holsten«.....	2
- Tyskland.....	2

Flyttedes erhverv: 10 skrædder, 9 væver, 7 smed, 4 skomager, 3 murer, bager, skinder, 2 badskær, skipper, sadelmager, snedker, pottemager, drager, brygger, maler, møller, stenhugger, kok, 1 hatstafferer, prammand, tømrer, soldemager, glasfører, billedsnider, hakkelseskærer, hjulmand, vognmand, kam-mager, grydestøber, kræmmer, bødker, ladefoged.

Flyttet arv: uden stedsangivelse.....	113
---------------------------------------	-----

til Sjælland.....	60
- København.....	21
- sjællandske byer (Næstved 3, St. Heddinge 3, Præstø 1, Roskilde 9, Skelskør 1, Korsør 3, Slangerup 2, Slagelse 2, Holbæk 2, Ringsted 1, Vordingborg 4.....	31
- Møn.....	3
- Lolland.....	2
- Halland.....	6
- Skåne.....	1
- skånske byer (Malmø 3, Helsingborg 1, Lund 1, Ysted 1).....	6
- Visby.....	1
- Fyn.....	8
- Odense.....	1
- Jylland.....	17
- jyske byer (Kolding 3, Vejle 1, Æbeltoft 1, Ribe 1).....	6
- Norge.....	3
- »Holsten«.....	1
- slesvigske byer (Flensborg 1, Slesvig 1, Åben- rå 1).....	3
- Holland.....	1
Uden riget.....	2

Arveladeres erhverv: 11 kræmmer, 10 skrædder, 9 smed, 6 væver, 4 remsnider, 3 skinder, slagter, skomager, tjenestepige, pottemager, bysvend, vognmand, 2 skipper, tømrer, badskær, prammand, maler, bager, bådsmænd, 1 bøsseskytte, guldsmed, glarmester, grydestøber, præst, urtegårdsmand, kok, stenhugger, kælderdreng, ladefoged, snedker, skriver, hører, fiskebløder, bødker, feldbereder, kammager, hattemager).

Tilflyttet: fra København 17, Christianshavn 1, Helsingør 1, Roskilde 4, Slagelse 1, St. Heddinge 1, Nyborg 2, Helsingborg 1, Landskrone 1, Ronneby 1.

Arv tilflyttet: fra København 7, Helsingør 1, Holbæk 2, Næstved 7, Roskilde 1, St. Heddinge 2, Odense 2, Christianstad 1, Malmø 2.

Arv hvorav sjettepenge: til Slesvig 54 rdl., Tyskland 42, uden riget 480. I 12 tilfælde er der kun betalt førlov av arv eller person, som flyttede til udlandet.

Nykøbing Sjælland.

1618/19, 1619/20, 1622/23–1624/25, 1630/31–1649/50.

Kun betalt førlov: 26.

Flyttet til sjællandsk landsby	2
Flyttet arv: uden stedsangivelse	9
til sjællandske landsbyer	5
- København	1

Arveladeres erhverv: 1 remsnider, klokker.

Tilflyttet: fra Christianshavn 1, Holbæk 5.

Tilflyttet arv: fra København 4, Holbæk 1, Næstved 1, Helsingborg 1.

Næstved.

1613/14, 1616/17–1622/23, 1626/27, 1625/28, 1629/30, 1630/31–1645/46, 1649/50–1652/53.

Kun betalt førlov: 27.

Flyttet: uden stedsangivelse	5
til sjællandske landsbyer	35
- sjællandske byer (Slagelse 2, Præstø 4, Vordingborg 4, Ringsted 1, Køge 7, Skelskør 3, Holbæk 1, Korsør 1, Christianshavn 2)	25
- København	11
- byer på Møn m. m. (Stege 2, Nakskov 1, Nysted 2, Stubbekøbing 4)	9
- Lolland	3
- skånske byer (Ysted 1, Landskrone 1)	2
- Mariager	1
- Norge	1
- Øsel	1
- Flensborg	1
- Tyskland (Lübeck 1, Rostock 1)	2
- Uden riget	3

Flyttedes erhverv: 12 skomager, 5 skrædder, 3 smed, snedker, væver, 2 sadelmager, bødker, guldsmed, ladefoged, bager, remsnider, 1 krudtbrænder, kandestøber, kræmmer, spillemand, kok, degn, hjulmand, møller, styrmand, grydestøber, murer, lieutenant, stenhugger.

Flyttet arv: uden stedsangivelse.....	49
til København.....	2
- sjællandske landsbyer.....	46
- sjællandske byer (Ringsted 2, Nykøbing 1, Skelskør 1).....	4
- landsbyer på Møn m. m.....	4
- byer på Møn m. m. (Stubbekøbing 1, Nykøbing 1, Maribo 2).....	4
- fynsk landsby.....	1
- fynske byer (Odense 1, Kerteminde 2).....	3
- Jylland.....	5
- Norge.....	1
Uden riget.....	6

Arveladeres erhverv: 4 præst, 3 væver, smed, vognmand, 2 bager, svarrer guldsmed, skomager, 1 skinder, hattemager, jordemoder, paltekvinde, kedelfører, skriver, krambodsvend, møller, skrædder.

Tilflyttet: fra Køge 4, Ringsted 1, Vordingborg 2, Nyborg 1, Stubbekøbing 4.

Arv tilflyttet: fra København 4, Kalundborg 1, Køge 3, Ringsted 1, Slagelse 2, Nykøbing F. 1, Svendborg 1.

Arv hvorav sjettepenge: uden riget 738 rdl. – Av 5 personer og arvelodder til udlandet betales kun førlov.

Præstø.

1632/33–1638/39, 1648/49, 1649/50.

Kun betalt førlov: 12.

Flyttet: uden stedsangivelse.....	1
til sjællandsk landsby.....	2
- Vordingborg.....	1
- Nysted.....	1
- Norge.....	1

Flyttedes erhverv: 2 skomager, 1 snedker, bager.

Flyttet arv: uden stedsangivelse.....	3
---------------------------------------	---

Arveladeres erhverv: 1 smed.

Tilflyttet: fra Køge 1, Næstved 2, Vordingborg 1, Stege 3.

Arv tilflyttet: fra København 1, Køge 1.

Ringsted.

1616/17–1618/19, 1621/22, 1624/25–1633/34, 1635/36, 1636/37, 1653/54–1655/56.

Kun betalt førlov: 43.

Flyttet: uden stedsangivelse.....	3
til sjællandske byer (Næstved 1, Slagelse 1).....	2

Flyttedes erhverv: 1 smed.

Flyttet arv: uden stedsangivelse.....	42
til sjællandske landsbyer.....	9
- sjællandske byer (Roskilde 1, St. Heddinge 1, Næstved 1).....	3

Arveladeres erhverv: 3 kræmmer, 2 skomager, 1 staldsvend, smed, brygger.

Tilflyttet: fra Køge 4, Næstved 1, Svendborg 1.

Tilflyttet arv: fra København 1, Køge 1, Næstved 2.

Roskilde.

1603/04–1607/08, 1610/11, 1612/13–1614/15, 1618/19–1620/21, 1622/23, 1624/25–1627/28, 1630/31–1633/34, 1635/36–1660/61.¹⁾

Kun betalt førlov: 6.

Flyttet: uden stedsangivelse.....	15
til sjællandske landsbyer.....	24
- sjællandske byer (Køge 4, Holbæk 1, Christianshavn 1, Helsingør 1, Slagelse 1, Kalundborg 1).....	9
- København.....	16
- Landskrone.....	1
- Fyn.....	1
- Århus.....	1

Flyttedes erhverv: 3 møller, 2 skrædder, smed, glarmester, 1 kok, snedker, brygger, skomager, klokker, væver, stenhugger, kalkslåer, soldemager, blege-mand, tømrer, hjulmand, bager, kræmmer, fiskebløder, savskærer.

Flyttet arv: uden stedsangivelse.....	54
til København.....	4
- sjællandske landsbyer.....	21

¹⁾ 1645–61 er regnskaberne slet fort og næppe pålidelige. I disse år findes kun tre førlov.

til sjællandske byer (Holbæk 1, Køge 1)	2
- Falster	1
- Odense	1
- Jylland	5

Flyttedes erhverv: 2 tjenestepige, snedker, murer, 1 bysvend, præst, kok, bødker, badskær, skomager, lofoged.

Tilflyttet: fra Christianshavn 1, Holbæk 5, Køge 3, Slagelse 1.

Tilflyttet arv: fra København 8, Helsingør 4, Køge 4, Slagelse 2, Odense 1.

Skelskør.

1629/30, 1637/38–1646/47, 1649/50–1654/55, 1657/58–1659/60. •

Kun betalt forlov: 4.

Flyttede: uden stedsangivelse	12
til sjællandske landsbyer	16
- sjællandske byer (Korsør 2, Slagelse 1)	3
- København	1
- Lolland	1

Flyttedes erhverv: 3 snedker, 2 bager, møller, skomager, 1 spillemand, fisker, væver, bødker, svarrer, klokker, smed, hjulmand, præsteenke.

Flyttet arv: uden stedsangivelse	8
til sjællandske landsbyer	10
- Slagelse	1
- Fyn	1
- fynske byer (Nyborg 1, Bogense 1)	2
- Landskrone	1
- Jylland	1
- slesvigsk landsby	1
- Flensborg	1
- Sverige	2

Arveladeres erhverv: 2 kræmmer, 1 skomager, præst, tømrer, tjenestepige, sælskytte, bysvend.

Tilflyttet: fra Holbæk 1, Næstved 3, Nyborg 1.

Tilflyttet arv: fra København 1, Holbæk 1, Køge 1, Næstved 1, Vordingborg 1.

Arv hvorav sjettepenge: til Slesvig 144 rdl.

Slagelse.

1611/12, 1618/19–1620/21, 1622/23–1633/34, 1638/39, 1640/41–1645/46, 1649/50–1658/59.

Kun betalt førlov: 3

Flyttede: uden stedsangivelse.....	34
til sjællandske landsbyer.....	11
- sjællandske byer (Roskilde 1, Vordingborg 1, Korsør 1, Helsingør 1, Køge 1)	5
- Fyn.....	2

Flyttedes erhverv: 3 væver, 2 bødker, 1 hjulmand, vægter, skrædder, stenhugger, hattemager, kandestøber, portner, glarmester, snedker, sadelmager, skomager, slagter, vognmand.

Flyttet arv: uden stedsangivelse.....	76
til sjællandske landsbyer.....	32
- sjællandske byer (Vordingborg 1, Roskilde 2, Næstved 2).....	5
- København.....	2
- Lolland.....	1
- Fyn.....	6
- Jylland.....	7
- Thisted.....	1
- Norge.....	2
- »Holsten« ¹⁾	13
- Uden riget.....	2

Arveladeres erhverv: 3 baker, smed, 2 murer, sadelmager, 1 møller, vognmand, skrædder, hattemager, bødker, tjenestepige, bøssebærer, urtegårdsmænd, hjulmand, køgemester, hakkelseskærer, præst, skomager, væver, vægter, klokker, rebslager, rokkemager, krudtbrænder, brygger, trommeslager, kræmmer.

Tilflyttet: fra Helsingør 1, Køge 1, Næstved 2, Ringsted 1, Roskilde 1, Skelshør 1, Nyborg 3, Odense 1.

Tilflyttet arv: fra Christianshavn 1, Holbæk 1, Køge 2, Skelshør 2.

Arv hvorav sjettepenge: til »Holsten« 144 rdl., uden riget 228 rdl.

¹⁾ 7 arvinger i »Holsten« betalte kun førlov.

Slangerup.

1622/23–1651/52, 1653/54–1657/58.

Flyttet: uden stedsangivelse.....	115
til sjællandske landsbyer.....	3
- København.....	1

Flyttedes erhverv: 10 smed, 3 snedker, skrædder, væver, skomager, 2 badskær, tømrer, rokkemager, 1 pandsvend, kalkslager, murer, kræmmer, møller, glarmester, skriver, bødker.

Flyttet arv: uden stedsangivelse.....	45
til sjællandsk landsby.....	1
- København.....	1
- Kalundborg.....	2

Arveladeres erhverv: 2 kræmmer, 1 smed, brygger.

Tilflyttet: fra Helsingør 1.

Tilflyttet arv: fra København 1, Køge 2.

St. Heddinge.

1639/40–1644/45, 1646/47–1649/50.

Flyttet: uden stedsangivelse.....	13
til sjællandske landsbyer.....	10
- Køge.....	1
- Lolland.....	1

Flyttedes erhverv: 3 væver, 2 skomager, møller, 1 smed, savskærer, skrædder.

Flyttet arv: uden stedsangivelse.....	5
til sjællandske landsbyer.....	12
- Køge.....	3

Arveladeres erhverv: 1 kræmmer, smed.

Tilflyttet: fra Helsingør 1, Køge 3.

Tilflyttet arv: fra København 4, Køge 3, Ringsted 1.

Vordingborg.

1621/22–1624/25, 1632/33–1639/40, 1648/49.

Kun betalt førlov: 1.

Flyttet: til sjællandske landsbyer.....	9
- sjællandske byer (Næstved 2, Præstø 1).....	3
- Nykøbing F.....	1
- Skåne.....	1
- Svendborg.....	1
Flyttedes erhverv: 2 skrædder, bager, 1 krudtbrænder, skibbygger, væver.	
Flyttet arv: uden stedsangivelse.....	7
til sjællandske landsbyer.....	13
- Skelskør.....	1
- København.....	1
- byer på Møn m.m. (Stubbekøbing 1, Saxkøbing 1).....	2
- Randers.....	1
- Slesvig.....	1
- Flensborg.....	1
Arveladeres erhverv: 2 skrædder, skomager, 1 guldsmed, hører, kræmmer.	
Tilflyttet: fra Køge 1, Næstved 4, Præstø 1, Slagelse 1, Stege 1, Stubbekøbing 1.	
Tilflyttet arv: fra København 2, Helsingør 1, Køge 2, Slagelse 1, Odense 1, Stubbekøbing 2.	

MØN M.M.

Nakskov.

1643/44–1650/51.

Flyttet: uden stedsangivelse.....	1
til landsbyer på Møn m.m.....	9
- landsbyer på Fyn m.m.....	2
- Tyskland (herav 1 til Lübeck).....	2
Flyttedes erhverv: 1 hjulmand, væver, skrædder, murer, stokkemager, snedker.	
Flyttet arv: til landsbyer på Møn m.m.....	4
- landsbyer på Fyn m.m.....	6
- byer på Fyn m.m. (Rudkøbing, Bogense)	2
- København.....	1
- Helsingør.....	2
- Jylland.....	3

Arveladeres erhverv: 1 skipper, kleinsmed.

Tilflyttet: fra Nyborg 1, Odense 1, Svendborg 2, Stubbekøbing 1.

Tilflyttet arv: fra København 2, Assens 1, Odense 1, Svendborg 1, Stege 1, Stubbekøbing 1, Kolding 3.

Arv hvorav sjettepenge: til Tyskland 1080 rdl., uden riget 200 rdl.

Nykøbing Falster.

1616/17

Flyttet: til landsbyer på Møn m.m.....	4
- Nysted.....	1
- Næstved.....	1
- København.....	1

Flyttedes erhverv: 2 væver, 1 skrædder, skinder, kandestøber.

Flyttet arv: til landsby på Falster.....	1
- landsby på Langeland.....	1
- landsby på Fyn.....	2

Arveladeres erhverv: 1 glarmester, måttømmer.

Tilflyttet: fra Stubbekøbing 5.

Tilflyttet arv: fra København 3, Stubbekøbing 2, Sølvborg 1.

Saxkøbing.

1621/22, 1641/42, 1643/44.

Kun betalt førlov: 4.

Flyttet: til byer på Lolland (Nysted 2, Maribo 1).....	3
--	---

Flyttedes erhverv: bogfører, glarmester, væver.

Stege

1600/1–1602/3, 1607/8–1616/17, 1622/23–1630/31, 1640/41–1644/45, 1651/52–1655/56.

På grund af de særlige forhold på Møn – se Hist. Tidsskr. 11. r. III s. 210–34 – lader det sig ikke gøre med sikkerhed at fastslå, når personer og arvelodder er flyttet ud på øen og når bort fra den, og nedenstående erhvervs-

angivelser omfatter alle flyttede og arveladere. De angivne tal for flyttede og arveladere er dem, der med nogenlunde sikkerhed kan siges at være flyttet fra byen.

Flyttede: uden stedsangivelse.....	15
til landsbyer på Møn.....	19
- landsbyer på Lolland og Falster.....	3
- by på Falster (Stubbekøbing).....	6
- by på Sjælland.....	4
- byer på Sjælland (Vordingborg 2, Præstø 3).....	5
- København.....	1
- Gulland.....	1

Flyttedes erhverv: 4 møller, 3 skrædder, 1 kræmmer, købmand, borgmester, buntmager, skomager, skibsbygger, murer, guldsmed, billedsnider.

Flyttet arv: uden stedsangivelse.....	26
- landsby på Møn.....	1
- byer på Lolland og Falster (Stubbekøbing 2, Nakskov 1).....	3
- Malmø.....	1
- Jylland.....	1

Arveladeres erhverv: 6 skinder, 5 skrædder, skomager, 3 snedker, møller, 2 smed, brygger, ladefoged, købmand, bysvend, væver, 1 skriver, rådmand, kandestøber, glarmester, træskomand, bager, badskær.

Tilflyttet: fra Stubbekøbing 2.

Tilflyttet arv: fra Stubbekøbing 1, København 2.

Arv hvorav sjettepenge: uden riget 36 rdl.

Stubbekøbing.

1607/8–1611/12, 1614/15–1622/23, 1624/25–1638/39, 1647/48–1651/52

Kun betalt førlov: 5

Flyttet: uden stedsangivelse.....	4
til landsbyer på Møn m.m.....	12
- byer på Møn.....	9
- landsbyer på Sjælland.....	5
- byer på Sjælland.....	8
- København.....	1
- Travemünde.....	1

Flyttedes erhverv: 5 væver, 4 smed, 2 skrædder, 1 klokker, styrmand, hjulmand, stenhugger, fittekræmmer, badskær, urtegårdsmand, kedelsmed, kedelfører, skomager.

Flyttet arv: uden stedsangivelse.....	8
til landsbyer på Møn m.m.....	25
- byer på Møn m.m. (Nykøbing 2, Nysted 1, Stege 1, Nakskov 1).....	5
- landsbyer på Sjælland.....	4
- byer på Sjælland (Vordingborg 2, Kalundborg 1).....	3
- København.....	1
- Fyn.....	2
- Jylland.....	4

Arveladeres erhverv: 2 skrædder, 1 bødker, foged, borgmester, snedker, hakkelseskærer.

Tilflyttet: fra Stege 6.

Tilflyttet arv: fra Stege 2, København 4.

Arv hvorav sjettepenge: uden riget 160 rdl.

FYN

Assens.

1619/20–1622/23, 1625/26, 1626/27, 1628/29, 1629/30, 1639/40, 1645/46, 1654/55.

Kun betalt førlov: 8.

Flyttet: til fynske landsbyer.....	2
- fynsk by (Middelfart).....	2
- sjællandsk landsby.....	1
- København.....	1

Flyttedes erhverv: 1 skrædder, smed, væver.

Flyttet arv: uden stedsangivelse.....	16
til fynske landsbyer.....	5
- Nakskov.....	1
- Jylland.....	2
- Slesvig.....	2

Tilflyttet arv: fra Nyborg 1, Odense 2, København 2, Helsingborg 1.
Arv hvorav sjettepenge: til Slesvig 12 rdl.

Bogense.

1629/30–1634, 1638/39, 1639/40, 1649/50–1653/54, 1657 1. juli–31. december, 1660 26. februar–31. december.

Kun betalt førlov: 7.

Flyttet: uden stedsangivelse.....	5
til fynsk landsby.....	1
- fynsk by (Svendborg).....	1
- Jylland.....	1

Flyttedes erhverv: 1 tømrer, skrædder, hjulmand, smed, skomager.

Tilflyttet: fra Odense 2, Nyborg 2.

Tilflyttet arv: fra Odense 2, Nyborg 1, Nakskov 1, Skelskør 1.

Arv hvorav sjettepenge: til Frankrig 50 rdl.

Middelfart.

1652/53–1654/55.

Flyttet: uden stedsangivelse.....	1
til Odense.....	1
- Kolding.....	1

Flyttedes erhverv: 1 bager, vejmand.

Tilflyttet: fra Assens 2, Nyborg 1.

Tilflyttet arv: fra Odense 2, Lund 1.

Arv hvorav sjettepenge: til Slesvig 80 rdl.

Nyborg.

1608/9–1649/50.

Kun betalt førlov: 2

Flyttet: uden stedsangivelse.....	10
til fynske landsbyer.....	15
- fynske byer (Odense 4, Bogense 2, Kerteminde 1, Middelfart 1, Svendborg 2).....	10
- Lolland.....	2

til Nakskov.....	1
- sjællandske landsbyer.....	2
- sjællandske byer (Kalundborg 3, Næstved 1, Helsingør 2, Skelskør 1, Køge 2, Slagelse 3)...	12
- København.....	2
- Helsingborg.....	1
- Norge.....	1
- Bergen.....	1

Flyttedes erhverv: 3 svarrer, 2 remsnider, smed, murer, snedker, kok, feldbereder, hattemager, 1 arbejdskarl, kandestøber, maler, skrædder, ladegårdsfoged, skoflikker, hjulmand, kræmmer, spillemand, skomager, væver, vægter, orgelbygger, glarmester, buntmager.

Flyttet arv: uden stedsangivelse.....	23
til fynske landsbyer.....	14
- fynske byer (Bogense 1, Kerteminde 2, Svendborg 1, Assens 1, Rudkøbing 1)...	6
- sjællandske landsbyer.....	3
- sjællandsk by (Korsør).....	1
- København.....	4
- jyske landsbyer.....	3
- jyske byer (Varde 1, Ribe 1).....	2

Arveladeres erhverv: 1 vantskærer, murer, skolemester, hakkelseskærer, kok, bødker, bager, stenhugger.

Tilflyttet: fra Odense 3, Køge 1, Holbæk 1.

Tilflyttet arv: fra Odense 1, Skelskør 1, København 3.

Arv hvorav sjettepenge: til Tyskland 202 rdl.

Odense.

Byfogedregnskaber: 1607/8–1609 15. januar–10. juli, 1611 26. april–1612 24. september, 1615/16–1618/19, 1620/21–1621/22, 1623/24–1655/56.

Kæmnerregnskaber: 1567–74, 1586, 1588/89, 1590/91, 1602–1606/7, 1617/18, 1618/19, 1620/21, 1621/22, 1623/24–1629/30, 1635/36–1641/42, 1646/47, 1649/50.

Odense kæmnerregnskaber er de eneste, der indeholder førlov, og det er ikke muligt at se, efter hvilket princip førlov er blevet indført i de to regnskaber, hvis tilførsler kun delvis dækker hinanden. Fra kæmnerregnskabet 1607 er

hentet 22, der kun har betalt forlov uden angivelse av hvorfor, 1 er flyttet til fynsk landsby, 35 arvelodder uden stedsangivelse, 9 flyttet til fynske landsbyer, 1 til Assens, 3 til Jylland.

Kun betalt forlov: 36.

Flyttet: uden stedsangivelse:	40
til fynske landsbyer	4
- fynske byer (Nyborg 3, Kerteminde 1, Bogen- gense 2, Fåborg 1)	7
- Lolland	1
- Nakskov	1
- Slagelse	1
- København	1
- Skåne	1
- Haderslev	1

Flyttedes erhverv: 5 skomager, 3 hattemager, skrædder, 2 snedker, hjulmand, skinder, bager, murer, 1 spillemand, svarrer, kedelfører, væver, bødker, pottemager, remsnider, kok, trompeter, guldsmed, possementmager, hummelfører, kæmner, bogbinder, sinkelmager.

Flyttet arv: uden stedsangivelse	121
til fynske landsbyer	64
- fynske byer (Assens 2, Kerteminde 1, Ny- borg 1, Middelfart 2, Svendborg 7, Bo- gense 2)	15
- Nakskov	1
- sjællandske landsbyer	3
- sjællandske byer (Køge 2, Vordingborg 1, Roskilde 1)	4
- København	1
- jyske landsbyer	3
- jyske byer (Ribe 1, Viborg 1, Århus 1) . .	3
- skånske landsbyer	1
- skånske byer (Malmø 3, Christianstad 1)	4

Arveladeres erhverv: 2 skrædder, træskomand, apotekerenke, bødker, skriver, 1 stenhugger, brygger, portner, fhv. byfoged, smed, landstingsskriver, sværtfeger, bysvend, slagter, blegemand, vintapper, apotekersvend, ridefoged, tømrer, kandestøber, sejmager, hattemager, møller, guldsmed, skeppemand, remsnider, kalkslåer, fisker, præst, buntmager, glarmester, vagtmester.

Tilflyttet: fra Middelfart 1, Nyborg 4, Svendborg 1.

Tilflyttet arv: fra København 8, Køge 1, Næstved 1, Roskilde 1.
 Arv hvorav sjettepenge: uden riget 12972 rdl., til Tyskland 1142 rdl.

Rudkøbing.

1640/41, 1652/53–1655/56.

Kun betalt førlov: 4.

Flyttet: uden stedsangivelse..... 1

Flyttedes erhverv: skinder.

Flyttet arv: uden stedsangivelse..... 4

til Lolland..... 1

Tilflyttet: fra Svendborg 2.

Tilflyttet arv: fra Nyborg 1, Nakskov 1.

Arv hvorav sjettepenge: uden riget 134 rdl.

Svendborg.

1607/08–1609/10, 1613/14–1620/21, 1623/24–1630/31, 1632/33–1634/35,
 1652/53–1660/61.

Kun betalt førlov: 39.

Flyttet: uden stedsangivelse..... 7

til fynske landsbyer..... 11

- fynske byer (Rudkøbing 2, Fåborg 2, Odense
 1)..... 5

- lollandske landsbyer..... 4

- lollandske byer (Nakskov)..... 1

- sjællandske byer (Næstved 1, Ringsted 1,
 Korsør 1)..... 3

- København..... 1

- jyske byer (Ribe 1, Frederiksodde 2)..... 3

- Flensborg..... 1

- Norge..... 1

Flyttedes erhverv: 4 skrædder, 1 buntmager, snedker, feldbereder, kleinsmed,
 skipper, skomager, væver, fisker, hattemager, slagter, knivsmed.

Flyttet arv: uden stedsangivelse..... 36

til fynske landsbyer..... 8

- fynske byer (Nyborg 1)..... 1

- Nakskov..... 1

til sjællandske landsbyer	2
- København	2
- skånske landsbyer	2
- Kolding	1

Arveladeres erhverv: 3 væver, 2 bager, remsnider, 1 borgmester, murer, maler, kleinsmed, brygger, smed, foged, slagter.

Tilflyttet: fra Bogense 1, Nyborg 2, Vordingborg 1.

Tilflyttet arv: fra Nyborg 1, Odense 7.

Arv hvorav sjettepenge: uden riget 94 rdl., til »Holsten« 300 rdl., til Tyskland 8 rdl.

JYLLAND

Horsens.

1598/99, 1599/1600–1602/3, 1607/8–1611/12, 1629/30–1631/32, 1634/35,
1636/37, 1637/38, 1639/40–1642/43, 1646/47–1648/49, 1652/53, 1654/55.

Flyttet arv: uden stedsangivelse..... 11

Arveladeres erhverv: 1 præst, sværtefeger.

Tilflyttet arv: Helsingør 1, København 1.

Arv hvorav sjettepenge: uden riget 104 rdl., Slesvig 41 rdl. – Desuden faldt
1625 1/6 av en arv til udlandet, men beløbet anføres ikke.

Kolding.

1595 24. juni – 1599 8 april, 1608/9–1613/14, 1623/24–1625/26, 1629 12.
august – 1632 1. maj, 1633/34, 1637/38–1647/48.

Flyttet: uden stedsangivelse..... 2

til Helsingør..... 1

- København..... 1

Flyttedes erhverv: 1 slotsskriver, skomager.

Flyttet arv: uden stedsangivelse..... 34

til jyske landsbyer..... 17

- jyske byer (Ribe 1, Ringkøbing 1, Ålborg
3)..... 5

- slesvigsk landsby..... 1

- fynsk landsby..... 3

- Nakskov..... 3

- Helsingør..... 1

- Sølvborg..... 1

- Norge..... 2

- norske byer (Bergen 2, Tronhjem 2)..... 4

- uden riget..... 6

Arveladeres erhverv: 2 tømrer, skibbygger, 1 bøsse-mager, pottemager, kældersvend.

Tilflyttet: fra Middelfart 1, Holbæk 1.

Tilflyttet arv: fra København 8, Svendborg 1, Holbæk 1, Køge 1, Halmsted 1.

Arv hvorav sjettepenge: uden riget 93 rdl., til Slesvig 41 rdl., til »Holsten« 68 rdl.

Nykøbing Mors.

1620/21–1622/23, 1627/28–1631/32, 1633/34, 1634/35, 1636/37–1639/40, 1641/42, 1655/56, 1656/57, 1661.

Flyttet arv: til landsbyer på Mors..... 2

- landsbyer i Himmerland..... 2

Arveladeres erhverv: 1 rådmand.

Tilflyttet arv: fra Ålborg 2, København 1, Laholm 1, Helsingør 1.

Randers.

1637/38, 1639/40, 1641/42–1647/48, 1651/52–1655/56.

Kun betalt forlov: 3.

Flyttet arv: uden stedsangivelse..... 38

til jyske landsbyer..... 19

- jyske byer (Ålborg 1, Århus 1)..... 2

- København..... 2

Arveladeres erhverv: 2 præst, 1 skomager, bøsse-mager, hattemager, bådsmand, murer, kræmmer.

Tilflyttet: fra Køge 1.

Tilflyttet arv: fra Viborg 1, Århus 1, Helsingør 2, Vordingborg 1, Malmø 1.

Arv hvorav sjettepenge: uden riget 228 rdl., til Slesvig 48 rdl., til Tyskland 30 rdl.

Viborg.

1620/21, 1627/28–1631/32, 1635/36, 1636/37, 1640/41, 1641/42, 1643/44–1647/48, 1655/56, 1656/57.

Flyttet arv: uden stedsangivelse..... 7

- til jyske byer (Randers 1, Ribe 1)..... 2

Tilflyttet arv: fra Århus 1, Odense 1, København 1.

Ålborg.

1614/15–1619/20, 1629/30, 1630/31, 1634/35–1636/37, 1645/46, 1655/56–1660/61.

Kun betalt sørlov: 2.

Flyttet arv: uden stedsangivelse.....	36
til jyske landsbyer.....	13
- jyske byer (Nykøbing M. 1, Ribe 1).....	2

Arveladeres erhverv: 2 skomager, 1 tømrer, murer, buntmager, organist, bødker, podemester, købmand, knivsmed, doktor.

Tilflyttet: fra Holbæk 1.

Tilflyttet arv: fra Randers 1, Kolding 3, Helsingør 1, København 5.

Århus.

1609, 1610/11, 1611/12, 1616/17, 1627/28, 1629/30, 1630/31, 1635/36–1642/43, 1646/47–1648/49, 1651/52–1656/57.

Flyttet arv: uden stedsangivelse.....	40
til jyske landsbyer.....	38
- jyske byer (Viborg 1, Æbeltoft 1, Mariager 1, Randers 1, Ribe 1).....	5
- fynske landsbyer.....	3
- Samsø.....	1
- Kalundborg.....	1
- København.....	1
- lollandske landsbyer.....	1
- Christianstad.....	1
- Norge.....	1

Arveladeres erhverv: 2 skibsbygger, skomager, skriver, 1 præst, kandestøber, skibskok, bisps famulus, lydkone [ø: farver].

Tilflyttet: fra Kalundborg 1, Roskilde 1.

Tilflyttet arv: fra Randers 1, Odense 1, Helsingør 3, Kalundborg 4, København 4.

SUMMARY

The object of this treatise is a structural analysis of the population of Danish towns with borough status during the first half of the 17.th century. Territories outside present-day Denmark include Scania, Halland, Blekinge (now Swedish), and the whole of Schleswig, which were then all parts of the kingdom.

The following questions would seem to present themselves: what was the geographical origin of citizens in the towns; which trades experienced a maximum of migration; which occupations went to compose town population, and which occupations yielded the largest incomes?

For information on questions as to structure of urban communities, one may turn to three sources: the parish registers, the records and accounts of the 'byfogeder' (approx. = recorders), and the trade licence registers.

Parish registers were introduced in 1645, but of those prior to 1660 few have been preserved, leaving us the two other sources of information as regards the pre-1660 period.

The oldest extant recorders' ('byfoged') accounts are from 1591, but not until the period from 1610–20 up to 1658 have enough accounts been preserved for an investigation on general lines. The distribution as to time and place of extant accounts is uneven: a number of towns in Jutland are missing altogether, and accounts have not been kept with equal care everywhere. As the most important element of the recorders' accounts we find the lists of payments called 'fôrlov', i.e. a duty to paid by any person moving his chattels or a legacy from one jurisdiction to another. These accounts also contain 'sjettepenge' lists: under an ordinance of 1610, foreigners 'leaving the Realm' were to pay one-sixth of any capital they intended to export. Practically all of the sums so exported were legacies. Only in Copenhagen and Elsinore did this duty play an important part.

Trade licence registers yield information, in the first place, as to the distribution of new citizens on the individual trades, and secondly, as to their past whereabouts. Only eleven towns muster extant records of any use: 3 in Seeland, 4 in Jutland, and 4 in Funen. This leaves the Scanian provinces completely out, nor are the very small towns adequately represented.

In the discussion of the recorded material, occupations have been divided into the following groups: Clothing (trades dealing in articles of dress, etc.), Food (production and processing of foods), Housing (artisans in the building trade, and producers of construction materials), Navigation (sailors, fishermen, and others in trades primarily connected with shipping), Metal-Work (mainly blacksmiths), Commerce (independent shopkeepers and their assistants), Non-Manual Occupations (producing or distributing no goods), and Other Occupations.

The 'førløv' records mention cases in which the duty has been paid on inheritances testated in the towns, but going to heirs not resident there. It is safe to assume that a testator with heirs elsewhere was a native of the neighbourhood where his heirs were resident. Consequently, the geographical distribution of heirs not resident in the towns in question reveals from where immigrant citizens were recruited. The records also indicate the size and prevalence of the different occupations within the well-to-do portion of the citizenry.

The data thus gained may then be compared with the occupational distribution of citizens as given by the trade licence registers: this would show whether the individual occupations have had an equally large share in legacies testated and licences granted. In this way conclusions may be arrived at as to which occupations were most lucrative.

The records dealing with 'sjettepenge' show the size of amounts taken out of Denmark. These lists also give information as regards countries of origin of wealthy foreigners resident in Denmark.

It must be kept in mind that material gathered in this way is rather flimsy and uncertain, but nevertheless judicious utilization of it should yield a probable picture of the town population as to geographical origin and residence, mobility, and financial status.

A comparison between the number of removals to new domiciles, and the licence registers, shows that, as to removals, the shares of 'Clothing', 'Housing', 'Non-Manual Occupations', and 'Other Occupations' are very nearly proportional with the number of trade licences granted. 'Food' had greater mobility, whereas 'Navigation' was surprisingly stable.

A comparison between licence holders and testators reveals the relative income levels within the groups: 'Housing' and 'Metal-Work' were fair, 'Other Occupations' had rather too few testators to show for their representation in the licence registers, and 'Clothing' and 'Navigation' had fewer still. As regards 'Clothing', the reason may be that several persons in this

group served farms and villages to some extent, and having died out there cannot be found among testators in the towns. 'Food' had good incomes (8 per cent of trade licences: 15 per cent of testators), – and 'Non-Manual Occupations' were well off, too. Most individuals in the latter group were officials and civil servants. Their regular salaries being on a modest scale, they must have had considerable sources of extra income. 'Commerce' was in a top position, boasting 3 to 4 times as many testators as licence holders.

Unfortunately, reliable census records lacking, the data found cannot be correlated with total population figures in the individual towns. But the registers listing trade licences taken out clearly reveal how much the prosperity of the towns deteriorated because of the Wars. In most towns the influx of new licence holders was almost completely cut off in time of war. As our sources are not uniformly reliable, it is difficult to trace changes in the death rate. In the Copenhagen records, however, two epidemics show very clearly: 1625–26, and 1656–57. Conclusions from the above analysis indicate that towns recruited their new citizens from the surrounding country which they were naturally linked with. This is especially true of Jutland towns. The foreign-born element (mostly Germans) played a larger part in Copenhagen and Elsinore than in the other towns. Migration within the kingdom had a marked eastward tendency, or rather: tended towards the Sound. Copenhagen absorbed many young people. Natives of Schleswig seem to have moved about very much, earning good incomes wherever they settled. The export of capital was inconsiderable, most of the money remaining inside the realm as a whole. Such capital as did leave the country usually went to Germany. Incomes were biggest in commerce, but were also good in the victuals line, and in at least a number of non-manual occupations. Such trades as clothing and – in particular – navigation were, however, poor livelihoods. The clothing trades were easily the largest single occupational group in the towns, combining considerable migration with low incomes.